

ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN MOESIA SECUNDA ÎN SECOLELE V-VII P.CHR.

Ionuț HOLUBEANU*

Cuvinte cheie: organizarea bisericească, Notitiae episcopatum, Moesia Secunda, Marcianopolis (*Devnya*), Odessos (*Varna*).

Keywords: ecclesiastical organisation, Notitiae episcopatum, Moesia Secunda, Marcianopolis (*Devnya*), Odessos (*Varna*)

Rezumat: Tema centrală a studiului de față o reprezintă organizarea bisericească în provincia Moesia Secunda de-a lungul secolelor V-VII p.Chr. Punctul de plecare al analizei îl constituie Encyclia (457/8) din timpul împăratului Leon I (457-474). Pe temeiul informațiilor cuprinse în acest document, autorul a identificat scaunele bisericești din Moesia Secunda în 457/8, anume: Marcianopolis (mitropolia plină a eparhiei), Abritus, Appiaria, Durostorum, Nicopolis și Novae (episcopii sufragane) (ACO II.5, 24.15, 32.26-30; vezi și HOLUBEANU 2016, p. 24-33). Tot din Encyclia (457/8) rezultă că, la acea vreme, scaunul de Odessos avea un statut special (ACO II.5, 32.26-30: *Dizza episcopus ciuitatis Odissae Scythiae*). Deși cetatea Odessos era situată pe teritoriul provinciei civile Moesia Secunda, episcopia ei făcea parte din eparhia bisericească Scythia, fiind subordonată mitropoliei Tomis-ului. Acest statut special al scaunului de Odessos a durat din 381 până în 536 (vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 37-41).

Aceeași structură episcopală exista și în 527. Ea poate fi identificată pe temeiul informațiilor expuse în lucrarea Synecdemus (c. 527) a lui Hierocles și a prevederilor legii lui Zenon din 480. Prin acest din urmă document s-a stabilit ca fiecare așezare a Imperiului cu rang de cetate (πόλις/civitas) să-și aibă propriul episcop (CJC 2, I.3.35(36), (KRÜGER 1884, p. 23-24)). Pe de altă parte, în Synecdemus, sunt înregistrate șapte așezări cu rang de πόλις/civitas în Moesia Secunda, anume: Marcianopolis, Odessos, Abritus, Appiaria, Durostorum, Nicopolis și Novae (HONIGMANN 1939, 636 (2-8), p. 13). Pe temeiul prevederilor legii lui Zenon, se poate deduce că, exceptând Odessos, al cărui scaun bisericesc era subordonat, în continuare, Tomis-ului, orașele menționate în Synecdemus erau centrele episcopale ale eparhiilor bisericești Moesia Secunda de la acea vreme – c. 527.

* Ionuț HOLUBEANU: Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța; e-mail: ionutho@gmail.com.

Informațiile cuprinse în izvoarele scrise și cele furnizate de descoperirile arheologice indică faptul că această structură bisericească a funcționat neîntrerupt între 457/8 și 527. În ciuda existenței sale îndelungate – cel puțin 69 de ani –, această schemă de organizare nu este expusă, însă, în niciuna dintre *Notitiae episcopatum*, nici în formă completă, nici în vreo formă alterată. De altfel, mitropolia de Marcianopolis este atestată ca având episcopii sufragane scaunele de la Durostorum, Transmarisca, Novae, Zekedepa (=Tsarevets?) și Scaria în *Notitiae* 1-2 și 4 (DARROUZÈS 1981, 1, 32, 444-449, p. 213; 2, 32, 512-517, p. 227; 4, 31, 462-467, p. 260), și pe cele de la Transmarisca, Novae, Zekedepa și Scaria în *Notitia* 3 (DARROUZÈS 1981, 3, 44, 727-731, p. 244). Foarte probabil, aceste liste din *Notitiae* 1-4 sunt copii corupte după o listă arhetip redactată sub patriarhul Epiphanius al Constantinopolului (520-535). Cu rezervele de rigoare, autorul a conchis că în lista arhetip, Marcianopolis figura cu rangul de mitropolie plină, iar Durostorum, Transmarisca, Appiaria, Novae, Zekedepa, Scaria (?), Nicopolis și Abritus ca episcopii sufragane. Această structură episcopală a succedat-o pe cea din *Encyclia* și *Synecdemus-Zenon*, funcționând aproximativ între 527 și mai 536. De asemenea, este posibil ca spre sfârșitul acestui interval de timp, în Moesia Secunda să fi fost înființat încă un scaun bisericesc, Palaistene (=Palmatae?). Existența lui este atestată în *Notitia* 3, într-o vreme în care Palaistene devenise deja sufragan al noului centru mitropolitan – Odessos (DARROUZÈS 1981, 3, 36, 610, p. 241).

În luna mai a anului 536, Odessos a devenit noua mitropolie plină pentru Moesia Secunda (vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 37-41). Noua structură episcopală a eparhiei a fost expusă într-o listă arhetip redactată în timpul patriarhului Menas (536-552) – c. 536. O copie coruptă a acestei liste se găsește în *Notitia* 3 (DARROUZÈS 1981, 3, 36, 603-610, p. 241). În forma originală a acestei liste arhetip, scaunul de Odessos figura ca mitropolie plină, iar Novae, Appiaria, Transmarisca, Durostorum, Marcianopolis, Scaria (?), Abritus, Zekedepa, Nicopolis și Palaistene, ca episcopii sufragane. Aceasta era structura bisericească a eparhiei Moesia Secunda la acea dată – anul 536.

O episcopie nouă – Asemus-Osamsko kale (Cherkovitsa, reg. Pleven, Bulgaria) – a fost organizată în timpul domniei lui Iustin II (565-578). O alta – Capul Sveti Atanas (lângă Byala, reg. Varna, Bulgaria) – a fost organizată între 536 și 586/7. De asemenea, este posibil ca tot între 536 și 586/7 să fi fost înființate episcopii la Sucidava (Izvoarele, jud. Constanța, Romania), Theodoropolis (neidentificată, în Bulgaria), Iatrus (Krivina, reg. Ruse, Bulgaria), Shumenska krepost (reg. Shumen, Bulgaria), Krumovo kale (lângă Targovishte, reg. Targovishte, Bulgaria), Gradishteto-Gabrovo (reg. Gabrovo, Bulgaria), Kilifarevo (reg. Veliko Tărnovo, Bulgaria), Storgosia (Kaylaka, reg. Pleven, Bulgaria), Gradishteto-Vojvoda (reg. Shumen, Bulgaria), Obzor (reg. Burgas, Bulgaria) sau la Ekrensko kale (lângă Kranevo, reg. Dobrich, Bulgaria). Existența lor este sugerată de evidențe de natură arheologică și/sau informații din izvoarele scrise (Procopius de Caesarea, Theophylact Simocatta). Nici scaunele bisericești de la Capul Sveti Atanas și Asemus, nici episcopiile ipotetice menționate mai sus nu sunt înregistrate, însă, în *Notitiae*. De altfel, niciuna dintre structurile episcopale ale provinciei Moesia Secunda din intervalul 536 - c. 614 nu este înregistrată în vreo *Notitia*.

Ultima structură episcopală din Moesia Secunda expusă în *Notitiae* este cea din jurul anului 614. Foarte probabil, în timpul mării invazii slavo-avare de la sfârșitul secolului al VI-lea-începutul secolului al VII-lea, episcopiile sufragane de pe teritoriul

acestei provincii au fost desființate. Doar mitropolia de la Odessos a supraviețuit acestui moment istoric. Pierzând, însă, episcopiile sale sufragane, scaunul de la Odessos a fost retrogradat la rangul de arhiepiscopie autocefală (=mitropolie titulară), în jurul anului 614. Această situație nouă este oglindită în *Notitiae* 1-2, 4-5 (DARROUZÈS 1981, 1, 39, p. 205; 2, 42, p. 217; 4, 40, p. 250; 5, 44, p. 265). Informația din *Notitiae* își are originea într-o listă arhetip redactată în timpul patriarhului Sergius I (610-638).

În partea finală a studiului, autorul a expus câteva observații despre *Notitiae* episcopatum. El a conchis că niciunul dintre aceste documente nu este curat. În cazul provinciei Moesia Secunda, în cuprinsul fiecăruia dintre ele sunt expuse două etape istorice diferite. *Notitiae* 1-2, 4-5 expun laolaltă pe cea din perioada 527-536 și pe cea de după marea invazie slavo-avară, în timp ce *Notitia* 3 le expune pe cea din perioada 527-536 și pe cea inaugurată în mai 536.

Tot la finalul studiului, au fost examinate și posibilele consecințe ale unei datări mai timpurii – c. 500 – a informațiilor din *Synecdemus* privitoare la Moesia Secunda. În cazul unei astfel de datări, este posibil ca scaunele de la Transmarisca, Zekedepa și Scaria (?) să fi fost organizate încă din perioada 500-527.

Abstract: The subject of the present paper is the ecclesiastical organization in Moesia Secunda during the V-VII centuries A.D. The start point is represented by *Encyclia* (457/8) of the Emperor Leo I (457-474). It is on the basis of this document that the author determined the structure of the church in Moesia Secunda in 457/8, i.e. Marcianopolis (metropolis), Abritus, Appiaria, Durostorum, Nicopolis and Novae (suffragan sees) (ACO II.5, 24.15, 32.26-30; HOLUBEANU 2016, p. 24-33). *Encyclia* (457/8) also evidenced that the see of Odessos had a special status at that time (ACO II.5, 32.26-30: *Dizza episcopus ciuitatis Odissae Scythiae*). Accordingly, although Odessos was a city of the civil Roman province of Moesia Secunda, its bishopric was subordinated to the metropolitan see of Tomis, in Scythia. This special status of the see of Odessos lasted from 381 to 536 (see HOLUBEANU 2015-2016, p. 37-41).

It is very likely that the same ecclesiastical organization was in existence in 527, too. This can be inferred from Hierocles' *Synecdemus* (c. 527) and the Emperor Zeno's law in 480. The latter stipulated that every city (πόλις/civitas) of the Empire must have his own bishopric (CJC 2, I.3.35(36), (KRÜGER 1884, p. 23-24)). On the other hand, *Synecdemus* evidenced that there were seven cities, i.e. Marcianopolis, Odessos (ecclesiastically still subordinated to Tomis in 527), Abritus, Appiaria, Durostorum, Nicopolis and Novae, in the civil Moesia Secunda around 527 (HONIGMANN 1939, 636 (2-8), p. 13). On the provisions of Zeno's law, it is to be inferred that, excepting Odessos, these cities were also the bishoprics of the ecclesiastical eparchy of Moesia Secunda at that time.

Assessing the evidence in the historical sources, the author argues that the ecclesiastical structure in *Encyclia* and that in *Synecdemus*-Zeno uninterruptedly lasted from 457/8 until 527. He also emphasizes that the structure has not been attested in any of the preserved *Notitiae* episcopatum, neither in a complete, nor in an incomplete form. In fact, the metropolitan see of Marcianopolis is attested with Durostorum, Transmarisca, Novae, Zekedepa (=Tsarevets?) and Scaria as its subjects in *Notitiae* 1-2 and 4 (DARROUZÈS 1981, 1, 32, 444-449, p. 213; 2, 32, 512-517, p. 227; 4, 31, 462-467, p. 260), and with Transmarisca, Novae, Zekedepa and Scaria in *Notitia* 3 (DARROUZÈS 1981, 3, 44, 727-731, p. 244). It is very likely that

these two lists in Notitiae 1-4 were just corrupt copies of an archetype drew up under the patriarch Epiphanius of Constantinople (520-535). The archetype had listed Marcianopolis as metropolis, and Durostorum, Transmarisca, Appiaria, Novae, Zekedepa, Scaria (?), Nicopolis and Abritus as its suffragan sees. It is a structure that succeeded that of Encyclia and Synecdemus-Zeno, lasting approximately from 527 until May 536. It is also possible that Palaistene (=Palmatae?) was organized as a new bishopric in Moesia Secunda by the end of this time span. Its existence is attested in Notitia 3, among the suffragan sees of Odessos (DARROUZÈS 1981, 3, 36, 610, p. 241).

In May 536, Odessos became the new ecclesiastical metropolis in Moesia Secunda (see HOLUBEANU 2015-2016, p. 37-41). It is very likely that the new structure of the eparchy was displayed at that time – c. 536 – in an archetype list drew up under the patriarch Menas (536-552). A corrupt copy of this archetype is to be found in Notitia 3 (DARROUZÈS 1981, 3, 36, 603-610, p. 241). The author concludes that Odessos, as metropolis, and Novae, Appiaria, Transmarisca, Durostorum, Marcianopolis, Scaria (?), Abritus, Zekedepa, Nicopolis and Palaistene, as suffragan sees, was mentioned in the archetype list from c. 536. In fact, this was the ecclesiastical structure in Moesia Secunda in that year.

A new bishopric, i.e. Asemus-Osamsko kale (Cherkovitsa, Plevan Province, Bulgaria), was organized under Justin II (565-578). Another one, i.e. Cape Sveti Atanas (near Byala, Varna Province, Bulgaria), was organized sometime between 536 and 586/87. It is possible that other bishoprics were organized at Sucidava (Izvoarele, Constanța County, Romania), Theodoropolis (unknown, Bulgaria), Iatrus (Krivina, Ruse Province, Bulgaria), Shumenska krepot (Shumen Province, Bulgaria), Krumovo kale (near Targovishte, Targovishte Province, Bulgaria), Gradishteto-Gabrovo (Gabrovo Province, Bulgaria), Kilifarevo (Veliko Tarnovo Province, Bulgaria), Storgosia (Kaylaka, Plevan Province, Bulgaria), Gradishteto-Vojvoda (Shumen Province, Bulgaria), Obzor (Burgas Region, Bulgaria) or Ekrensko kale (near Kranevo, Dobrich Region, Bulgaria) sometime between 536 and 586/87, too. Their existence draws support from archaeological evidence and/or literary sources (Procopius of Caesarea, Theophylact Simocatta). However, neither Cape Sveti Atanas and Asemus, nor the hypothetical sees were mentioned in Notitiae. In fact, none of the ecclesiastical structure of Moesia Secunda subsequent to that in May 536 and preceding that in around 614 was displayed in any of the preserved Notitiae.

The last ecclesiastical structure in Moesia Secunda displayed in Notitiae is that around 614. It seems that all the ordinary bishoprics of the province were abolished during the Slavo-Avar invasion. Only the metropolitan see of Odessos managed to survive. However, losing its suffragans, the see of Odessos was reduced to the rank of an autocephalous archbishopric, i.e. a titular metropolis, at that time. This data is preserved in Notitiae 1-2, 4-5 (DARROUZÈS 1981, 1, 39, p. 205; 2, 42, p. 217; 4, 40, p. 250; 5, 44, p. 265). It is very likely that the information originated in an archetype list that was drawn up under the patriarch Sergius I (610-638).

At the end of the paper, the author exposes few remarks on the preserved Notitiae episcopatum and he concludes that none of these is a clean document. In fact, all Notitiae combined two different historical stages in regard to Moesia Secunda. Notitiae 1-2, 4-5 combined that between 527 and 536 with that after the Slavo-Avar invasion, while Notitia 3 combined that between 527 and 536 with that starting in May 536.

Finally, the author examines the outcome of a possible early dating of Synecdemus, i.e. c. 500. If such a dating is correct, it is possible for Transmarisca, Zekedepa and Scaria (?) to have been organized as episcopal sees even between 500 and 527.

Într-unul dintre studiile noastre anterioare¹, am emis o nouă teză privind structura eparhiei bisericești *Scythia* în secolele IV-VII p.Chr. În cadrul acelei expunerii, a fost identificată situația scaunelor bisericești de la *Tomis* și de la *Odessos* (azi Varna, Bulgaria) la acea vreme. Lămurirea acestui din urmă aspect permite progrese în înțelegerea organizării bisericești din *Moesia Secunda*. Tema centrală a studiului de față o constituie identificarea acestora în intervalul 457/8-c. 614.

Encyclia (457/8p.Chr.)

Punctul de plecare al analizei de față îl reprezintă *Encyclia* (457/8) împăratului Leon I (457-474). Informațiile păstrate în *codex Encyclius*² constituie o adevărată radiografie a structurii episcopale din *Moesia Secunda* de la acea vreme. În acest document, scaunul de *Marcianopolis* este atestat ca mitropolie a eparhiei, iar cele de la *Abritus*, *Appiaria*, *Durostorum*, *Nicopolis* și *Novae*, ca episcopii sufragane³. În document este menționat și scaunul de *Odessos*. Numele său este însoțit, însă, de adaosul *Scythiae*⁴. Această din urmă precizare relevă faptul că, la acea vreme, el avea un statut special. Deși cetatea lui de reședință se afla pe teritoriul provinciei civile *Moesia Secunda*, episcopia de aici făcea parte din eparhia bisericească *Scythia*. Este o situație de excepție perpetuată până în luna mai a anul 536⁵.

Pe temeiul celor de mai sus se poate conchide că în 457/8, schema organizării episcopale din eparhia bisericească *Moesia Secunda* era următoarea:

457/8 p.Chr.	
mitropolie plină	<i>Marcianopolis</i>
episcopii sufragane	<i>Abritus</i>
	<i>Appiaria</i>
	<i>Durostorum</i>
	<i>Nicopolis</i>
	<i>Novae</i>

¹ HOLUBEANU 2015-2016, p. 25-55.

² Pentru *codex Encyclius*, vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 36-37 (cu bibliografie).

³ ACO II.5, 24.15, 32.26-30. Pentru structura episcopală a eparhiei *Moesia Secunda* în 457/8, vezi și HOLUBEANU 2016, P. 24-33.

⁴ ACO II.5, 32.26-30: *Dizza episcopus ciuitatis Odissae Scythiae*.

⁵ Vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 37-41.

Legea lui Zenon (480 p.Chr.) și *Synecdemus* (c. 527 p.Chr.)

Următoarele două documente importante pentru tema de față sunt lucrarea *Synecdemus*, atribuită lui Hierocles, și legea împăratului Zenon (474-475; 476-491), din anul 480, privitoare la înființarea scaunelor episcopale.

Cel dintâi document – *Synecdemus* – este o listă a așezărilor cu rang de *πόλις/civitas* de pe teritoriul Imperiului Roman de Răsărit⁶. El reflectă, așadar, structura organizării civile a Imperiului, iar nu pe a celei bisericești. În cuprinsul lui, orașele sunt grupate pe provincii.

În forma păstrată, *Synecdemus* este considerat un rezumat al unui ghid de călătorie omonim. Se apreciază că acesta din urmă a fost redactat pe la jumătatea secolului al V-lea, pe temeiul unui registru oficial. Redactarea lucrării lui Hierocles a fost datată aproximativ la începutul domniei lui Iustinian I – c. 527⁷. Deși Hierocles a încercat aducerea la zi a informațiilor expuse în vechiul ghid de călătorie folosit de el ca izvor, în cuprinsul lucrării sale au fost identificate greșeli și lacune⁸.

În general, cercetătorii care s-au ocupat de istoria *Moesia-ei Secunda* au datat informațiile expuse în rubrica acestei provincii din *Synecdemus* tot la începutul domniei lui Iustinian I⁹. În fapt, ei au acceptat și în cazul acesteia datarea avansată pentru întregul document. Doar S. Torbatov¹⁰, într-un studiu recent, a avut în vedere posibilitatea ca Hierocles să se fi folosit de informații mai vechi la redactarea rubricii provinciei *Moesia Secunda*. Într-un astfel de caz, structura organizării civile a acestei provincii expuse în *Synecdemus* nu ar mai reflecta situația de la începutul domniei lui Iustinian I, ci una mai veche.

Deși, după cum se va vedea mai jos¹¹, punctul de plecare al analizei lui S. Torbatov este greșit, o datare mai timpurie a informațiilor expuse în *Synecdemus*

⁶ Pentru *Synecdemus*, vezi HONIGMANN 1939, p. 1-48; POPESCU 1969, p. 403-405, 414-415; JONES 1971, p. 514-521; GREGORY 1991, p. 930; SALWAY 2012, p. 228-230.

⁷ Acesta este anul convențional admis de cei mai mulți cercetători în datarea *Synecdemus*-ului. O datare ceva mai târzie are JANIN 1959, p. 139, în jurul anului 535. La rândul său, GREGORY 1991, p. 930, a avansat ca *terminus ante quem* al redactării acestui document același an – 535. În schimb, SALWAY 2012, p. 228, a considerat că *Synecdemus* expune organizarea administrativă a Imperiului din jurul anului 500. Pentru opiniile cercetătorilor privitoare la datarea *Synecdemus*-ului și a informațiilor din cuprinsul său, vezi și nota următoare.

⁸ O analiză detaliată a informațiilor expuse în *Synecdemus* – nu, însă, și a celor din rubrica provinciei *Moesia Secunda* –, a fost făcută de JONES 1971, p. 514-521. În cazul rubricilor unora dintre provincii, cercetătorul englez a ajuns la concluzia că autorul documentului *Synecdemus* s-a folosit de date mai vechi, iar nu de cele de la începutul domniei lui Iustinian I. Analiza lui A.H.M. Jones a fost confirmată, în unele cazuri, de descoperirile epigrafice; vezi, în acest sens, MANGO & ŠEVČENKO 1972, p. 379-382.

⁹ TÂPKOVA-ZAIMOVA 1958, p. 87; POULTER 1995, p. 17; ZUGRAVU 2008, p. 637, 639 (n. 8, 13); DINCHEV 2013, p. 456, 477; ATANASOV 2011, p. 302, 307-308; ATANASSOV 2012, p. 355, 362-363; IVANOV 2012, p. 110, 292. Cea mai târzie datare se găsește la JANIN 1959, p. 139, potrivit căruia *Synecdemus* și, implicit, rubrica provinciei *Moesia Secunda* din acest document, ar data din 535. BĂJENARU 2010, p. 18, a avut în vedere „the first decades of the 6th c.”.

¹⁰ TORBATOV 2016, p. 27-28, cu n. 20.

¹¹ Vezi, mai jos, subcapitolul *Episcopia de Aseumus*.

în cazul *Moesia-ei Secunda* nu trebuie exclusă. Ca atare, deși, în cele ce urmează, ne vom întemeia analiza pe datarea *Synecdemus* în c. 527, la sfârșitul studiului de față, într-un subcapitol special, vom evalua posibilele repercusiuni ale unei datări mai timpurii – c. 500¹² – asupra identificării evoluției organizării bisericești din *Moesia Secunda*.

În ceea ce privește legea lui Zenon din anul 480, ea impunea ca fiecare așezare din Imperiu care deținea statutul de *πόλις/civitas* să-și aibă propriul episcop¹³. Erau admise, ca excepții, doar organizarea bisericească de pe teritoriul provinciei civile *Scythia*¹⁴ și cea a cetății *Leontopolis (Isauria)*¹⁵.

În mod cert, legea lui Zenon era încă în vigoare la momentul redactării lucrării lui Hierocles. O dovadă în acest sens este includerea ei – inclusiv a paragrafelor privitoare la excepțiile *Scythia* și *Leontopolis* – în *Codex Iustinianus* (noiembrie 534)¹⁶. Ca atare, pe temeiul informațiilor din *Synecdemus* și a prevederilor legii lui Zenon (480), poate fi reconstituită schema episcopală din *Moesia Secunda* în jurul anului 527.

În *Synecdemus*, în rubrica rezervată provinciei civile *Moesia Secunda (Μυσία β')*, sunt înregistrate șapte așezări cu rang de *πόλις / civitas*: *Marcianopolis (Μαρκιανούπολις)*, *Odessos (Ὀδησσός / Ὀδυσσός)*, *Durostorum (Δουρόστολος / Δωρόστολος)*, *Nicopolis (Νικόπολις)*, *Novae (Νόβαι)*, *Appiaria (Αππιαρία / Αππιάρια)* și *Abritus (Ἀβριττος / Εβραιττός)*¹⁷. Coroborând aceste date cu prevederile legii lui Zenon, se poate deduce că, la începutul domniei lui Iustinian I – c. 527 –, presupusul moment la care Hierocles și-a redactat lucrarea, toate aceste așezări erau și centre episcopale. Dintre ele, cel de *Odessos* încă aparținea de eparhia *Scythia*. Statutul său s-a schimbat ulterior, în luna mai a anului 536¹⁸.

După cum se poate observa, în jurul anului 527, în *Moesia Secunda*, sunt atestate aceleași scaune episcopale ca și în *Encyclia* (457/8).

În continuare, rămâne de lămurit dacă această structură episcopală a funcționat fără schimbări de-a lungul întregului interval 457/8-527. În această privință, sunt importante două aspecte. Primul privește posibilitatea organizării unor scaune episcopale în vreuna dintre așezările provinciei care nu aveau statutul oficial de *πόλις/civitas*. Ar fi vorba, în acest caz, de o dezvoltare a

¹² După cum s-a arătat deja – vezi n. 7 –, datarea informațiilor expuse în *Synecdemus* în jurul anului 500 a fost avansată de SALWAY 2012, p. 228. În nota sa bibliografică – n. 92, p. 234 –, B. SALWAY a admis, totuși, că informațiile din *Synecdemus* au fost actualizate în timpul domniei lui Iustinian I, însă în mod haotic: „the text [i.e. *Synecdemus*] seems to have originated in the mid- to late fifth century and been haphazardly updated into the reign of Justinian”.

¹³ CJC 2, I.3.35(36), (KRÜGER 1884, p. 23-24 = FHDR II, p. 372-373).

¹⁴ În provincia civilă *Scythia*, toate cetățile rămăneau, în continuare, sub jurisdicția scaunului de la *Tomis*, CJC 2, I.3.35(36).2, (KRÜGER 1884, p. 24 = FHDR II, p. 372-373).

¹⁵ *Leontopolis*, deși avea rang de *πόλις/civitas*, rămânea, în continuare, sub jurisdicția episcopiei de *Isauropolis (Lycaonia)*, CJC 2, I.3.35(36).3, (KRÜGER 1884, p. 24). Pentru cazul *Leontopolis*, vezi și BELKE 1984, p. 198-199.

¹⁶ Pentru legea lui Zenon și *Codex Iustinianus*, vezi și HOLUBEANU 2015-2016, p. 30-31 (cu bibliografie).

¹⁷ HONIGMANN 1939, 636 (2-8), p. 13.

¹⁸ Vezi, mai sus, trimiterea bibliografică de la n. 5 și precizările din paragraful corespunzător acesteia.

structurii episcopale a *Moesia-ei Secunda*, imposibil de verificat pe temeiul *Synecdemus-Zenon*. Al doilea aspect privește posibilitatea dispariției temporare a vreuneia/unora dintre episcopiile atestate de *Encyclia* și *Synecdemus-Zenon*.

În lipsa unor informații documentare clare, primul aspect – organizarea unor episcopii în așezări care nu aveau statutul de *πόλις/civitas* – este greu de verificat. Totuși, apariția unor astfel de cazuri este puțin probabilă. Deși legea lui Zenon nu interzicea funcționarea episcopiilor în așezările care nu aveau statutul de *πόλις/civitas*, existența unor astfel de cazuri trebuie să fi fost întemeiată pe excepții locale anterioare emiterii ei – anul 480¹⁹. Pe de altă parte, accentuând importanța așezărilor cu rang de *πόλις/civitas* în planul organizării bisericești, în mod indirect, legea lui Zenon a diminuat posibilitatea înființării pe viitor a unor episcopii în așezările care nu dețineau acest rang civil.

În provincia *Moesia Secunda*, nu se cunosc cazuri de episcopii care să fi funcționat în așezări care nu aveau rangul de *πόλις/civitas* la momentul emiterii legii lui Zenon. În mod cert, astfel de situații nu mai existau aici încă de la jumătatea secolului al V-lea p.Chr.²⁰. Dovadă în acest sens sunt informațiile expuse în *Encyclia*. După cum s-a arătat deja, singurele centre episcopale menționate în acest document sunt cele ale orașelor înregistrate în *Synecdemus*.

Nici restul informațiilor documentare privitoare la viața bisericească din cuprinsul provinciei *Moesia Secunda* în intervalul 457/8-527 nu atestă vreo altă stare de fapt. Ele confirmă existența în această perioadă a unora dintre episcopiile menționate în *Encyclia*. Mitropolitul Pavel (-458/9-) de *Marcianopolis* apare ca semnatar al hotărârilor sinodului endemic din anii 458/9²¹. Un episcop de *Nicopolis*, *Amantius*, apare ca semnatar al sinodului endemic din anul 518 (20 iulie)²².

Ca atare, este puțin probabil ca vreuna dintre așezările de pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* care nu avea statutul de *πόλις/civitas* să fi devenit centru episcopal în intervalul de timp analizat – 457/8-527.

Nici în legătură cu cel de-al doilea aspect – dispariția temporară a vreuneia/unora dintre episcopiile menționate în *Encyclia* – nu există evidențe irecuzabile. Totuși, în această privință, două aspecte trebuie avute în vedere. Pe de o parte, atrage atenția faptul că în intervalul 457/8-527 nu este cunoscut niciunul dintre ierarhii de la *Abritus*, *Appiaria*, *Durostorum* și *Novae*²³. Acest vid de informații ar putea fi invocat în sprijinul ipotezei dispariției temporare a vreuneia dintre aceste episcopii.

Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că principala cauză care ar fi putut genera dispariția unei episcopii o constituia, la acea vreme, distrugerea cetății de reședință urmată de abandonarea definitivă sau, cel puțin, pe termen lung, a așezării. Doar distrugerea cetății și chiar amânarea refacerii sistemului ei de

¹⁹ Pentru astfel de cazuri, vezi JONES 1971, p. 519.

²⁰ Înainte de momentul *Encyclia* (457/8), în *Moesia Secunda* a existat cel puțin un astfel de caz. Este vorba de episcopia de *Sexaginta Prista*. Vezi și, mai jos, paragraful cu n. 53-57.

²¹ SCHWARTZ 1934, p. 176, nota 1 (nr. 7), și HOLUBEANU 2016, p. 30 (cu bibliografie).

²² ACO III, nr. 21, 66.1-2.

²³ Vezi FEDALTO 1988, I, p. 341-344, 348.

fortificație pentru o perioadă de timp limitată, nu conducea, în mod neapărat, la desființarea scaunului episcopal local. Elocvent, în acest sens, este cazul cetății *Nicopolis ad Istrum*. Cercetările arheologice intense desfășurate aici au condus la concluzia că, la jumătatea secolului al V-lea – c. 447 –, cetatea a fost complet distrusă de huni. După acest eveniment, refacerea sistemului ei de fortificație a fost amânată câțiva ani²⁴. Se presupune că noua incintă a așezării, mult redusă ca suprafață față de cea anterioară²⁵, a fost construită în jurul anului 453. În intervalul c. 447-453, au fost identificate doar urme firave de locuire pe ruinele vechii așezări și în vecinătatea acestora²⁶. Este greu de spus dacă episcopul de *Nicopolis* de la acea vreme a continuat să locuiască aici sau s-a refugiat într-o altă cetate. Cert este însă faptul că, în 457/8, Marcellus, episcopul de *Nicopolis* de atunci, a participat la sinodul eparhiei prilejuit de ancheta demarată de împăratul Leon I, semnând scrisoarea de răspuns către împărat cu titulatura *episcopus ciuitatis Nicopoleos*²⁷. Menționarea numelui său în *Encyclia* certifică faptul că, la acea dată, episcopia locală funcționa. În plus, pe temeiul aceleași evidențe se poate presupune că ea nu și-a încetat existența nici în perioada dificilă prin care *Nicopolis* a trecut între 447 și 453.

De atacurile hunilor de la jumătatea secolului al V-lea au fost afectate și *Marcianopolis*²⁸, *Novae*²⁹, *Abritus*³⁰ sau *Durostorum*³¹. A fost, probabil, cea mai gravă criză prin care aceste așezări au trecut în secolele al V-lea și al VI-lea, înainte de marea invazie slavo-avară. Însă, ca și în cazul cetății *Nicopolis*, niciunul dintre scaunele episcopale din aceste cetăți nu și-a încetat existența. Dovadă, în acest sens, sunt tot informațiile din *Encyclia*. În cuprinsul ei, se regăsesc numele tuturor ierarhilor din aceste centre episcopale³².

Se poate conchide, așadar, că distrugerea unei cetăți nu conducea la desființarea episcopiei locale atât timp cât planul/speranța reconstruirii acelei

²⁴ Amânarea construirii noii incinte a cetății *Nicopolis* a fost pusă pe seama tratatului de pace dintre romani și huni din anul 448. Prin el, romanii s-au angajat să lase în părăsire, de-a lungul Dunării, teritoriul cuprins între *Singidunum* (Belgrad, Serbia) și *Novae* (Svishtov, Bulgaria), iar la sud de Dunăre, pe o distanță echivalentă cu cea parcursă în cinci zile, vezi BURY 1958, 1, p. 275-276; POULTER 1995, p. 34-35, cu n. 44.

²⁵ Fortificația timpuriu bizantină, denumită în literatura de specialitate *Nicopolis II*, măsura o suprafață de doar 5,74 ha, reprezentând doar puțin peste un sfert din suprafața fortificată – 21,55 ha – a așezării romane și romane târzii, POULTER 1995, p. 37.

²⁶ POULTER 1995, p. 34-37.

²⁷ ACO II.5, 32. 29.

²⁸ Cetatea *Marcianopolis* a fost distrusă de huni în 447, MINČEV 1987, p. 300, 303; SIEBIGS 2010, p. 243, 358 (n. 323).

²⁹ DIMITROVA 2013, 1, p. 58 (cu bibliografie).

³⁰ Distrugerea cetății *Abritus* de către huni în 447 nu este menționată în niciunul dintre izvoarele scrise. Ea a fost postulată, însă, de cercetători, pe temeiul descoperirilor arheologice, vezi POULTER 1995, p. 35; IVANOV 2012, p. 171.

³¹ La *Durostorum* nu s-a descoperit nicio monedă din a doua jumătate a secolului al V-lea, după invazia hunilor din anii 441-442. Următoarele monede descoperite datează din timpul domniei lui Anastasius (491-518). Cu toate acestea, cercetătorii acceptă faptul că locuirea nu a încetat niciodată aici în a doua jumătate a secolului al V-lea, vezi ANGELOVA & BUCHVAROV 2007, p. 62-63; ATANASOV 2015, p. 495 (cu n. 2), 528 (cu n. 15).

³² ACO II.5, 24.15; 32.1, 26, 28; vezi și HOLUBEANU 2016, p. 24-33.

cetăți exista. În plus, pe teritoriul provinciei *Moesia Secunda*, dispariția definitivă a unor cetăți-centre episcopale nu se înregistrează până la marea invazie slavo-avară de la sfârșitul secolului al VI-lea³³. Pe temeiul acestor realități istorice, se poate presupune că niciunul dintre centrele episcopale cu tradiție din *Moesia Secunda* nu și-a încetat existența în intervalul 457/8-c. 527.

În ceea ce privește scaunul bisericesc care deținea rangul de mitropolie plină în *Moesia Secunda* în 527, lucrarea lui Hierocles nu oferă niciun indiciu cert. Menționarea cetății *Marcianopolis* pe prima poziție a rubricii, înaintea celorlalte cetăți ale provinciei, pledează în favoarea presupunerii că ea deținea în continuare rangul de metropolă civilă. Într-o atare situație, pe temeiul prevederilor can. 12 de la *Chalcedon* (451)³⁴, scaunului bisericesc de aici îi revenea și statutul de mitropolie plină.

Totuși, această poziționare a cetății *Marcianopolis* în *Synecdemus* nu certifică statutul ei de metropolă la acea vreme. Enumerând cetățile celorlalte eparhii ale diocezei *Thracia*, Hierocles nu a plasat întotdeauna metropola provinciei pe prima poziție³⁵. În cazul provinciei *Rhodope*, metropola *Traianopolis* a fost plasată pe poziția a treia, după cetățile *Aenus* (poz. 1) și *Maximianopolis* (poz. 2)³⁶. De asemenea, în cadrul rubricii Europa, cetatea de reședință a mitropoliei bisericești de aici – *Heraclea* – a fost plasată pe poz. 2, fiind precedată de cetatea *Eudoxiopolis* (poz. 1)³⁷.

Pe de altă parte, având în vedere că scaunul de *Marcianopolis* și-a păstrat rangul de mitropolie chiar și în momentele grele prin care această cetate a trecut după distrugerea ei de către huni în 447³⁸, este greu de crezut că el a pierdut acest statut în perioada de redresare pe care provincia a cunoscut-o după destrămarea Imperiului lui Attila (m. 453). În plus, nu există informații care să ateste o reorganizare administrativă a provinciei *Moesia Secunda* înainte de luna mai a anului 536³⁹. Ca atare, foarte probabil, cetatea *Marcianopolis* a continuat să fie metropola provinciei de-a lungul întregului interval 457/8-527. În aceste condiții, și scaunul bisericesc de aici și-a păstrat rangul de mitropolie plină a eparhiei.

Se poate conchide, așadar, că, în tot intervalul 457/8-527, structura episcopală a eparhiei bisericești *Moesia Secunda* a rămas neschimbată:

³³ Pentru urmările invaziei slavo-avare asupra organizării bisericești de la Dunărea de Jos, vezi MADGEARU 2010, p. 145-153, și HOLUBEANU 2015-2016, p. 54.

³⁴ Vezi COD, p. 93 (și traducerea în limba română în FLOCA 1993, p. 85). În acest canon se stipulează că rangul de mitropolie plină (ἀλήθεια μητρόπολις/*vera metropolis*) al unei eparhii îl deține scaunul bisericesc aflat în metropola de drept a provinciei. Scaunele bisericești ale așezărilor ridicate ulterior la rangul de metropolă aveau doar statutul de mitropolii titulare/onorifice (τῆς τιμῆς= [*mitropolii*] *de cinste*).

³⁵ Nemenționarea metropolei pe prima poziție în cazul unora dintre rubricile provinciilor din *Synecdemus* a fost semnalată și de JONES 1971, p. 514.

³⁶ HONIGMANN 1939, 634 (5-7), p. 12. Vezi și JONES 1971, tab. V (*Rhodope*), p. 525.

³⁷ HONIGMANN 1939, 632 (1-2), p. 12. Vezi și JONES 1971, tab. II (*Europe*), p. 524.

³⁸ Vezi HOLUBEANU 2016, p. 24-33.

³⁹ MINCHEV 1986, p. 41-42; MINČEV 1987, p. 298-299.

457/8 – 527 p.Chr.	
mitropolie plină	<i>Marcianopolis</i>
episcopii sufragane	<i>Abritus</i>
	<i>Appiaria</i>
	<i>Durostorum</i>
	<i>Nicopolis</i>
	<i>Novae</i>

Notitiae episcopatum

Următoarele documente pe temeiul cărora se pot face progrese în stabilirea evoluției schemei episcopale din *Moesia Secunda* sunt *Notitiae episcopatum*.

Nu există consens între cercetători în datarea acestor documente⁴⁰. Pentru tema studiului de față, aceasta este, însă, o problemă secundară. Deosebit de importante sunt alte trei aspecte: **1.** structura schemelor episcopale expuse în rubricile privitoare la teritoriul provinciei *Moesia Secunda*; **2.** stabilirea integrității acestor scheme episcopale; **3.** datarea perioadei în care a funcționat fiecare dintre ele.

Episcopiile de pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* sunt menționate în *Notitiae episcopatum* în cinci rubrici. În cuprinsul acestora, într-una singură, în *Notitia 3* (după numerotarea lui J. Darrouzès⁴¹, așa-zisa a lui *Carl de Boor* sau *Notitia tempore Isaurorum scripta*), apare ca mitropolie scaunul de *Odessos*⁴². În cazul acestei rubrici, este vorba de o etapă istorică datată deja de noi în perioada mai 536 - c. 614⁴³.

Celelalte patru rubrici au în frunte, ca mitropolie, scaunul de *Marcianopolis*. Ele sunt expuse, câte una, în fiecare dintre *Notitiae 1-4*.

Înainte de a prezenta și analiza informațiile din cuprinsul acestor patru rubrici, trebuie precizat că eparhia mitropoliei de *Marcianopolis* apare în *Notitiae episcopatum* sub denumiri diferite: **1.** ἐπαρχία τῆς αὐτῆς [sc. Αἰμιμόντου] (=eparhia aceluiași [*Haemimontus*], trad.n.)⁴⁴ sau, în mod clar, ἐπαρχία Αἰμιμόντου (=eparhia *Haemimontus*, trad.n.)⁴⁵; **2.** ἐπαρχία Αἰμιμόντου β' (=eparhia *Haemimontus II*, trad.n.)⁴⁶; **3.** ἐπαρχία τῆς αὐτῆς [sc. Θράκης] (=eparhia aceleiași [*Thracia*], trad.n.)⁴⁷. Ca și în cazul datării *Notitiae episcopatum*, acest aspect este, însă, unul secundar, întrucât el nu afectează, pe fond, lămurirea temei centrale a studiului

⁴⁰ Pentru o prezentare generală a datării *Notitiae episcopatum* făcute de cercetători de-a lungul vremii, vezi POPESCU 1994, p. 142-151 (=POPESCU 1987, p. 332-346). Pentru o evaluare recentă a datării *Notitia episcopatum 1* (după numerotarea lui J. Darrouzès), vezi JANKOVIK 2011, p. 56-57.

⁴¹ În studiul de față, pentru *Notitiae episcopatum*, a fost folosită numerotarea din ediția lui J. DARROUZÈS.

⁴² DARROUZÈS 1981, 3, 36, 603-610, p. 241.

⁴³ HOLUBEANU 2015-2016, p. 52-54 (și n. 209).

⁴⁴ DARROUZÈS 1981, 1, 37, p. 205; 1, 32, p. 213; 2, 36, p. 217; 4, 37, p. 249; 4, 31, 462, p. 260; 5, 32, p. 265; 6, 32, p. 268.

⁴⁵ DARROUZÈS 1981, 2, 32, 512, p. 227; 3, 50, p. 231.

⁴⁶ DARROUZÈS 1981, 3, 44, 727, p. 244.

⁴⁷ DARROUZÈS 1981, 3, 47, p. 231.

de față. Importantă este, în principal, o spunem din nou, datarea perioadei în care fiecare dintre structurile episcopale expuse în *Notitiae* a funcționat, indiferent de denumirea oficială a eparhiei lor. Din acest motiv, problema denumirii oficiale a eparhiei în fruntea căreia s-a aflat mitropolia de *Marcianopolis* va fi abordată doar tangențial⁴⁸.

a. Rubricile mitropoliei de Marcianopolis din *Notitiae* 1-2 și 4

În cele ce urmează, vor fi expune, în coloane paralele, trei dintre rubricile în fruntea cărora apare mitropolia de *Marcianopolis*. Este vorba de cele din *Notitiae* 1, 2 și 4:

Notitia 1 ⁴⁹	Notitia 2 ⁵⁰	Notitia 4 ⁵¹
ἐπαρχία <τῆς αὐτῆς> [sc. Αἰμιμόντου] μητρόπολις Μαρκιανου(πόλεως) ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἧτοι ἐπισκοπὰς ε', οἷον· (=eparhia <acelui> [Haemimontus], mitropolia de Marcianopolis are sub ea 5 cetăți sau episcopii, precum:)	ΛΒ' ἐπαρχία Αἰμιμόντου ὁ Μαρκιανουπόλεως (=32 eparhia Haemimontus cel de Marcianopolis)	<Λ'> ἐπαρχία τῆς αὐτῆς [sc. Αἰμιμόντου] ὁ Μαρκιανουπόλεως (=<30> eparhia aceluiași Haemimontus cel de Marcianopolis)
τὸν [sc. ἐπίσκοπον] Ῥοδοστόλου (=pe cel [episcopul] de Durostorum)	ὁ Ῥοδοστόλου (=cel de Durostorum)	ὁ Ῥοδοστόλου (=cel de Durostorum)
τὸν Τραμαρίσκων (=pe cel de Transmarisca)	ὁ Τραμαρίσκων (=cel de Transmarisca)	ὁ Τραμαρίσκων (=cel de Transmarisca)
τὸν Νόβων (=pe cel de Novae)	ὁ Νόβων (=cel de Novae)	ὁ Νόβων (=cel de Novae)
τὸν Ζεκεδέπων (=pe cel de Zekedepa)	ὁ Ζεκεδέπων (=cel de Zekedepa)	ὁ Ζεκεδέπων (=cel de Zekedepa)
τὸν Σκαρίας (=pe cel de Scaria)	ὁ Σκαρίας (=cel de Scaria)	ὁ Σκαρίας (=cel de Scaria)

După cum se poate observa, în toate cele trei rubrici apare aceeași structură episcopală. Pe prima poziție, ca mitropolie, este înregistrat scaunul de *Marcianopolis*. În deschiderea rubricii din *Notitia* 1, rangul său în cadrul eparhiei este afirmat, în mod clar, prin cuvintele: ... μητρόπολις Μαρκιανου(πόλεως) ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἧτοι ἐπισκοπὰς ε', οἷον· (=... mitropolia de Marcianopolis are sub ea 5 cetăți sau episcopii, precum: ...). În cazul rubricilor din *Notitiae* 2 și 4, rangul de

⁴⁸ Vezi, mai jos, n. 121.

⁴⁹ DARROUZÈS 1981, 1, 32, 444-449, p. 213.

⁵⁰ DARROUZÈS 1981, 2, 32, 512-517, p. 227.

⁵¹ DARROUZÈS 1981, 4, 31, 462-467, p. 260.

mitropolie al scaunului de *Marcianopolis* este indicat indirect, prin poziționarea acestuia în fruntea celorlalte episcopii ale eparhiei.

În toate cele trei rubrici, apar aceleași episcopii sufragane: *Durostorum*, *Transmarisca*, *Novae*, *Zekedepa* și *Scaria*. Deosebit de important este și faptul că ordinea enumerării lor este identică. Deosebirile dintre rubrici privesc doar aspecte de natură secundară. Astfel, în *Notitia* 1 ierarhii scaunelor sufragane sunt menționați în acuzativ – τὸν Ποδοστόλου (=pe cel de *Durostorum*) etc., iar în *Notitiae* 2 și 4 în nominativ – ὁ Ποδοστόλου (=cel de *Durostorum*) etc. Este o diferență firească, justificată de modul de exprimare al celor care au redactat aceste rubrici.

Toate aceste observații conduc la concluzia că cele trei rubrici din *Notitiae* 1-2 și 4 reflectă aceeași etapă istorică. La acea vreme, scaunul de *Marcianopolis* avea rangul de mitropolie plină a eparhiei. Episcopiile sale sufragane erau *Durostorum*, *Transmarisca*, *Novae*, *Zekedepa* și *Scaria*.

În cele ce urmează, se va face o comparare a structurii episcopale din *Notitiae* 1-2 și 4 cu cea din perioada 457/8-527, evidențiindu-se asemănările și deosebirile dintre ele:

<i>Encyclia-Synecdemus/Zenon</i> (457/8-527)		<i>Notitiae</i> 1-2, 4
<i>Marcianopolis</i>	=	<i>Marcianopolis</i>
<i>Durostorum</i>	=	<i>Durostorum</i>
<i>Nicopolis</i>		-
-		<i>Transmarisca</i>
<i>Novae</i>	=	<i>Novae</i>
<i>Abritus</i>		-
-		<i>Zekedepa</i>
<i>Appiaria</i>	?	<i>Scaria</i>

După cum se poate observa, în *Notitiae* 1-2 și 4 sunt menționate două episcopii – *Transmarisca* și *Zekedepa* – absente atât în *Encyclia*, cât și în *Synecdemus/Zenon*. Consemnarea lor certifică faptul că *Encyclia-Synecdemus/Zenon* și *Notitiae* 1-2 și 4 reflectă două etape istorice diferite din istoria eparhiei în fruntea căreia s-a aflat mitropolia de *Marcianopolis*.

În ceea ce privește *Scaria*, două posibile explicații au fost deja avansate de cercetători. După unii, acest nume este o formă coruptă pentru *Appiaria*. În acest caz, *Appiaria/Scaria* ar fi înregistrată atât în etapa istorică din *Encyclia-Synecdemus/Zenon*, cât și în cea din *Notitiae* 1-2, 4. După alții, *Appiaria* și *Scaria* sunt două cetăți diferite. În această situație, *Scaria* ar fi un caz similar cu *Transmarisca* și *Zekedepa*⁵².

În continuare, ne vom focaliza atenția asupra a două dintre problemele anunțate deja: 1. datarea perioadei în care a funcționat schema episcopală expusă în *Notitiae* 1-2 și 4; 2. stabilirea integrității schemei episcopale expuse în aceste *Notitiae*. Aceste două aspecte vor fi abordate concomitent.

⁵² Pentru cazul *Scaria*, vezi, mai jos, paragrafele cu n. 106-109.

Ca *terminus ante quem* sigur al etapei istorice înregistrate în *Notitiae* 1-2 și 4 poate fi avansat anul 536. După cum s-a precizat mai sus, rangul de mitropolie a eparhiei *Moesia Secunda* a fost preluat atunci de scaunul de *Odessos*. Ca atare, menționarea scaunului de *Marcianopolis* ca mitropolie în rubricile din *Notitiae* 1-2 și 4 certifică datarea acestei etape istorice înainte de 536.

Pe de altă parte, schema episcopală din *Notitiae* 1-2 și 4 nu a funcționat, în mod cert, în intervalul 457/8-527. La acea vreme, în *Moesia Secunda* existau doar episcopiile înregistrate în *Encyclia* și *Synecdemus/Zenon*. În acest caz, *Notitiae* 1-2 și 4 înregistrează fie o etapă istorică anterioară anului 457/8, fie pe cea din intervalul 527-536.

Datarea ante 457/8 ar presupune existența în *Moesia Secunda* a cel puțin două episcopii vechi – *Transmarisca* și *Zekedepa* –, care au dispărut înainte de 457/8. În aceeași situație ar fi și scaunul de *Scaria*, în cazul în care aceasta ar fi o cetate diferită de *Appiaria*.

În sprijinul acestui scenariu poate fi invocat cazul episcopiei de *Sexaginta Prista/Sexanta Prista*⁵³. În *Istoria bisericească*, Socrates Scholasticus a făcut referire la un anume episcop Polycarpus, transferat de la episcopia de *Sexaginta Prista*, din *Moesia*, la cea de *Nicopolis*, din *Thracia*⁵⁴. El nu a precizat momentul exact al acestui transfer⁵⁵. Având în vedere, însă, că Socrates a descris evenimentele istorice dintre anii 305-439⁵⁶, transferul lui Polycarpus trebuie să fi avut loc, cel târziu, în 439. Pe de altă parte, nementiunea în *Encyclia* a niciunui ierarh de *Sexaginta Prista* certifică dispariția acestei episcopii înainte de 457/8⁵⁷. Reiese de aici că scaunul de *Sexaginta Prista* a funcționat aproximativ în prima jumătate a secolului al V-lea.

⁵³ Pentru *Sexaginta Prista/Sexanta Prista*, vezi ZAHARIADE 1988, p. 109, și, mai nou, VARBANOV & DRAGOEV 2007, p. 227-243.

⁵⁴ SOCRATES, VII, 36, 18, (GÜNTHER 1995, 386.3-4): Πολύκαρπος ἀπὸ Σεξανταπρίστων τῆς Μυσίας μετηνέχθη εἰς Νικόπολιν τῆς Θράκης (=Polycarpus de la *Sexantaprista* din *Moesia* a fost mutat la *Nicopolis* din *Thracia*, trad.n.). Scaunul bisericesc la care a fost transferat Polycarpus a fost identificat de către cei mai mulți dintre cercetători cu cel de la *Nicopolis ad Nestum* (Garmen, reg. Blagoevgrad, Bulgaria), vezi LE QUIEN 1740, I, col. 1169; ZEILLER 1918, p. 166-167; VELKOV 1959, p. 104, 221 (=VELKOV 1977, p. 126, 247); DARROUZÈS 1984, p. 193, nr. 10; FEDALTO 1988, I, p. 311; POULTER 1995, p. 17; IVANOV 2012, p. 292. În schimb, PĂCURARIU 1991, p. 129, și ZUGRAVU 2008, p. 120, au considerat că ar fi vorba de cel de la *Nicopolis ad Istrum* (Nikup, Bulgaria).

⁵⁵ Nu există consens între cercetători în datarea transferului ep. Polycarpus. PÂRVAN 2000, p. 88, a datat păstoria acestui episcop în secolul al IV-lea. ZEILLER 1918, p. 600, și LECLERCQ 1933, col. 507, au datat transferul său la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea. VELKOV 1959, p. 221 (=VELKOV 1977, p. 247), l-a datat la începutul secolului al V-lea. ATANASOV 2011, p. 303, ATANASSOV 2012, p. 356-357, 361, l-a datat la începutul secolului al V-lea sau după începutul acestui secol. POULTER 1995, p. 17, l-a datat, ipotetic, în al patrulea deceniu al secolului al V-lea. PĂCURARIU 1991, p. 129, l-a datat după Sinodul al III-lea ecumenic (Efes, 431). ZUGRAVU 1999, p. 90, ZUGRAVU 2008, p. 120, a datat păstoria lui Polycarpus la *Sexaginta Prista* în 432, respectiv, 431, în timpul dezbaterilor din jurul ereziei nestoriene, iar transferul său la *Nicopolis*, după acești ani. JANIN 1959, p. 141, fără a pomeni cazul ep. Polycarpus, a considerat că episcopia de *Sexaginta Prista* a funcționat cel puțin până la jumătatea secolului al V-lea.

⁵⁶ BALDWIN 1991, p. 1923.

⁵⁷ ATANASOV 2011, p. 302, ATANASSOV 2012, p. 356, deși nu a respins ipoteza desființării episcopiei de *Sexaginta Prista* la începutul secolului al V-lea, a avut în vedere și

Atestarea episcopiei de *Sexaginta Prista* lasă deschisă posibilitatea existenței în *Moesia Secunda*, tot atunci – prima jumătate a secolului al V-lea –, și a altor scaune bisericesti – precum *Transmarisca*, *Zekedepa* și, posibil, *Scaria* –, dispărute, la rândul lor, înainte de 457/8. Ca atare, cazul *Sexaginta Prista* poate fi invocat drept argument indirect în favoarea datării schemei episcopale din *Notitiae* 1-2 și 4 în prima jumătate a secolului al V-lea, iar nu în intervalul 527-536.

Al doilea aspect ce trebuie avut în vedere atât la datarea, cât și la stabilirea integrității schemei episcopale expuse în rubricile din *Notitiae* 1-2 și 4 privește absența din cuprinsul acestora a episcopilor de *Nicopolis*, *Abritus* și *Sexaginta Prista*. Cea dintâi – *Nicopolis* – este atestată documentar în *Encyclia* (457/8), în *Synecdemus/Zenon* (527) și în rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3⁵⁸ (mai 536 - c. 614)⁵⁹. Atestarea ei atât înainte de 527, cât și după 536, face puțin probabilă posibilitatea ca ea să-și fi încetat existența, chiar și numai pentru scurt timp, în intervalul 527-536. Deși la acea vreme – primul deceniu al domniei lui Iustinian I –, în *Moesia Secunda* au avut loc unele invazii barbare⁶⁰, care au generat o situație de criză în regiune, observațiile stratigrafice au relevat că marile așezări fortificate de aici nu au fost afectate major. Ele au suferit distrugerii semnificative doar în urma invaziei kutrigurilor din 558/9⁶¹.

În ceea ce privește cazul concret al cetății *Nicopolis*, distrugerea și abandonarea ei în intervalul 527-536, principala cauză a dispariției unui centru episcopal, este infirmată de rezultatele cercetărilor arheologice⁶². În aceste condiții, absența episcopiei de *Nicopolis* în rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 își poate găsi două explicații: 1. aceste rubrici reflectă o etapă istorică anterioară anului 457/8, când scaunul de *Nicopolis* încă nu exista; 2. scaunul de *Nicopolis* a figurat în lista arhetip – redactată fie înainte de 457/8, fie în intervalul 527-536 – care a servit drept izvor la redactarea celor trei rubrici din

posibilitatea ca acest eveniment să fi avut loc după jumătatea secolului al V-lea sau la începutul secolului al VI-lea, în urma decăderii suferite de această cetate și a pierderii de către ea a statutului de *civitas/pόλις*. În același timp, cercetătorul bulgar – ATANASOV 2011, p. 307, ATANASSOV 2012, p. 361 – a avut în vedere și posibilitatea ca episcopia de *Sexaginta Prista* să fi fost mutată la *Transmarisca* către jumătatea secolului al VI-lea. Aceste datări târzii – a doua jumătate a secolului al V-lea și, respectiv, jumătatea secolului al VI-lea – sunt contrazise, însă, de informațiile din *Encyclia* (457/8), unde scaunul de *Sexaginta Prista* nu este menționat. Ca atare, cel mai probabil, episcopia de *Sexaginta Prista* și-a încetat existența înainte de 457/8.

⁵⁸ DARROUZÈS 1981, 3, 36, 609, p. 241.

⁵⁹ În actele sinodului de la *Serdica* (343), apare și numele unui anume episcop Heliodorus de *Nicopolis*, vezi TURNER 1930, p. 554. Cercetătorul englez POULTER 1995, p. 15, cu n. 62, nu a exclus posibilitatea ca acesta să fi fost episcopul de *Nicopolis ad Istrum* (*Moesia Secunda*). O astfel de identificare este, însă, incertă. În general, cei care s-au ocupat de identificarea acestui scaun bisericesc au considerat că este vorba de mitropolia de *Nicopolis*, din *Epirus Vetus*, vezi LE QUIEN 1740, II, col. 133; TURNER 1930, nr. 39, p. 555; ZEILLER 1918, p. 175-176; FEDALTO 1988, I, p. 473. De altfel, nici POULTER 1995, p. 15, n. 62, nu a exclus nici posibilitatea ca Heliodorus să fi fost mitropolitul de *Nicopolis*, în *Epirus Vetus*, sau episcopul de *Nicopolis ad Nestum*.

⁶⁰ În *Moesia Secunda* sunt cunoscute invazii barbare în anii 529, 530 și 535, vezi POULTER 1995, p. 17.

⁶¹ Vezi TORBATOV 1997, p. 81-83.

⁶² POULTER 1995, p. 17-18, 35-45, 45-47.

Notitiae 1-2 și 4, dar a fost omis din acestea în urma unor greșeli ale copiștilor/compilerilor.

Pentru scaunul de *Abritus*, există informații documentare suplimentare. El este atestat neîntrerupt și în intervalul 431-457/8. La acea vreme, în fruntea lui, a păstorit ep. Marcianus (-431-457/8-)⁶³. Pe de altă parte, ca și în cazul scaunului de *Nicopolis*, atestarea lui atât înainte de 527 – la Sinodul al III-lea ecumenic (*Efes*, 431), în *Encyclia* (457/8) și în *Synecdemus/Zenon* (c. 527) –, cât și după 536 – în rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3⁶⁴ –, poate fi invocată ca argument în sprijinul existenței lui neîntrerupte în intervalul 527-536. De altfel, nici în cazul acestei cetăți, nu există informații care să ateste distrugerea și abandonarea ei în această din urmă perioadă de timp⁶⁵.

În aceste condiții, absența scaunului de *Abritus* din rubricile din *Notitiae* 1-2 și 4 ar putea fi explicată în două feluri: 1. etapa istorică înregistrată în aceste rubrici este anterioară anului 431, într-o vreme în care episcopia de *Abritus* încă nu exista; 2. scaunul de *Abritus* a figurat în lista arhetip – redactată fie înainte de 431, fie între 431-457/8, fie între 527-536 – care a servit drept izvor la redactarea rubricilor mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4, dar a fost omis din acestea în urma unor greșeli ale copiștilor/compilerilor.

În ceea ce privește absența scaunului de *Sexaginta Prista* din *Notitiae*, ea își poate găsi tot două explicații: 1. rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 înregistrează schema episcopală a provinciei *Moesia Secunda* din perioada 527-536, când scaunul de *Sexaginta Prista* nu mai exista; 2. rubricile reflectă etapa istorică din prima jumătate a secolului al V-lea, dar episcopia de *Sexaginta Prista* a fost omisă din cuprinsul lor în urma unor greșeli ale copiștilor/compilerilor.

Din toate aceste trei cazuri reiese ca sigură doar concluzia că rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 sunt incomplete⁶⁶. Dacă ele ar reflecta schema episcopală a provinciei *Moesia Secunda* din primele trei decenii ale secolului al V-lea – ante 431 –, din cuprinsul lor lipsește, cel puțin, *Sexaginta Prista*. Dacă ar reflecta etapa istorică din intervalul 431-457/8, din ele lipsește, în mod sigur, scaunul de *Abritus*. Dacă ar reflecta etapă istorică din perioada 527-536, din ele lipsesc, în mod cert, episcopiile de *Nicopolis* și *Abritus*.

Al treilea aspect ce trebuie avut în vedere la datarea rubricilor din *Notitiae* 1-2 și 4 privește diferențele existente între schema episcopală înregistrată în cuprinsul acestora și cea a mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3. Pentru o mai bună evidențiere a acestor diferențe, în cele ce urmează, vor fi expuse, în paralel, aceste rubrici:

⁶³ În 431, Marcianus a participat la Sinodul al III-lea ecumenic (*Efes*, 431), vezi ACO I.4, 38.38, 46 (nr. 39); ACO I.1.5, 124.1 (nr. 35). Ulterior, în 457/8, același Marcianus a semnat scrisoarea de răspuns expediată împăratului Leon I de ierarhii din *Moesia Secunda*, ACO II.5, 32.26. Pentru datarea episcopatului lui Marcianus de *Abritus*, vezi și LE QUIEN 1740, I, col. 1219-1221; PÂRVAN 2000, p. 86; VAILHÉ 1912, col. 197; ZEILLER 1918, p. 168, 353-354, 361-362, 600; LECLERCQ 1933, col. 507; FEDALTO 1988, I, p. 342; ILSKI 1994, p. 134; ZUGRAVU 2008, p. 119, 121, 361 (n. 9).

⁶⁴ DARROUZÈS 1981, 3, 36, 608, p. 241.

⁶⁵ IVANOV & STOJANOV 1985, p. 18-19, 55; IVANOV 2012, p. 170-171.

⁶⁶ Absența nejustificată a unor scaune bisericești din rubricile altor eparhii din *Notitiae episcopatum* a fost semnalată de JANIN 1959, p. 142, 147, și JONES 1971, p. 518-519.

Notitia 1 ⁶⁷ =Notitiae 2 și 4 (ante 457/8 sau 527-536)	Notitia 3 ⁶⁸ (mai 536 - ante c. 614)
ἐπαρχία <τῆς αὐτῆς> [sc. Αἰμιμόντου] μητρόπολις Μαρκιανου(πόλεως) ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἧτοι ἐπισκοπὰς εἴ, οἷον (= <i>eparhia <aceluiși> [Haemimontus], mitropolia de Marcianopolis are sub ea 5 cetăți sau episcopii, precum:</i>)	ΛΖ' ἐπαρχία Μυσίας α' α' Ὀδησσὸς μητρόπολις (=37 <i>eparhia Moesia I</i> 1 <i>Odessos mitropolie</i>)
τὸν Ῥοδοστόλου (= <i>pe cel [episcopul] de Durostorum</i>)	β' ὁ Νόβων (=2 <i>cel de Novae</i>)
τὸν Τραμαρίσκων (= <i>pe cel de Transmarisca</i>)	γ' ὁ Ἀππιαρίας (=3 <i>cel de Appiaria</i>)
τὸν Νόβων (= <i>pe cel de Novae</i>)	δ' ὁ Δοροστόλου (=4 <i>cel de Durostorum</i>)
τὸν Ζεκεδέπων (= <i>pe cel de Zekedepa</i>)	ε' ὁ Μαρκιανουπόλεως (=5 <i>cel de Marcianopolis</i>)
τὸν Σκαρίας (= <i>pe cel de Scaria</i>)	ς' ὁ Ἀβρίτου (=6 <i>cel de Abritus</i>)
	ζ' ὁ Νικοπόλεως (=7 <i>cel de Nicopolis</i>)
	η' ὁ [Παλαισιτίνης] (=8 <i>cel de Palaistene</i>)

În acest caz, deosebit de importantă este absența din cuprinsul rubricii mitropoliei de *Odessos* a episcopiiilor de *Transmarisca*, *Zekedepa* și, posibil, *Scaria*. La prima vedere, omiterea lor pledează în favoarea datării schemei episcopale din *Not.* 1-2 și 4 înainte de 457/8, iar nu în intervalul 527-536. Pare nefiresc ca aceste scaune episcopale să fi fost înființate în primul deceniu al domniei lui Iustinian I și, în etapa istorică imediat următoare, în cursul secolului al VI-lea, înainte de marea invazie slavo-avară, ele să fi fost deja desființate.

O altă posibilă explicație ar putea fi aceea că rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 înregistrează etapa istorică din timpul mării invazii slavo-avare – sfârșitul secolului al VI-lea - începutul secolului al VII-lea –, în care aceste episcopii – *Transmarisca*, *Zekedepa* și, posibil, *Scaria* – fuseseră deja desființate în urma distrugerii și abandonării definitive a cetăților lor de reședință. O astfel de ipoteză este infirmată, însă, de menționarea în rubrica mitropoliei de *Odessos* a scaunelor de la *Appiaria*, *Abritus* și *Nicopolis*. Descoperirile arheologice și informațiile expuse în izvoarele scrise păstrate exclud posibilitatea ca *Transmarisca* să fi fost distrusă înaintea acestor trei cetăți. La *Transmarisca* s-a descoperit o monedă emisă în 604. Pe temeiul acestei descoperiri s-a ajuns la

⁶⁷ DARROUZÈS 1981, 1, 32, 444-449, p. 213.

⁶⁸ DARROUZÈS 1981, 3, 36, 603-610, p. 241.

concluzia că cetatea a fost distrusă după acest an – 604⁶⁹. În schimb, Theophylact Simocatta⁷⁰ menționează distrugerea cetății *Appiaria* de către avari în timpul campaniei din 587. De asemenea, la *Abritus*⁷¹ și *Nicopolis*⁷², descoperirile monetare sugerează distrugerea lor de către avari în același an – 586. Doar *Nicopolis* este menționată, totuși, de Theophylact Simocatta⁷³, și în anul 598.

Reiese de aici că *Transmarisca* fie și-a continuat existența, chiar și numai pentru scurtă vreme, după distrugerea vreuneia dintre aceste cetăți – *Appiaria*, *Abritus* și *Nicopolis* –, fie, cel mult, a fost distrusă odată cu acestea.

În aceste condiții, ar fi vorba de o situație nefirească: *Appiaria*, *Abritus* și *Nicopolis* – distruse în 586/7 sau, cel târziu, la începutul secolului al VII-lea – sunt menționate în rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3, iar *Transmarisca* – distrusă sigur după 604 – este omisă. Dacă lista arhetip care a servit drept izvor la alcătuirea rubricii mitropoliei de *Odessos* ar fi fost alcătuită în intervalul 587-604, ar fi fost de așteptat ca în cuprinsul ei să apară *Transmarisca*, iar nu *Appiaria*, *Abritus* sau *Nicopolis*. Dacă, însă, lista arhetip ar fi fost alcătuită în intervalul 536-586/7, ar fi trebuit ca, alături de *Appiaria*, *Abritus* și *Nicopolis*, în cuprinsul ei, să fi fost menționată și *Transmarisca*.

În concluzie, posibilitatea ca rubrica mitropoliei de *Odessos* să înregistreze etapa istorică din timpul mării invazii slavo-avare (586/7 - c. 614) este exclusă.

O altă explicație a acestor absențe ar putea fi aceea că cele două eparhii – cea a mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 și cea a mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 – au funcționat concomitent. Această ipoteză este infirmată, însă, de înregistrarea episcopiei de *Marcianopolis* ca sufragană a mitropoliei de *Odessos*, în rubrica din *Notitia* 3. Menționarea scaunului de *Marcianopolis* în ambele rubrici certifică faptul că este vorba de doua etape istorice diferite. Într-una, scaunul de *Marcianopolis* avea statutul de mitropolie, în alta, pe cel de simplă episcopie sufragană. De asemenea, episcopiile de *Durostorum* și *Novae* apar în ambele rubrici, atât ca sufragane ale mitropoliei de *Marcianopolis*, cât și ale celei de *Odessos*. În aceste condiții, contemporaneitatea celor două structuri episcopale este exclusă.

În fine, a treia posibilă explicație ar putea fi aceea că rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 este și ea incompletă. Mai precis, se poate ca *Transmarisca*, *Zekedepa* și, posibil, *Scaria*, să fi fost înregistrate în lista arhetip care a servit drept

⁶⁹ MADGEARU 2010, p. 147.

⁷⁰ THEOPH.SIM., II.15.13, 16.1-11 (DE BOOR 1887, 101.7-103.6). Vezi și VELKOV 1959, p. 86 (=VELKOV 1977, p. 55); MADGEARU 2010, p. 147.

⁷¹ IVANOV & STOJANOV 1985, p. 19, 55; MADGEARU 2010, p. 146-147; IVANOV 2012, p. 171.

⁷² POULTER 1995, p. 45; GUEST 1999, p. 326. De precizat că, IVANOV & IVANOV 1994, p. 123, IVANOV 2012, p. 148, fac referire la o mențiune a lui V. DOBRUSKÝ (1916), potrivit căreia, la *Nicopolis ad Istrum*, ar fi fost descoperită o monedă din timpul lui Focas (602-610). A.G. POULTER a trecut, însă, cu vederea această informație, considerând-o, probabil, nesigură.

⁷³ THEOPH.SIM., VII.13.8, (DE BOOR 1887, 268.10-12). Pentru opiniile cercetătorilor privind distrugerea și abandonarea definitivă a cetății *Nicopolis ad Istrum* în timpul invaziei slavo-avare, vezi IVANOV & IVANOV 1994, p. 123; POULTER 1995, p. 17-18, 44-45; GUEST 1999, p. 326; MADGEARU 2010, p. 146-150; IVANOV 2012, p. 148.

izvor la redactarea acestei rubrici, dar ele să fi fost omise din cuprinsul ei în urma unor greșeli ale copiștilor/compilerilor.

Reiese, din toate acestea, că absența scaunelor de *Transmarisca*, *Zekedepa* și, posibil, *Scaria* din rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 își poate găsi două posibile explicații: 1. aceste episcopii au funcționat înainte de 457/8; 2. ele au fost înființate în intervalul 527-536 și și-au continuat existența și după 536, dar au fost eliminate din cuprinsul rubricii mitropoliei de *Odessos*, în urma unor greșeli ale copiștilor/compilerilor.

Descoperirile arheologice, deși nu sunt hotărâtoare, aduc elemente noi în lămurirea temei analizate. La *Transmarisca* (azi Tutrakan, în Bulgaria), ruinele vechii cetăți sunt suprapuse de clădirile orașului modern. Din această cauză, doar câteva edificii din imediata vecinătate a zidului de incintă au putut fi cercetate. Nu a fost descoperită, până la momentul de față, nicio bazilică, niciun baptisteriu și nici posibilul centru episcopal⁷⁴.

Circulația monetară și descoperirile arheologice sumare de aici au relevat, totuși, că *Transmarisca* a trecut printr-o perioadă de declin între începutul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea. Ulterior, în timpul domniei lui Iustinian I, viața urbană a cunoscut o perioadă de înflorire⁷⁵. Pe temeiul acestor evidențe, dublate de menționarea scaunului de *Transmarisca* în *Notitiae*, unui cercetător⁷⁶ au admis existența aici a unui scaun bisericesc în secolului al VI-lea. Această ipoteză pledează în favoarea datării schemei episcopale din *Notitiae* 1-2 și 4 în intervalul 527-536. În ceea ce privește cazul *Zekedepa*, el este mai complicat, întrucât nu există consens între cercetători în identificarea acestei așezări. La momentul de față, opiniile sunt împărțite între *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanța)⁷⁷, Tsarevets (Veliko Tărnovo, reg. Veliko Tărnovo, Bulgaria)⁷⁸,

⁷⁴ Pentru istoria cetății *Transmarisca* și descoperirile arheologice de aici, vezi ZAHARIADE 1988, p. 111-113; VAGALINSKI & PETKOV 2006, p. 105-9; DINCHEV 2009, p. 415-416.

⁷⁵ ATANASOV 2011, p. 302; ATANASSOV 2012, p. 356.

⁷⁶ ATANASOV 2011, p. 302-303, 306-308; ATANASSOV 2012, p. 356, 361-362; DINCHEV 2013, p. 477, n. 31. În schimb, MADGEARU 2010, p. 147, a exclus posibilitatea ca *Transmarisca* să fi fost vreodată centru episcopal. Din punctul său de vedere, aici s-ar fi refugiat episcopul de *Appiaria*, după distrugerea acestei din urmă cetăți de către avari, în anul 587. Ipoteza cercetătorului român este infirmată, însă, de faptul că *Transmarisca* apare ca sufragănă a mitropoliei de *Marcianopolis*. În acest caz, este vorba de o etapă istorică anterioară anului 536, când noua mitropolie a eparhiei *Moesia Secunda* a devenit scaunul de *Odessos*.

⁷⁷ VULPE 1938, p. 341, n. 1; BESHEVLIEV 1962, p. 5; RĂDULESCU & CLIANTE 1986, p. 127 (n. 2), 154 (=CLIANTE & RĂDULESCU 1988, p. 357 (n. 2), 379); LUNGU 2000, p. 81; ZUGRAVU 1997, p. 366; ATANASOV 2007, p. 89-90, 95 (n. 64); ATANASOV 2011, p. 306-308; ATANASSOV 2012, p. 361-362.

⁷⁸ DINCHEV 1997, p. 68-69; DINCHEV 2001b, p. 245-246; DINCHEV 2003, p. 408-409; DINCHEV 2013, p. 453-454, 472-477; MADGEARU 2010, p. 147-148; DIMITROVA 2013, 1, p. 59, 63-64; 2, p. 22-24, 28.

Kovachevsko kale (între Kovachevets și Popovo, reg. Tărgovishte, Bulgaria)⁷⁹ și *Scaidava* (Batin, reg. Ruse, Bulgaria)⁸⁰.

Despre *Sucidava*-Izvoarele se crede că a fost un centru urban înfloritor începând cu secolul al IV-lea p.Chr. și, mai cu seamă, în următoarele două – al V-lea și al VI-lea p.Chr. Ea a fost distrusă în anul 586, în timpul mării invazii slavo-avare⁸¹.

La *Sucidava*-Izvoarele au fost identificate ruinele unei bazilici din secolele V-VI p.Chr.⁸². În apropierea cetății a fost descoperit și un set euharistic datat, mai nou, între a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea⁸³. Descoperirea acestor vestigii sprijină ipoteza existenței aici a unui scaun episcopal⁸⁴. Pe de altă parte, datarea lor pledează în favoarea înființării acestei presupuse episcopii după jumătatea secolului al V-lea. Cum însă existența ei în intervalul 457/8-527 este puțin probabilă, rămâne posibilă organizarea ei după anul 527. În aceste condiții, ipotetica identificare *Zekedepa*=*Sucidava*-Izvoarele ar pleda în favoarea datării schemei episcopale din *Notitiae* 1-2 și 4 în intervalul 527-536, iar nu în prima jumătate a secolului al V-lea.

Așezarea fortificată de la Tsarevets⁸⁵ – c. 12 ha – a fost construită la sfârșitul secolului al V-lea-începutul secolului al VI-lea și distrusă la începutul secolului al VII-lea, în timpul mării invazii slavo-avare.

În interiorul zonei fortificate au fost identificate ruinele a patru bazilici și ale unei presupuse reședințe episcopale. Se apreciază că ele au fost construite între sfârșitul secolului al V-lea și jumătatea secolului al VI-lea. Cea mai mare dintre bazilici, parte a unui vast complex arhitectural – mănăstire și/sau centru episcopal –, are *synthronon*. Lângă o altă bazilică se află un presupus baptisteriu și o clădire

⁷⁹ OLTEANU 2007, p. 67-88, urmat de JORDANOV. Identificarea a fost admisă, cu rezerve, de BĂJENARU 2010, p. 19, n. 46 și 47; p. 30, și TORBATOV 2012, p. 443, și nu a fost exclusă de ZUGRAVU 2008, p. 635, n. 4.

⁸⁰ BESHEVLIEV 1962, p. 5; SCHREINER 1986, p. 31; ILSKI & SALAMON 2008, p. 112, n. „e”.

⁸¹ Vezi RĂDULESCU & CLIANTE 1986, p. 151, 153 (CLIANTE & RĂDULESCU 1988, p. 378-379); MADGEARU 2006, p. 153; MADGEARU 2010, p. 146-148, 150.

⁸² LUNGU 2000, p. 81. Inițial, bazilica de aici a fost datată mai larg, în secolele IV-VI p.Chr., vezi DIACONU 1963, p. 546; RĂDULESCU & CLIANTE 1986, p. 153 (=CLIANTE & RĂDULESCU 1988, p. 379).

⁸³ DUMANOV 2003, p. 688. Inițial, piesele care compun tezaurul au fost date între a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului al V-lea, apreciindu-se că ele au căpătat destinație liturgică „de pe la sfârșitul sec. IV, dar mai cu seamă în sec. V”, RĂDULESCU & CLIANTE 1986, p. 149, 151 (=CLIANTE & RĂDULESCU 1988, p. 376, 377). La rândul ei, COVACEF 2006, p. 229-230, a avansat, ca datare generală a tuturor obiectelor care compun tezaurul, secolele IV-VI p.Chr. Ea a datat, însă, două dintre piesele setului – cana mică trilobată și *patera* – în secolul al VI-lea p.Chr.

⁸⁴ Pentru opiniile cercetătorilor privind posibilitatea existenței la *Sucidava*-Izvoarele a unei episcopii, vezi, mai sus, trimiterile bibliografice de la n. 77 și, în plus, MADGEARU 2010, p. 146, 148.

⁸⁵ Pentru cetatea timpuriu bizantină de la Tsarevets și edificiile religioase descoperite acolo, vezi DINTCHEV 1997, p. 54-77; DINTCHEV 2001b, p. 225-257; DINTCHEV 2003, p. 384-429; DINTCHEV 2013, p. 453-493; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 200-204; DIMITROVA 2013, 2, p. 22-24.

cu criptă *martyrion*. În fine, lângă o a treia bazilică, amplasată în zona centrală a fortificației, se află un al doilea presupus baptisteriu.

Cercetătorii au admis existența la Tsarevets a unui scaun episcopal, în secolul al VI-lea⁸⁶. Ca atare, și în cazul acestei posibile identificări, schema episcopală din *Notitiae* 1-2 și 4 ar trebui datată tot în intervalul 527-536.

Cazurile acestor două cetăți – *Sucidava*-Izvoarele și Tsarevets –, indiferent dacă vreuna dintre ele a fost cu adevărat *Zekedepa* din *Notitiae*, sunt importante și pentru faptul că relevă procesul de înmulțire a episcopiilor pe teritoriul provinciei *Moesia Secunda* începând cu prima jumătate sau, cel târziu, de la jumătatea secolului al VI-lea. Această observație constituie un argument indirect în favoarea datării rubricilor din *Notitiae* 1-2 și 4 în intervalul 527-536. În plus, privit prin prisma acestei realități istorice, cazul episcopiei de *Sexaginta Prista* apare, mai degrabă, ca o excepție pe tabloul organizării bisericești din *Moesia Secunda* din prima jumătate a secolului al V-lea.

Kovachevsko kale⁸⁷ – cea de-a treia posibilă identificare a *Zekedepa*-ei din *Notitiae episcopatum* – a fost construită în primul sfert al secolului al IV-lea. Suprafața zonei protejate a fost estimată de cercetători la 4-5,2 ha. Ea a fost distrusă la sfârșitul secolului al VI-lea, în timpul marii invazii slavo-avare. Așezarea era situată pe drumul roman care lega *Nicopolis ad Istrum* de *Abritus*.

La Kovachevsko kale a fost descoperit un sigiliu de plumb al împăratului Iustinian I. El a fost privit ca o dovadă a importanței administrative și militare sporite pe care așezarea o avut-o în timpul domniei acestui împărat⁸⁸.

Importanța bisericească a acestei așezări este, însă, neclară. În vecinătatea ei au fost descoperite fragmente ale unei *mensa sacra*, datată, destul de larg, între sfârșitul secolului al IV-lea și secolul al VI-lea p.Chr. Pe temeiul acestei descoperiri s-a presupus că în cetate sau în vecinătatea ei a existat, la acea vreme, o bazilică⁸⁹. Însă, până în momentul de față, nu au fost identificate ruinele acesteia și nici ale vreunei reședințe episcopale sau ale vreunui baptisteriu care să certifice existența aici a unui scaun episcopal. Dacă, însă, Kovachevsko kale a fost vreodată centru episcopal, o astfel de situație pare posibilă, mai degrabă, în secolul al VI-lea – cel mai devreme, în timpul domniei lui Iustinian I.

La *Scaidava*-Batin⁹⁰, ultima posibilă identificare a *Zekedepa*-ei avansată de cercetători, există o fortificație – Batinsko kale – cu o suprafață de aproximativ 2,5 ha. Aici au fost efectuate doar săpături arheologice de salvare. Pe temeiul analogiilor cu alte așezări similare, s-a presupus că *Scaidava* a fost construită în a doua jumătate a secolului al IV-lea, cel mai probabil sub Valentinian și Valens. În aceste condiții, existența aici a unui scaun episcopal în prima jumătate a secolului

⁸⁶ Pentru Tsarevets ca centru episcopal, vezi ALEKSIEV 1994, p. 24; DINTCHEV 1997, p. 58-60, 64, 68-69; DINCHEV 2001b, p. 241, 245-246; DINCHEV 2003, p. 392-396, 403, 408-409; DINCHEV 2013, p. 453-454, 472-477; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 202-203; MADGEARU 2010, p. 148; DIMITROVA 2013, 1, p. 59, 63-65; 2, p. 22-24, 28.

⁸⁷ Pentru Kovachevsko kale, vezi RUSEV 2007, p. 131-154; DINCHEV 2009, p. 424-426; BĂJENARU 2010, p. 30, 44; DINCHEV 2013, p. 473.

⁸⁸ STOJKOV 2011, p. 201-205.

⁸⁹ ATANASOV 1981, p. 45-50; RUSEV 2007, p. 133; DINCHEV 2009, p. 426; DINCHEV 2013, p. 473.

⁹⁰ BĂJENARU 2010, p. 125-126; DINCHEV 2013, p. 480.

al V-lea pare puțin probabilă. Ca atare, indirect, și ipoteza identificării *Scaidava* = *Zekedepa*, pledează tot în favoarea datării rubricii mitropoliei de *Marcianopolis* în intervalul 527-536.

În concluzie, evidențele arheologice, susțin, în general, datarea schemei episcopale a mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 în perioada 527-536.

În continuare, vor fi analizate informațiile oferite de Procopius de Caesarea în *De aedificiis*. Este vorba de o lucrare redactată prin anii 560/1⁹¹. Ca atare, ea ar trebui să reflecte transformările petrecute în privința statutului civil al așezărilor din *Moesia Secunda* în prima parte a domniei lui Iustinian I. Pe temeiul acestor informații pot fi emise aprecieri referitoare la organizarea bisericească a provinciei.

Procopius a folosit o terminologie variată în descrierea așezărilor din *Moesia Secunda*: *πύργος* (=turn), *φρούριον* (=fortăreață, *castellum*), *ἔρμυα* (=așezare fortificată, *întăritură*), *ὀχύρωμα* (=așezare fortificată) și *πόλις* (=oraș)⁹². Atrage atenția absența lui *πόλισμα* (=orășel) și folosirea o singură dată a lui *πόλις*⁹³. Dintre termenii folosiți, cel mai des apar *φρούριον* și *ὀχύρωμα*. Prin cel dintâi – *φρούριον* –, par a fi fost desemnate așezările mai puțin importante – *Securisca*, *Iatrus*, *Tigas*, *Quinton*, *Daphne*, *Adina*, *Tilicion* –, iar prin cel de-al doilea așezările mai importante – *Transmarisca*, *Saltupyrgos*⁹⁴, *Durostorum*, *Sykidaba*.

După cum se poate observa, în descrierea lui Procopius se regăsesc *Transmarisca* (*Τρασμαρίσκα*) și *Sykidaba* (*Συκιδάβα*). Istoricul bizantin le-a categorisit drept *ὀχυρώματα*, plasându-le pe malul drept al Dunării, în amonte și, respectiv, în aval de cetatea *Durostorum* (*Δορόστολος*)⁹⁵. Ele au fost identificate cu *Transmarisca*-Tutrankan⁹⁶ și, respectiv, *Sucidava*-Izvoarele⁹⁷. Despre *Sucidava*, alături de *Saltupyrgos* și *Durostorum*, Procopius a precizat că împăratul Iustinian I „a reparat cu grijă părțile căzute în ruină”⁹⁸.

⁹¹ Nu există consens între cercetători în privința perioadei redactării acestei lucrări de către Procopius. Argumentele aduse într-unele dintre studiile recente dedicate acestei teme – vezi EVANS 1996, p. 303-306, 312-313 (cu bibliografie); TORBATOV 2002a, p. 54-55 (cu bibliografie) – pledează în favoarea redactării ei după invazia kutrigurilor de la începutul anului 559.

⁹² Pentru terminologia folosită de Procopius la descrierea așezărilor din *De aedificiis*, vezi DAGRON 1984, p. 6-10; TORBATOV 2002b, p. 83-85. Pentru compararea terminologiei lui Procopius cu cea a lui Theophylact Simocatta, vezi SCHREINER 1986, p. 26-30.

⁹³ Procopius a folosit termenul *πόλις* doar pentru *Theodoropolis* (*Θεοδωρόπολις*), vezi *De aedificiis*, IV.7.5 (HAURY & WIRTH 2001, 131.20-21 = *FHDR* II, p. 468-469). Pentru *Theodoropolis*, vezi și, mai jos, paragrafele cu n. 147-152.

⁹⁴ Doar categorisirea acestei așezări – *Saltupyrgos* (*Σαλτουπύργος*) – drept *ὀχύρωμα* pare surprinzătoare. Ea nu este menționată în niciun alt izvor și nu a fost identificată pe teren, vezi BEŠEVLIJEV 1970, p. 52, 125.

⁹⁵ PROCOPIUS, IV.7.7, 9-10 (HAURY & WIRTH 2001, 132.1, 8, 11-14 = *FHDR* II, p. 468-469).

⁹⁶ Vezi ZAHARIADE 1988, p. 111-113; DINCHEV 2009, p. 415.

⁹⁷ DIACONU 1963, p. 549, n. 9; ARICESCU 1970, p. 301; RĂDULESCU & CLIANTE 1986, p. 127-158; ZAHARIADE 1988, p. 117-119.

⁹⁸ PROCOPIUS, IV.7.10-11 (HAURY & WIRTH 2001, 132.11-14 = *FHDR* II, p. 468-469): ἔστι δὲ τρία ἐξῆς ὀχυρώματα παρὰ τὴν τοῦ Ἰστρου ἡϊόνα, Σαλτουπύργος τε καὶ Δορόστολος καὶ Συκιδάβα. ὧν δὴ ἐκάστου τὰ πεπονθότα οὐκ ἀπημελημένως ὁ βασιλεὺς ἐπηνώρωσε.

Folosirea lui *ὀχύρωμα* poate fi privită drept un indiciu al importanței regionale sporite pe care cele două așezări – *Transmarisca* și *Sucidava* – au avut-o în timpul domniei lui Iustinian I. Indirect, ea sprijină posibilitatea ca cele două cetăți să fi devenit, tot atunci, și reședințe episcopale. În acest caz, ar fi vorba de un alt argument în favoarea datării schemei episcopale din *Notitia* 1-2 și 4 în perioada 527-536.

Referirile lui Procopius privitoare la *Sucidava/Sykidaba* (Συκιδάβα)-Izvoarele nu certifică, însă, identificarea acestei cetăți cu *Zekedepa* din *Notitiae*. În lista așezărilor fortificate – *De aedif.* IV.11.20 –, Procopius a mai menționat o *Zikideba* (Ζικίδεβα)⁹⁹ și o *Skedeba* (Σκεδεβά)¹⁰⁰. Cea din urmă – *Skedeba* (Σκεδεβά) – a fost identificată, pe bună dreptate, cu *Scaidava-Batin*¹⁰¹. Cealaltă – *Zikideba* (Ζικίδεβα) –, menționată de Procopius între *Nicopolis* (Νικόπολις) și *Spibyros* (Σπίβυρος)¹⁰², era, cel mai probabil, o așezare din interiorul provinciei *Moesia Secunda*, iar nu de pe malul Dunării¹⁰³. În acest caz, pe temeiul ipotezelor avansate deja de cercetători, ar fi vorba fie de Tsarevets¹⁰⁴, fie de Kovachevsko kale¹⁰⁵.

Teoretic, oricare dintre cele trei cetăți – *Sykidaba/Sucidava*-Izvoarele, *Zikideba* (Ζικίδεβα)-Tsarevets/Kovachevsko kale și *Skedeba/Scaidava* (Σκεδεβά)-Batin – ar putea fi identificată cu *Zekedepa* (τὸν Ζεκεδέπων) din *Notitiae*. Ca formă, însă, de numele acesteia din urmă, cel mai mult se apropie *Zikideba* (Ζικίδεβα). Ar fi vorba, așadar, de Tsarevets sau Kovachevsko kale. Dintre acestea două, la momentul de față, evidențele arheologice pledează în favoarea identificării *Zekedepa*-ei din *Notitiae* cu Tsarevets. În acest caz, având în vedere datarea edificiilor creștine descoperite la Tsarevets, o astfel de identificare ar susține, în mod clar, datarea schemei episcopale din rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 în intervalul 527-536.

Pe temeiul tuturor acestor evidențe, cu rezervele de rigoare, se poate conchide că rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 reflectă schema episcopală a eparhiei *Moesia Secunda* din perioada 527-536. Este vorba, însă, de o structură păstrată într-o formă alterată. Din cuprinsul ei lipsesc cel puțin două episcopii – *Nicopolis* și *Abritus*. Cel mai probabil, omiterea lor este urmarea unor greșeli ale copiștilor/compilerilor. La redactarea acestei rubrici a servit drept izvor – probabil indirect – o listă arhetip redactată în timpul păstoriei patriarhului Epiphanius al Constantinopolului (520-535).

⁹⁹ PROCOPIUS, IV.11.20 (HAURY & WIRTH 2001, 148.9 = FHDR II, p. 472-473).

¹⁰⁰ PROCOPIUS, IV.11.20 (HAURY & WIRTH 2001, 148.48 = FHDR II, p. 472-473).

¹⁰¹ DINCHEV 2013, p. 480, n. 35. Vezi și DETSCHEW 1976, p. 453; BESHEVLIEV 1962, p. 5; BEŠEVLIIEV 1970, p. 145.

¹⁰² După cunoștințele noastre, singura propunere de localizarea pentru *Spibyros* (Σπίβυρος) este Zafirovo (reg. Silistra, Bulgaria). Propunerea, avansată de OLTEANU 2007, p. 86-87, a fost privită cu rezerve de DINCHEV 2013, p. 467-468.

¹⁰³ Unii cercetători au identificat-o, însă, cu *Sucidava*-Izvoarele, DECHEV 1958, p. 177; MIHĂESCU 1970, p. 473, n. 140; vezi și PETOLESCU 1994, p. 44, n. 18.

¹⁰⁴ Vezi, mai sus, n. 78 și paragrafele cu n. 85-86.

¹⁰⁵ Vezi, mai sus, n. 79 și paragrafele cu n. 87-89.

În ceea ce privește *Scaria*, cazul ei este unul complicat. În general, numele acestei așezări a fost considerat o formă deformată a lui *Appiaria*¹⁰⁶. Această ipoteză a fost respinsă de S. Olteanu¹⁰⁷. El a evidențiat faptul că cele două nume – *Scaria/Σκαρία* și *Appiaria/Ἀππιαρία* – nu au în comun decât finalul *-ria*. Din punctul de vedere al cercetătorului român, *Scaria/Σκαρία* ar fi unul dintre numeroasele orașe noi devenite centre episcopale și menționate doar în *Notitiae episcopatum*.

Un argument suplimentar în sprijinul acestei ipoteze ar putea fi și ordinea menționării scaunelor episcopale în rubrica din *Notitiae* 1-2 și 4. Mai precis, aranjarea numelor episcopiilor în aceasta pare a fi fost făcută după criterii geografice. Mai întâi au fost menționate episcopiile cetăților situate pe malul Dunării, din aval spre amonte: *Durostorum*, *Transmarisca* și *Novae*. Dacă *Zekedepa*, următoarea din listă, este identică, așa cum s-a presupus puțin mai sus, cu *Zikideba* (Ζικίδεβα) lui Procopius, atunci înseamnă că atât ea, cât și *Scaria*, următoarea din listă, sunt două așezări din interiorul *Moesiei Secunda*, iar nu de pe Dunăre. În schimb, în conformitate cu aranjarea geografică, dacă *Scaria* ar fi fost una și aceeași cu *Appiaria*, locul ei firesc în listă ar fi fost între *Transmarisca* și *Novae*, iar nu după *Zekedepa*.

De cealaltă parte, E. Honigmann¹⁰⁸ a identificat o episcopie – *Apamia* (Ἀπαμία/Ἀπαμεία) / *Spania* (*Spania*, *dl'*spania/d-*sp(a)nia*) – menționată în documentele Sinodului al II-lea ecumenic (*Constantinopol*, 381) cu cea de la *Appiaria*. În acest caz, principalele etape ale alterării numelui trebuie să fi fost Ἀπ(π)αρία --> Ἀπαμία/Ἀπαμεία --> *Spania/Σπανία*.

Pe temeiul acestei identificări, E. Honigmann a considerat că și *Scaria* din *Notitiae* este, în realitate, o formă alterată a numelui *Appiaria*.

Valoarea versiunilor listei de semnături din 381 constă în aceea că relevă posibilitatea alterării numelui *Appiaria/Ἀπ(π)αρία* până la forma *Scaria/Σκαρία*, prin intermediari precum Ἀπαμία/Ἀπαμεία și *Spania/Σπανία*, în urma unor greșeli ale copiștilor/compilatorilor¹⁰⁹.

Punând în balanță argumentele aduse în sprijinul celor două teze privitoare la cazul *Appiaria-Scaria*, considerăm că este greu de dat un verdict categoric. Ambele ipoteze sunt plauzibile. În aceste condiții, cu rezervele de rigoare, avem

¹⁰⁶ FABRICIUS 1724, p. 118; REISKE 1830, p. 900; PARTHEY 1866, p. 73, *apparatus* 498; p. 161, *apparatus* 269; GERLAND 1931, p. 17, nr. 12; HONIGMANN 1936, p. 440-449; HONIGMANN 1937, p. 341 (unde precizează că Ed. Schwartz, într-o scrisoare pe care i-a adresat-o, a aprobat identificarea *Σπανία/Ἀπαμία* cu *Ἀππιαρία*); VELKOV 1959, p. 86 (=VELKOV 1977, p. 102); TÂPKOVA-ZAIMOVA 1960, p. 189 (cu n. 2), 196; TÂPKOVA-ZAIMOVA 1961, p. 151 (cu n. 8), 155, 157; BESHEVLIEV 1962, p. 5; ATANASOV 2011, p. 306; ATANASSOV 2012, p. 361; DINCHEV 2013, p. 462-463, și n. 8.

¹⁰⁷ OLTEANU 2007, p. 78-79, urmat de MADGEARU 2010, p. 147, și JORDANOV. Identificarea nu a fost exclusă nici de ZUGRAVU 2008, p. 635, n. 5. Înaintea lui S. OLTEANU, JANIN 1959, p. 140-141, a considerat *Appiaria* și *Scaria* ca fiind două scaune episcopale diferite, apreciind, însă, că localizarea celei din urmă rămâne necunoscută.

¹⁰⁸ HONIGMANN 1936, p. 440-449.

¹⁰⁹ În *Notitiae* apar numeroase alterări ale numelor scaunelor episcopale. În cazul rubricii provinciei *Moesia Secunda*, un exemplu sugestiv, în acest sens, este forma Βόβας pentru Νόβων/*Novae*, vezi DARROUZÈS 1981, 3, 36, 604 și *apparatus* 604, p. 241.

în vedere posibilitatea existenței a două scaune bisericesti diferite – *Appiaria* și *Scaria*.

Pe temeiul concluziilor de mai sus, structura episcopală a eparhiei bisericesti *Moesia Secunda* în perioada 527-536, poate fi reconstituită în forma următoare:

527 - 536 p.Chr.	
mitropolie plină:	<i>Marcianopolis</i>
episcopii sufragane:	<i>Durostorum</i> <i>Transmarisca</i> <i>Appiaria</i> <i>Novae</i> <i>Zekedepa</i> <i>Scaria (?)</i> <i>Nicopolis</i> <i>Abritus</i> <i>Palaistene (c. 535?)</i>

Cele mai multe dintre aceste episcopii – *Marcianopolis*, *Durostorum*, *Novae*, *Appiaria*, *Nicopolis* și *Abritus* – provin din etapa istorică precedentă. Altele – *Transmarisca*, *Zekedepa* și *Scaria (?)* – au fost organizate în primul deceniu al domniei lui Iustinian I. Aceasta, cu condiția ca *Synecdemus* să reflecte, într-adevăr, situația organizării administrative din *Moesia Secunda* din jurul anului 527. În listă a fost introdusă și episcopia de *Palaistene*. După cum se va vedea într-unul dintre subcapitolele următoare¹¹⁰, pare foarte probabil ca ea să fi fost înființată spre sfârșitul acestui interval. Limitele cronologice ale înființării episcopiei de *Palaistene* sunt momentul redactării listei arhetip care a servit drept izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4 și cel al redactării listei arhetip – c. 536 – care a servit ca izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3.

b. Rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3

O altă rubrică – a patra – a mitropoliei de *Marcianopolis* apare în *Notitia* 3. Schema episcopală expusă în cuprinsul ei se deosebește de cea din *Notitiae* 1-2 și 4. În cele ce urmează, pentru evidențierea tuturor diferențelor existente, vor fi expuse, în paralel, cele două rubrici:

¹¹⁰ Vezi, mai jos, subcapitolul *Episcopia de Palaistene*.

Rubrica mitropoliei de <i>Marcianopolis</i> din <i>Notitia</i> 1 ¹¹¹ (=Not. 2 și 4)	Rubrica mitropoliei de <i>Marcianopolis</i> din <i>Notitia</i> 3 ¹¹²
ἐπαρχία <τῆς αὐτῆς> [sc. Αἰμιμόντου] μητρόπολις Μαρκιανου(πόλεως) ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἧτοι ἐπισκοπὰς ε', οἷον (=eparhia <acelui> [Haemimontus], mitropolia de Marcianopolis are sub ea 5 cetăți sau episcopii, precum:)	ME' ἐπαρχία Αἰμιμόντου β' α' Μαρκιανούπολις μητρόπολις (=45 eparhia Haemimontus II 1 Marcianopolis mitropolie)
τὸν Ροδοστόλου (=pe cel [episcopul] de Durostorum)	
τὸν Τραμαρίσκων (=pe cel de Transmarisca)	β' ὁ Τραμαρίσκων (=2 cel de Transmarisca)
τὸν Νόβων (=pe cel de Novae)	γ' ὁ Νόβων (=3 cel de Novae)
τὸν Ζεκεδέπων (=pe cel de Zekedepa)	δ' ὁ <Ζεκεδέπων> (=4 cel de <Zekedepa>)
τὸν Σκαρίας (=pe cel de Scaria)	ε' ὁ Σκαρί<α>ς (=5 cel de Scari<a>)

După cum se poate observa, principală diferență dintre rubrici o constituie absența episcopilor de *Durostorum* și *Zekedepa* din *Notitia* 3. În cazul celei din urmă – *Zekedepa* –, omisiunea a fost pusă de editori – C. de Boor¹¹³ și J. Darrouzès¹¹⁴ – pe seama greșelii unui copist.

Această presupunere este pe deplin justificată. Un indiciu în acest sens îl constituie păstrarea cifrei grecești – δ' (=4) – care preceda numele cetății. Ea relevă existența în acel loc, în manuscrisul original, a unui scaun episcopal. Pe temeiul rubricii din *Notitia* 1, atât C. de Boor, cât și J. Darrouzès au conchis că acesta era cel de *Zekedepa*.

Mai greu de explicat este absența celui de la *Durostorum*. În rubricile din *Notitiae* 1-2 și 4, acesta este plasat imediat după mitropolia de *Marcianopolis*, pe poziția a 2-a. În *Notitia* 3 nu apare, însă, nici numele cetății și nici cifra care ar fi trebuit să-l preceadă. În plus, numerotarea consecutivă – 2-5 – a pozițiilor celorlalte episcopii sufragane din rubrică exclude posibilitatea unei greșeli de copist, precum în cazul *Zekedepa*. Pare, așadar, că numele cetății *Durostorum* a lipsit din această rubrică chiar de la momentul redactării *Notitia*-ei 3.

Trei explicații ar putea fi avansate în cazul acestei omisiuni. Una dintre ele a fost propusă deja de S. Olteanu¹¹⁵. Din punctul său de vedere, în *Notitia* 3, ar fi expusă o etapă istorică în care, pe teritoriul provinciei civile *Moesia Secunda*, existau două eparhii bisericești distincte. Una dintre ele ar fi avut în frunte mitropolia de *Marcianopolis*, cea de-a doua mitropolia de *Odessos*. În timpul acestei

¹¹¹ DARROUZÈS 1981, 1, 32, 444-449, p. 213.

¹¹² DARROUZÈS 1981, 3, 44, 727-731, p. 244.

¹¹³ DE BOOR 1891, p. 533 (nr. 770).

¹¹⁴ DARROUZÈS 1981, 3, 44, 730 (și *apparatus* 730), p. 244.

¹¹⁵ OLTEANU 2007, p. 76-79.

etape istorice, scaunul de *Durostorum* nu se mai afla sub jurisdicția mitropoliei de *Marcianopolis*, ci sub cea a mitropoliei de *Odessos*.

Veridicitatea acestei ipoteze poate fi verificată comparând schemele episcopale expuse în rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* și cea a mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3. În cele ce urmează, vor fi expuse în paralel aceste rubrici:

<i>Notitia</i> 3 ¹¹⁶ (rubrica mitropoliei de <i>Marcianopolis</i>)	<i>Notitia</i> 3 ¹¹⁷ (rubrica mitropoliei de <i>Odessos</i>)
ΜΕ' ἐπαρχία Αἰμυμόντου β' α' Μαρκιανούπολις μητρόπολις (=45 <i>eparhia Haemimontus II</i> 1 <i>Marcianopolis mitropolie</i>)	ΛΖ' ἐπαρχία Μυσίας α' α' Ὀδησσὸς μητρόπολις (=37 <i>eparhia Moesia I</i> 1 <i>Odessos mitropolie</i>)
β' ὁ Τραμαρίσκων (=2 <i>cel [episcopul] de Transmarisca</i>)	β' ὁ Νόβων (in <i>apparatu</i> 604: Βόβας) (=2 <i>cel de Novae/Boba</i>)
γ' ὁ Νόβων (=3 <i>cel de Novae</i>)	γ' ὁ Ἀππιαρίας (=3 <i>cel de Appiaria</i>)
δ' ὁ <Ζεκεδέπων> (=4 <i>cel de <Zekedepa></i>)	δ' ὁ Δοροστόλου (=4 <i>cel de Durostorum</i>)
ε' ὁ Σκαρί<α> (=5 <i>cel de Scari<a></i>)	ε' ὁ Μαρκιανουπόλεως (=5 <i>cel de Marcianopolis</i>)
	ς' ὁ Ἀβρίτου (=6 <i>cel de Abritus</i>)
	ζ' ὁ Νικοπόλεως (=7 <i>cel de Nicopolis</i>)
	η' ὁ [Παλαιστήνης] (=8 <i>cel de Palaistene</i>)

În acest caz, deosebit de importantă este menționarea scaunului de *Marcianopolis* în ambele rubrici. În cea dintâi, el apare ca mitropolie. Acest statut este certificat de termenul *μητρόπολις* (=mitropolie) care urmează după numele său și de înscrierea lui pe prima poziție din rubrică, în fruntea episcopiilor sufragane. În schimb, în cea de-a doua rubrică, scaunul de *Marcianopolis* este înregistrat ca episcopie sufragană, pe poziția a cincea din listă. Statutul de mitropolie este atribuit aici scaunului de *Odessos*, atât prin termenul *μητρόπολις*, cât și prin poziționarea lui pe prima poziție a rubricii.

Se poate observa, apoi, că *Novae* apare în ambele scheme episcopale, atât ca episcopie sufragană a mitropoliei de *Marcianopolis*, cât și a celei de *Odessos*¹¹⁸.

¹¹⁶ DARROUZÈS 1981, 3, 44, 727-731, p. 244.

¹¹⁷ DARROUZÈS 1981, 3, 36, 603-610, p. 241.

¹¹⁸ În mod nejustificat, OLTEANU 2007, p. 76-77, expunând schema mitropoliei de *Odessos* din *Notitiae* 3, nu a menționat scaunele de *Novae* și *Marcianopolis*. În ediția lui C. BOOR a *Notitia*-ei 3, folosită de S. OLTEANU, aceste episcopii apar la pozițiile 638 și, respectiv, 641, vezi DE BOOR 1891, p. 531. Din cauza acestei eliminări arbitrare, demonstrația lui S. Olteanu este lipsită de orice valoare științifică.

În aceste condiții, devine evident că schemele episcopale expuse în cele două rubrici nu au fost contemporane¹¹⁹. Ele au funcționat succesiv, în etape istorice diferite. Ca atare, existența simultană a acestor două eparhii – cea a mitropoliei de *Marcianopolis* și cea a mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 – este exclusă.

A doua posibilă explicație a absenței scaunului de *Durostorum* ar fi aceea că lista mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3 reflectă o etapă istorică diferită de cea din *Notitiae* 1-2 și 4, în care scaunul de la *Durostorum* nu (mai) exista.

Și această explicație poate fi ușor verificată. În condițiile în care episcopiile de *Transmarisca* și *Zekedepa*, menționate și în rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3, au fost înființate după 527, după cum s-a conchis deja, este evident că și schema episcopală expusă în această rubrică este posterioară acestui an. Ca atare, anul 527 poate fi considerat *terminus post quem* al existenței acestei structuri episcopale. Pe de altă parte, înregistrarea scaunului de *Marcianopolis* ca mitropolie relevă faptul că este vorba de o etapă istorică anterioară anului 536. *Marcianopolis*, o spunem din nou, a pierdut atunci acest statut, preluat de scaunul de *Odessos*. Se ajunge, astfel, și în cazul rubricii mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3, la aceeași datare ca și în cazul rubricilor din *Notitiae* 1-2 și 4, anume, intervalul 527-536.

Pe de altă parte, această datare exclude posibilitatea ca în *Notitia* 3 să fi fost expusă o etapă istorică în care scaunul de la *Durostorum* nu mai exista. Existența acestei episcopii în intervalul 527-536 este atestată de rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-2 și 4. În plus, evidențele istorice păstrate relevă faptul că, la acea vreme, *Durostorum* a cunoscut o perioadă de stabilitate¹²⁰. În aceste condiții, este improbabil ca episcopia de *Durostorum* să-și fi încetat existența, fie și numai pentru scurtă vreme, între 527 și 536.

Toate aceste observații conduc la concluzia că absența scaunului de *Durostorum* din rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3 este urmarea unui greșeli de cancelarie. Pe de altă parte, după cum s-a arătat deja, numerotarea corectă – 2-5 a pozițiilor episcopiilor sufragane din aceeași rubrică sugerează că nu este vorba de neglijența unui copist – ca în cazul absenței scaunului de *Zekedepa* –, ci de omisiunea celui care a compilat documentul.

În concluzie, schema episcopală a mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 3 este o formă coruptă a celor din *Notitiae* 1-2 și 4. Practic, vechilor omisiuni – *Nicopolis* și *Abritus* – li s-a adăugat încă una – *Durostorum*.

Analiza atentă a cuprinsului *Notitia*-ei 3 poate oferi lămuriri suplimentare și în ceea ce privește motivul omiterii scaunului de *Durostorum* de către compilatorul *Notitia*-ei 3. Ceea ce atrage atenția, de la început, este faptul că cel care a compilat acest document a pus laolaltă două rubrici ale provinciei *Moesia Secunda* care reflectau etape istorice total diferite. Cea a mitropoliei de

¹¹⁹ Teza contemporaneității celor două eparhii de pe teritoriul *Moesia*-ei *Secunda* din *Notitia* 3, lansată de S. OLTEANU, a fost respinsă, înaintea noastră, de DINCHEV 2013, p. 461-463. Alături de dublurile existente la nivelul celor două rubrici, V. DINCHEV a evidențiat și împărțirea illogică, din punct de vedere geografic, a centrelor episcopale între cele două eparhii pretins contemporane.

¹²⁰ Vezi ANGELOVA & BUCHAROV 2007, p. 63, 68, 72; ATANASOV 2015, p. 514-515, 528.

Marcianopolis a funcționat până în 536, pe când cea a mitropoliei de *Odessos* a funcționat după acest an. În plus, cele două rubrici sunt înregistrate sub denumiri diferite: *Haemimontus II* (ἐπαρχία Αἱμιμόντων β') și, respectiv, *Moesia I* (ἐπαρχία Μυσίας α')¹²¹.

Aceste prime observații conduc la concluzia că cel care a compilat documentul a crezut, în mod greșit, că este vorba de două eparhii diferite, contemporane.

Pe de altă parte, este evident că autorul *Notitia*-ei 3 a intenționat să alcătuiască un catalog al episcopilor mai bogat decât documentele similare precedente – precum *Notitiae* 1 și 2¹²². Dovadă sunt, în acest sens, includerea în *Notitia* 3, în partea a IV-a (=mitropoliile cu episcopiile sufragane), a unor rubrici noi, precum cele ale mitropoliilor de *Odessos* și *Tomis*. În același timp, se pare că el s-a străduit să elimine dublurile care au apărut în urma acestor adaosuri. Astfel, în *Notitiae* 3, spre deosebire de *Notitiae* 1 și 2, scaunele bisericești de la *Odessos* și *Tomis* nu mai apar în partea a III-a (=lista arhiepiscopilor autocefale) a documentului. De aici se poate deduce că autorul *Notitia*-ei 3, introducând rubricile mitropoliilor de *Odessos* și *Tomis* în partea a IV-a, a avut grijă să elimine numele acestora din partea a III-a. El a omis, însă, să le introducă numele în partea a II-a a documentului, acolo unde sunt expuse, separat, numele scaunelor mitropolitane.

Comparând, apoi, rubricile mitropoliilor de *Marcianopolis* și *Odessos* din *Notitia* 3, atrage atenția aparenta absență a oricărei dubluri. Astfel, *Transmarisca* și *Zekedepa* apar doar în rubrica mitropoliei de *Marcianopolis*, pe când *Durostorum*, *Abritus*, *Nicopolis* și *Palaistene* doar în rubrica mitropoliei de *Odessos*. În ceea ce privește scaunele de *Novae*, *Appiaria*, *Scaria* și *Marcianopolis*, situația lor este înșelătoare. În manuscrisul original al *Notitia*-ei 3, *Novae* este înregistrat în rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* sub forma *ὁ Νόβων*, iar în rubrica mitropoliei de *Odessos* sub forma *ὁ Βόβας*. Pare, așadar, foarte probabil, că cel care a compilat acest document, întâlnind în manuscrisele folosite de el o formă coruptă – *ὁ Βόβας* – a numelui *Novae*, a crezut că este vorba de două scaune bisericești diferite. Asemănător este și cazul *Appiaria* - *Scaria*. După cum s-a văzut deja, raportul dintre ele este neclar și la momentul de față. Și în acest din urmă caz, compilatorul pare a fi crezut că este vorba de două episcopii diferite. Pe prima – *Appiaria* –, a înregistrat-o ca episcopie sufragană a mitropoliei de *Marcianopolis*, iar pe cea de-a doua – *Scaria* –, a mitropoliei de *Odessos*. Înșelătoare este și situația scaunului de *Marcianopolis*. Într-una dintre rubrici, el apare ca mitropolie, în

¹²¹ În condițiile în care funcționarea schemei episcopale expuse în rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4 a fost datată în intervalul 527-536, devine evident că denumirea eparhia *Haemimontus II* este urmarea unei greșeli de cancelarie, neavând nicio legătură cu realitățile istorice de la Dunărea de Jos din secolul al VI-lea. O eparhie bisericească cu numele *Haemimontus II* și având ca mitropolie scaunul de *Marcianopolis* nu putea exista înainte de 536 pe teritoriul provinciei civile *Moesia Secunda*. De asemenea, nu putea exista, între 536 și marea invazie slavo-avară, în *Moesia Secunda*, nici o eparhie bisericească cu numele *Moesia I*. Ne propunem să revenim, pe larg, într-un studiu viitor, asupra denumirilor sub care eparhia mitropoliei de *Marcianopolis* și cea de *Odessos* sunt înregistrate în *Notitiae episcopatum*.

¹²² Vezi și POPESCU 1969, p. 407.

cealaltă ca episcopie sufragană. Acest statut diferit poate conduce la concluzia că este vorba de două episcopii omonime, cu statut diferit și situate în eparhii diferite. Confuzia creată compilatorului de scaunul de *Marcianopolis* poate fi sesizată și în partea a II-a a *Notitia*-ei 3. Aici, el i-a înregistrat numele în două rânduri: prima dată, ca pe o altă mitropolie din eparhia *Thracia* – *μὲν ἐπαρχία τῆς αὐτῆς* [sc. *Θράκης*] – *ὁ Μαρκιανουπόλεως* (=42 eparhia aceleiași [*Thracia*] – cel de *Marcianopolis*)¹²³; a doua oară, ca pe mitropolie a eparhiei *Haemimontus* – *μὲν ἐπαρχία Αἰμιμόντων* – *ὁ Μαρκιανουπόλεως* (=45 eparhia de *Haemimontus* – cel de *Marcianopolis*). Cel mai probabil, compilatorul *Notitia*-ei 3 a preluat aceste informații din documente mai vechi, dar deja alterate, nefiind în măsură să identifice și să corecteze aceste greșeli.

Toate aceste aspecte – existența a două presupuse eparhii contemporane, preocuparea de a elimina repetițiile apărute în urma adaosurilor făcute în textul vechilor *Notitiae*, aparenta absență a dublurilor din cele două rubrici –, conduc la ipoteza că cel care a compilat *Notitia* 3, în încercarea de a pune de acord informațiile din cuprinsul rubricilor mitropoliilor de *Marcianopolis* și *Odessos*, a eliminat în mod conștient numele unora dintre episcopiile înregistrate în acestea. Este posibil ca el să le fi considerat „dubluri” strecurate în izvoarele de care s-a folosit. Ca atare, pentru a „corecta” aceste greșeli, el a eliminat numele episcopiei de *Durostorum* din rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* și, posibil, pe cele ale episcopiilor de *Transmarisca* și *Zekedepa* din rubrica mitropoliei de *Odessos*. Aceasta ar putea fi explicația apariției acestor omisiuni în cele două rubrici din *Notitia* 3.

c. Rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3

Unii cercetători¹²⁴ au privit rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 ca pe o copie târzie a unui document civil – *Synecdemus* sau un document similar. Potrivit acestui punct de vedere, ea ar reflecta structura civilă, iar nu pe cea bisericească, a provinciei *Moesia Secunda*. Pe temeiul acestui considerent, valoarea acestei rubrici pentru înțelegerea evoluției organizării episcopale din *Moesia Secunda* a fost negată¹²⁵.

Însă, chiar dacă această rubrică ar reflecta structura organizării administrative a provinciei, valoarea ei pentru identificarea evoluției organizării bisericești de aici nu este afectată pe fond. După cum s-a arătat deja, legea lui Zenon din 480 a impus organizarea de episcopii în toate așezările cu rang de *πόλις/civitas*. Ca atare, dacă se admite că în lista din *Notitia* 3 sunt enumerate

¹²³ DARROUZÈS 1981, 3, 47, p. 231.

¹²⁴ DUCHESNE 1895, p. 380; DARROUZÈS 1981, p. 31; DINTCHEV 1997, p. 68, n. 13; DINTCHEV 2003, p. 408, n. 122; DINTCHEV 2013, p. 453-454, 461, 463-464, 477; ZUGRAVU 2008, p. 641, n. 14. Pentru opiniile cercetătorilor privitoare la valoarea istorică a *Notitia*-ei 3, vezi și POPESCU 1969, p. 405-408.

¹²⁵ Vezi trimiterile de la nota precedentă – 124. La rândul său, MADGEARU 2010, p. 147, a considerat că rubrica *Moesia*-ei (=a mitropoliei de *Odessos*) din *Notitia* 3 este o copie greșită a unei liste episcopale mai vechi, care nu are nicio valoare pentru înțelegerea organizării bisericești din sec. al VI-lea.

așezările civile cu rangul de *πόλις/civitas* din *Moesia Secunda*, trebuie acceptat și faptul că acestea erau și reședințe episcopale.

Etapa istorică oglindită în cuprinsul acestei rubrici a succedat-o pe cea a mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitia* 1-4. Ea poate fi datată, mai larg, în intervalul mai 536 - c. 614. În cazul ei, se disting două mari faze: 1. cea din intervalul mai 536 - 586/7, în timpul căreia, după cum se va vedea mai jos, numărul scaunelor episcopale pare a fi sporit în mod constant; 2. cea din intervalul 586/7 - c. 614, când, pe fondul mării invazii slavo-avare, episcopiile sufragane de la Dunărea de Jos au intrat în disoluție.

În aceste condiții, deosebit de importantă pentru lămurirea evoluției schemei episcopale a provinciei *Moesia Secunda* după 536 devine datarea listei arhetip pe temeiul căreia a fost redactată rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3.

Anul 536 – luna mai – poate fi considerat *terminus post quem* sigur al redactării listei arhetip. La acel moment, scaunul de *Odessos* a preluat rangul de mitropolie plină a eparhiei *Moesia Secunda*, de la cel de *Marcianopolis*. Ca *terminus ante quem* sigur pot fi avansați anii 586/7. După cum s-a arătat deja, în timpul invaziei slavo-avare de la acea vreme, unele dintre cetățile enumerate în rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 – *Appiaria*, *Abritus* și, posibil, *Nicopolis*¹²⁶ – au fost distruse definitiv. Este de presupus că, în acest context, scaunele episcopale care funcționau în aceste cetăți au intrat, treptat, în disoluție.

La o datare și mai strânsă a listei arhetip se poate ajunge pe temeiul altor informații documentare. Trebuie avut în vedere, în primul rând, că aceste *Notitiae*, în forma lor originală, erau folosite și la reglementarea raporturilor dintre scaunele bisericești din teritoriu – mitropolii și episcopii sufragane – și instituțiile centrale ale Imperiului – Patriarhia ecumenică și Curtea imperială. În această privință, deosebit de important este faptul că actele normative emise sub Iustinian I priveau în mod diferit pe întâistătătorii mitropoliilor și pe cei ai episcopiilor sufragane. Dintr-o lege emisă la 1 martie 528, reiese că autoritățile imperiale îi socoteau pe mitropoliți drept intermediari între patriarhul de la Constantinopol și episcopii sufragani. În două dintre paragrafele acelei legi, împăratul îi solicita patriarhului să aducă la cunoștința tuturor mitropoliților de sub jurisdicția sa prevederile respectivului act normativ, subînțelegându-se, totodată, că mitropoliții, la rândul lor, aveau datoria de a-i informa pe episcopii lor sufragani de noile dispoziții legale¹²⁷.

Același tratament diferențiat între mitropoliți și episcopii sufragani apare și în *Novella* 6 (16 martie 535). Prin aceasta au fost reglementate, printre altele, condițiile programării audiențelor la împărat de către ierarhi. În cazul mitropoliților, audiențele se făceau pe temeiul unei scrisori de recomandare obținute din partea patriarhului ecumenic însuși. În cazul episcopilor sufragani,

¹²⁶ Vezi, mai sus, paragrafele cu n. 69-73 și urm.

¹²⁷ CJC 2, I.3.42(43).1, 3, (KRÜGER 1884, p. 28-29). Folosirea mitropoliților ca intermediari între Curtea imperială și episcopii sufragani din teritoriu era o practică mai veche. Ea este atestată documentar atât în 430, la convocarea Sinodului al III-lea ecumenic (Efes, 431), cât și în 457, la demararea anchetei religioase – *Encyclia* – din timpul împăratului Leon I. Pentru aceste două cazuri, vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 33, 36.

ele se făceau pe temeiul unei scrisori de recomandare din partea mitropolitului eparhiei¹²⁸.

De asemenea, atât legea din 1 martie 528, cât și *Novella* 6 impuneau tratarea diferențiată a mitropoliților și a episcopilor sufragani, în cazul încălcării de către vreunul dintre ei a dispozițiilor legale. Pentru corectarea abaterilor mitropoliților, ambele acte normative impuneau intervenția patriarhului însuși. În cazul episcopilor sufragani, ele prevedeau intervenția mitropolitului eparhiei¹²⁹.

În cazul eparhiei *Moesia Secunda*, prevederile *Novella*-ei 6 privind programarea audiențelor la împărat de către ierarhi trebuie să fi fost aplicate în cel puțin două rânduri între anii 536 și 538. În această perioadă sunt cunoscute două audiențe la împărat obținute de mitropolitul Martinus de *Odessos*. Ultima dintre ele s-a soldat cu emiterea *Novella*-ei 65 (1 aprilie 538)¹³⁰, prin care se îngăduia înstrăinarea bunurilor imobile bisericești în *Moesia Secunda* în vederea obținerii de fonduri pentru răscumpărarea credincioșilor luați captivi de barbari. Pe temeiul rangului său de mitropolit, Martinus trebuie să fi solicitat și să fi obținut din partea patriarhului ecumenic câte o scrisoare de recomandare către împărat, necesară programării la Cancelaria imperială a celor două audiențe.

Toate aceste dispoziții legale diferențiate privitoare la mitropoliți și episcopii sufragani, presupun existența unei liste actualizate a scaunelor episcopale, atât la Patriarhia ecumenică, cât și la Cancelaria Imperială. Pe temeiul ei se puteau aplica în mod corect prevederile legale menționate mai sus.

Pe de altă parte, existența unei *Notitia oficiale* actualizate la cancelaria Patriarhiei de la Constantinopol era impusă și de aplicarea prevederilor can. 28 de la *Chalcedon* (451). Acesta impunea hirotonirea tuturor mitropoliților din cuprinsul diocезelor *Thracia*, *Pontus* și *Asiana* de către patriarhul ecumenic însuși¹³¹. În plus, ele erau necesare la stabilirea poziției fiecărui ierarh la sinoade, în cadrul slujbelor religioase săvârșite în sobor și la alte întâlniri protocolare.

Trebuie precizat, pe de altă parte, că, după Sinodul al IV-lea ecumenic, numărul scaunelor mitropolitane din cadrul Patriarhiei de la Constantinopol a sporit semnificativ. Alături de mitropoliile pline ale celor trei diocезe menționate mai sus – *Thracia*, *Pontus* și *Asiana* –, trecute prin can. 28 (*Chalcedon*, 451) în subordinea Patriarhiei de Constantinopol, tot de atunci, pe temeiul can. 12, au apărut și mitropoliile titulare¹³². Ca și mitropoliții plini, pe temeiul amintitului can. 28, și întâistătătorii acestora erau hirotoniți tot la Patriarhia ecumenică. În plus, numărul acestora a crescut permanent în a doua jumătate a secolului al V-lea și de-a lungul secolului al VI-lea. Ca atare, în timp, nevoia alcătuirii unor liste episcopale oficiale – *Notitiae episcopatum* –, în care să fie menționate centrele mitropolitane și episcopiile sufragane, trebuie să fi devenit o necesitate atât la

¹²⁸ *CJC* 3, *Nov.* 6, c. 3, (SCHÖLL 1912, 41.22-42.9).

¹²⁹ *CJC* 2, I.3.42 (43).2, (KRÜGER 1884, p. 28-29); *CJC* 3, *Nov.* 6, c. 2, (SCHÖLL 1912, 40.6-41.21).

¹³⁰ *CJC* 3, *Nov.* 65, (SCHÖLL 1912, p. 339).

¹³¹ *COD*, p. 100 (=FLOCA 1993, p. 93).

¹³² *COD*, p. 93 (=FLOCA 1993, p. 85). Pentru apariția mitropoliilor titulare, viitoarele arhiepiscopii autocefale din cadrul Patriarhiei de Constantinopol, vezi CHRYSOS 1969, p. 263-286.

Patriarhia de Constantinopol, cât și la cancelaria Imperială¹³³. De asemenea, actualizarea lor, mai ales atunci când era vorba de schimbarea centrului mitropolitan al unei eparhii sau de apariția unor noi mitropolii titulare, trebuie să fi fost un proces foarte rapid. Altfel, orice întârziere, mai ales în ceea ce privește actualizarea listei mitropoliilor, ar fi putut afecta atât buna comunicare între instituțiile centrale și cele locale, cât și aplicarea corectă a prevederilor canoanelor bisericești și a legilor civile.

Referitor la cazul concret al provinciei *Moesia Secunda*, nu este exclus ca modificările efectuate în reorganizarea structurilor bisericești din regiunile de la vestul și nordul Mării Negre, petrecute în luna mai a anului 536, să fi fost menționate inițial într-un act legislativ emis de împărat. Un argument în acest sens sunt anumite *Novellae*, prin care s-a dispus reorganizarea administrativă a altor provincii civile. În cuprinsul acestor documente, în unele paragrafe, există precizări clare referitoare la efectele schimbărilor petrecute în planul organizării civile asupra structurilor bisericești locale¹³⁴. În cazul teritoriilor de la vestul și nordul Mării Negre, este posibil ca precizări de acest fel să fi fost expuse în *novella* prin care a fost creată *quaestura exercitus*. Însă, acest din urmă document nu s-a păstrat¹³⁵.

În lumina celor de mai sus, pare plauzibilă ipoteza potrivit căreia prima *Notitia* oficială în care erau expuse modificările petrecute în organizarea bisericească din teritoriile de la nordul și vestul Mării Negre din luna mai a anului 536 a fost redactată la scurtă vreme după acest eveniment. Trebuie avut în vedere că era vorba de o reorganizare regională majoră a structurilor bisericești. Pe de o parte, sediul mitropolitan în *Moesia Secunda* a fost mutat de la *Marcianopolis* la *Odessos*. Pe de altă parte, scaunul de la *Bospor* (anticul *Pantikapaion*, azi Kerch, Pen. Crimeea) a fost ridicat la statutul de mitropolie (probabil titulară)¹³⁶. Este posibil ca tot atunci să fi dobândit rangul de mitropolie

¹³³ Pentru scopul practic al listelor episcopale (*Notitiae*), vezi și POPESCU 1969, p. 412.

¹³⁴ Vezi *Novella* 28, CJC 3, (SCHÖLL 1912, p. 212-218), prin care provinciile civile *Helenopontus* și *Pontus Polemoniacus* au fost unite. În paragraful 2 al acestei *Novella* – CJC 3, (SCHÖLL 1912, 213.31-214.6) –, se precizează că organizarea bisericească de pe teritoriul fostelor provincii civile *Helenopontus* și *Pontus Polemoniacus* va rămâne neschimbată. Precizări referitoare la organizarea bisericească există și în *Novella* 29, prin care s-a dispus reorganizarea administrativă a provinciilor *Paphlagonia* și *Honorias*, vezi CJC 3, (SCHÖLL 1912, p. 218-223, în special 219.33/32-220.4).

¹³⁵ Pentru *quaestura exercitus*, vezi TORBATOV 1997, 3, p. 78-87. În ediția critică a *Codex Juris Civilis*, în paragraful *Novella*-ei 41 este reprodus, cu mici modificări, textul *Novella*-ei 50 (18 august 537). În textul acesteia se face referire la un document anterior prin care s-a făcut asocierea celor cinci provincii (*Caria, Cyprus, Cyclades, Moesia Secunda* și *Scythia*): ἴσμεν πρώην θείαν πεποιημένοι διάταξιν, καθ' ἣν τῇ σῇ ἐνδοξότητι παραδεδώκαμεν τὰς πέντε ταύτας ἐπαρχίας.../scimus nos nuper sacram constitutionem fecisse, secundum quam tuae gloriae quinque provincias tradidimus hasce... (= Știm că de curând am emis o dispoziție pe măsura faimei tale, prin care ți-am încredințat [=lui Bonus, primul conducător al *quaesturii exercitus*, n.n.] aceste cinci provincii..., trad. n.), CJC 3, Nov. 41, (SCHÖLL 1912, 262.10-11/36-37); Nov. 50, (SCHÖLL 1912, 293.18-20).

¹³⁶ Vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 51-52.

titulară și episcopia de *Cherson* (azi Sevastopol, Pen. Crimeea)¹³⁷. Nu în ultimul rând, mitropolia de *Tomis* a căpătat cu totul alte scaune sufragane – noile episcopii înființate în așezările cu rang de *πόλις/civitas* din provincia civilă *Scythia*¹³⁸. Toate aceste prefaceri importante sprijină ipoteza redactării noii *Notitia* chiar în anul 536.

Această datare – în 536 – a listei arhetip este sprijinită, indirect, și de conținutul rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3. Avem în vedere faptul că, față de lista precedentă, în care fusese expusă rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din etapa istorică imediat anterioară, în cuprinsul celei de *Odessos* apare un singur scaun bisericesc nou – *Palaistene*. Aceasta, în condițiile în care, după cum se va vedea în subcapitolele următoare, pe teritoriul *Moesia-ei Secunda*, de-a lungul secolului al VI-lea, au fost organizate și alte scaune bisericești.

Ca atare, pe temeiul celor de mai sus, cu rezervele de rigoare, se poate conchide că lista arhetip care a servit drept izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 a fost alcătuită la scurtă vreme după reorganizarea structurilor bisericești din teritoriile de la vestul și nordul Mării Negre petrecută în luna mai a anului 536. Pare puțin probabil ca ea să fi fost redactată după anul 536. La acea vreme, patriarh al Constantinopolului era Menas (536-552).

În aceste condiții, se poate aprecia că structura expusă în cuprinsul rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 reflectă, într-o formă alterată, organizarea bisericească de pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* din anul 536. Din ea lipsesc scaunele de la *Transmarisca* și *Zikidepa*, omise, probabil, în urma unei greșeli a compilatorului. Ea atestă, în schimb, apariția unui nou scaun bisericesc în provincia dunăreană – *Palaistene*.

Pe temeiul tuturor celor expuse mai sus, structura episcopală a eparhiei *Moesia Secunda* din anul 536 poate fi reconstituită, ca ipoteză, în următoarea formă:

mai 536 p.Chr.	
mitropolie plină:	<i>Odessos</i>
episcopii sufragane:	<i>Novae</i> <i>Appiaria</i> <i>Transmarisca</i> <i>Durostorum</i> <i>Marcianopolis</i> <i>Scaria (?)</i> <i>Abritus</i> <i>Zekedepa</i> <i>Nicopolis</i> <i>Palaistene</i>

¹³⁷ În *Notitiae episcopatum* – DARROUZÈS 1981, 1, 62, p. 206; 2, 66, p. 218; 3, 82, p. 232; 4, 63, p. 250; 5, 67, p. 266; 7, 72, p. 273; 8, 86, p. 293 – scaunul de *Cherson* este înregistrat întotdeauna ca arhiepiscopie autocefală. Este vorba de un rang dobândit, în mod cert, după 8 august 449, când *Cherson*-ul încă este atestat cu statutul de episcopie sufragana, vezi HOLUBEANU 2015-2016, p. 51.

¹³⁸ Această nouă structură internă a eparhiei bisericești *Scythia* este expusă în *Notitia* 3, DARROUZÈS 1981, 3, 40, 642-656, p. 242.

d. Episcopia de Palaistene

După cum s-a putut observa, în rubrica mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3, apare numele unui nou scaun bisericesc – *Palaistene* (Παλαιστήνη). În această formă, numele acestei cetăți nu apare în niciun alt document.

J. Darrouzès a privit acest nume ca pe o greșală strecurată în document. Din punctul său de vedere ar fi fost vorba fie de o cetate și o episcopie inexistente, fie de un nume deformat. Pe temeiul acestor considerații, el a recomandat eliminarea lui din listă¹³⁹.

Alți cercetători¹⁴⁰ au propus identificarea acestei cetăți cu *Palastolon* (Παλάστολον)/*Palatiolum* (Παλατιόλον) (azi Baykal, reg. Plevn, Bulgaria).

Datarea listei arhetip a rubricii mitropoliei de *Odessos* în 536, exclude, însă, această din urmă identificare. *Palastolon*/*Palatiolum* era situat pe teritoriul provinciei *Dacia Ripensis* din dioceza *Dacia*, în timp ce *Palaistene* (Παλαιστήνη) apare în *Notitiae episcopatum* ca un oraș și un sediu episcopal din *Moesia Secunda*, în dioceza *Thracia*¹⁴¹. La acea vreme – 536 –, dioceza *Dacia* nu se afla sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. Ca atare, înregistrarea scaunului de *Palastolon* / *Palatiolum* în rubrica mitropoliei de *Odessos* din lista arhetip de la 536 de către oficialii Cancelariei patriarhale este exclusă.

La prima vedere, ordinea menționării scaunelor episcopale în această rubrică ar pleda în favoarea localizării acestei cetăți în interiorul provinciei *Moesia Secunda*, la vest de *Nicopolis*, spre granița cu *Dacia Ripensis*. Avem în vedere faptul că la aranjarea episcopiilor sufragane pare a fi fost respectat criteriul geografic. Mai întâi au fost menționate episcopiile cetăților dunărene, din amonte în aval – *Novae*, *Appiaria*, *Durostorum* –, apoi cele din interiorul provinciei, de la est la vest – *Marcianopolis*, *Abritus*, *Nicopolis*. În aceste condiții, poziționarea în listă a episcopiei de *Palaistene* lasă impresia că ar fi vorba de o cetate situată în interiorul provinciei, iar nu pe malul Dunării, la vest de *Nicopolis*.

O așezare cu acest nume în acea parte a *Moesia*-ei *Secunda* nu este cunoscută. În acest caz, *Palaistene* ar putea fi numele nou al unei așezări mai vechi renovate sub Iustinian sau numele unei așezări cu totul noi, construite sub acest împărat. Aceste ipoteze sunt contrazise, însă, de nementiunea numelui ei în *De aedificiis*.

Pe de altă parte, dintre așezările menționate de Procopius în *Moesia Secunda*, ca formă, numele *Palaistene* (Παλαιστήνη) se apropie cel mai mult, de *Palmatis* / *Palmatae* (Πάλματις). Despre aceasta, istoricul bizantin a afirmat că, sub Iustinian I, „a fost făcută mai mare și mai întinsă, ... [fiind] situată într-un loc strâmt, deși nu lângă malul fluviului”¹⁴².

¹³⁹ DARROUZÈS 1981, p. 31, 241 (*apparatus* 610).

¹⁴⁰ KONIDARES 1934, p. 100; TÄPKOVA-ZAIMOVA 1960, p. 194, cu n. 2; BESHEVLIEV 1962, p. 5; OLTEANU 2007, p. 77, 79, cu n. 45; MADGEARU 2010, p. 147. La rândul său, ATANASOV 2011, p. 308, și ATANASSOV 2012, p. 363, a folosit pentru *Palaistene* și forma *Palastolon*/Παλαστολον, dar fără alte precizări.

¹⁴¹ Vezi HONIGMANN 1939, p. 20; PROCOPIUS, IV.6.34 (HAURY & WIRTH 2001, 130.20-23 = *FHDR* II, p. 466-467). Înaintea noastră, DINCHEV 2013, p. 462-463, a respins identificarea *Palaistene* = *Palastolon*/*Palatiolum*, pe temeiul localizării acestei cetăți de către Procopius. Pentru *Palastolon*/*Palatiolum* din *Dacia Ripensis*, vezi TORBATOV 2015, p. 15-36.

¹⁴² PROCOPIUS, IV.7.12, (HAURY & WIRTH 2001, 132.16-18 = *FHDR* II, p. 468-470).

S. Torbatov a identificat *Palmatis/Palmatae* cu așezarea fortificată de lângă *Onogur* (reg. Dobrici, în Bulgaria)¹⁴³, în partea de nord-est a *Moesia-ei Secunda*, la granița cu *Scythia*. Observațiile de suprafață și materialul arheologic descoperit aici în trecut au confirmat afirmațiile lui Procopius. În perioada timpurie bizantină, suprafața fortificată a acestei așezări a fost extinsă până la aproximativ 15 ha, depășind dublul celei anterioare. Se consideră că, la acea vreme, ea era cea mai întinsă și mai monumentală așezare fortificată din zona centrală a Dobrogei, în teritoriul de la vest și sud de *Zaldapa (Scythia)*.

Rangul civil al cetății *Palmatae* în timpul lui Iustinian I nu este cunoscut. Procopius nu a categorisit în niciun fel această așezare. S. Torbatov nu a exclus, însă, posibilitatea ca, în urma lucrărilor de renovare și extindere din timpul acestui împărat, *Palmatae* să fi fost ridicată la rangul de *civitas*¹⁴⁴.

Deosebit de important pentru tema de față este faptul că la *Palmatae-Onogur* au fost identificate ruinele unei bazilici de dimensiuni impresionante – 55 m x 30 m. În urma recentelor săpături arheologice – 2016 –¹⁴⁵, s-a descoperit că edificiul a avut și *synthronon*. Ca atare, existența aici a unui centru episcopal pare posibilă. Dacă la *Palmatae-Onogur* va fi descoperit și un baptisteriu – preconizat de K. Popkonstantinov, conducătorul cercetărilor arheologice de aici –, atunci va deveni evident că *Palmatis-Onogur* a fost una dintre noile episcopii ale *Moesia-ei Secunda*, înființate, cel mai probabil, în timpul domniei lui Iustinian I.

Pe de altă parte, dacă identificarea *Palaistene* = *Palmatae-Onogur* este corectă, atunci singura explicație a plasării acestei episcopii pe ultima poziție din rubrica mitropoliei de *Odessos* ar fi aceea că la redactarea acesteia au fost respectate două principii, iar nu unul singur. Pe de o parte, vechile centre episcopale au fost ordonate în listă după criteriul geografic. În schimb, în cazul episcopiei de la *Palmatae*, a fost aplicat criteriul cronologic. Mai precis, fiind o episcopie nouă, înființată de curând, s-a preferat înregistrarea ei la finalul listei, în urma tuturor celorlalte centre episcopale cu tradiție.

În ceea ce privește momentul înființării scaunului de *Palaistene*, el trebuie plasat după redactarea listei arhetip din timpul patriarhului Epiphanius al Constantinopolului – cea care a servit drept izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4. Argument în acest sens este nemenționarea acestui scaun în această din urmă rubrică. Ca *terminus ante quem* sigur al înființării ei poate fi considerat anul 536. În acel an, ea a fost înregistrată în lista arhetip care a servit ulterior drept izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3. Probabil, înființarea episcopiei de *Palaistene* s-a petrecut în partea a doua sau chiar spre sfârșitul intervalului 527-536.

¹⁴³ TORBATOV 2000a, p. 58-62; TORBATOV 2000b, p. 68-69.

¹⁴⁴ TORBATOV 2000b, p. 69.

¹⁴⁵ BOBCHEVA 1974, p. 52; TORBATOV 2000a, p. 62. Pentru descoperiri arheologice recente de la *Palmatae*, vezi <http://archaeologyinbulgaria.com/2016/07/16/archaeologist-discovers-large-early-christian-basilica-with-unusually-tall-synthronon-in-palmatis-fortress-in-northeast-bulgaria/>. (23.11.2016).

Noi episcopii în *Moesia Secunda* (sec. al VI-lea p.Chr.)

a. *Sucidava-Izvoarele, Theodoropolis și Capul Sveti Atanas*

În secolul al VI-lea p.Chr. pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* au fost înființate și alte centre episcopale. Existența unora dintre ele este certă, a altora, posibilă. Niciunul dintre acestea nu este menționat, însă, în *Notitiae episcopatum*. Absența lor din listele episcopale își poate găsi explicația în faptul că ele au fost organizate după momentul redactării *Notitiae*-ei din timpul patriarhului Menas – c. 536. De altfel, informațiile privitoare la provincia *Moesia Secunda* păstrate în *Notitiae episcopatum* derivă doar din trei liste arhetip: 1. cea redactată în intervalul 527-536, în timpul patriarhului Epiphanius; 2. cea din anul 536, în timpul patriarhului Menas; 3. cea redactată în timpul patriarhului Sergius I (610-638)¹⁴⁶, posibil în jurul anului 614. Informații privitoare la organizarea bisericească din *Moesia Secunda* în perioada post 536 - ante c. 614 nu sunt expuse, însă, în niciuna dintre *Notitiae* păstrate.

În aceste condiții, anul 536 poate fi considerat *terminus post quem* al înființării noilor centre episcopale. Ca posibil *terminus ante quem* al organizării lor pot fi avansați anii 586/7, momentul declanșării marii invazii slavo-avare.

Două dintre episcopiile presupuse au fost *Sucidava-Izvoarele* și *Theodoropolis*. Descoperirile arheologice de la Izvoarele – bazilica și setul euharistic – susțin posibilitatea existenței acolo a unui scaun episcopal. Rămâne de văzut dacă, în viitor, acolo vor apărea elemente suplimentare – baptisteriu, reședință episcopală sau *synthronon* – care să întărească această ipoteză. La momentul de față, doar informațiile oferite de Procopius vin în sprijinul ipotezei organizării la *Sucidava-Izvoarele* a unei episcopii. După cum s-a arătat deja, istoricul bizantin a menționat această așezare ca *ὀχύρωμα*. Folosirea acestui termen – ca și în cazul *Durostorum* și *Transmarisca* – poate fi interpretată drept dovadă a statutului civil și, implicit, bisericesc important pe care așezarea îl avea la acea vreme. În acest caz, ar fi vorba de un scaun episcopal înființat în timpul domniei lui Iustinian I, între 536 și 560/1, data redactării *De aedificiis*.

Este posibil ca un scaun episcopal să fi fost organizat în timpul domniei lui Iustinian I și la *Theodoropolis*. După cum s-a precizat deja, aceasta este singura așezare din *Moesia Secunda* căreia Procopius i-a atribuit statutul de *πόλις/civitas*.

Până la momentul de față, ruinele acestui oraș nu au fost identificate¹⁴⁷. Procopius¹⁴⁸ l-a plasat pe malul drept al Dunării, între *Quintodemus/Kυντόδεμος* = *Dimum* (Belene, reg. Pleven, Bulgaria) și *Iatrus* (Krivina, reg. Ruse, Bulgaria). Theophylact Simocatta¹⁴⁹, care l-a menționat sub forma *ἡ Θεοδώρου πόλις*, l-a plasat între *Novae* (Svishtov, reg. Veliko Tărnovo, Bulgaria) și [Se]curisca

¹⁴⁶ Pentru această a treia listă arhetip, care a servit drept izvor la redactarea *Notitiae-ei episcopatum* păstrate, vezi, mai jos, și subcapitolele *Reorganizarea structurii episcopale a provinciei Moesia Secunda (începutul sec. VII p.Chr.)* și *Câteva observații privind Notitiae episcopatum*.

¹⁴⁷ Pentru localizarea cetății *Theodoropolis*, vezi VELKOV 1959, p. 87 (=VELKOV 1977, p. 102-103); BEŠEVLIJEV 1970, p. 86, 123; MIHĂESCU 1985, p. 137, n. 7; SCHREINER 1986, p. 27 (harta), 28; LITAVRIN 1995, p. 46 (harta), 58 (n. 112); IVANOV 2012, p. VIII-IX (harta).

¹⁴⁸ PROCOPIUS, IV.7.5-6, (HAURY & WIRTH 2001, 131.19-24 = FHDR II, p. 468-469).

¹⁴⁹ THEOPH.SIM., VII.2.19 (DE BOOR 1887, 249.17-20).

(Zmijskata kanara, lângă Dragash voyvoda, reg. Plevén, Bulgaria)¹⁵⁰. Dacă aceste informații sunt corecte, atunci *Theodoropolis* se afla situat în sectorul dunărean dintre localitățile actuale Belene și Svishtov.

În lucrarea sa – *De aedificiis* –, Procopius a precizat că această cetate nu exista mai înainte, fiind creația lui Iustinian I¹⁵¹. Atenția deosebită acordată acestui nou oraș de către împărat se poate deduce și din faptul că el a fost denumit după numele împărătesei Theodora¹⁵².

Indiferent de suprafața acestei cetăți, rangul său de *πόλις/civitas*, atestat atât de Procopius, cât și de Theophylact Simocatta – *ἡ Θεοδώρας πόλις* –, constituie un argument puternic în favoarea existenței aici a unui centru episcopal. Ca și în cazul *Sucidava*-Izvoarele, el trebuie să fi fost înființat între 536 și 560/1. Rămâne, totuși, ca ipoteza existenței aici a unui centru episcopal să fie confirmată la nivel arheologic.

O altă episcopie, atestată arheologic, a existat în așezarea fortificată de la Capul Sveti Atanas (lângă Byala/Bjala, reg. Varna, Bulgaria)¹⁵³ – puțin peste 3,5 ha. În zona protejată a fost descoperit un complex religios – bazilică, două baptisterii, reședința preotului (ulterior a episcopului) – ale cărui începuturi au fost datate la sfârșitul sec. al IV-lea sau, mai probabil, la începutul secolului al V-lea. Ceea ce interesează în mod deosebit în cazul studiului de față este faptul că, deși bazilica era prevăzută cu baptisteriu încă de la momentul construirii sale, înființarea episcopiei de aici a fost datată de cercetători în ultima fază de existență a complexului – sec. al VI-lea¹⁵⁴. În acord cu concluziile studiului de față, organizarea ei trebuie să fi avut loc între 536 și 586/7. Până la acel moment, baptisteriul cetății a fost folosit, cel mai probabil, de episcopul sub jurisdicția căruia se afla această așezare.

b. Episcopia de Asemus

Un alt nou centru episcopal din *Moesia Secunda* a fost cel de la *Anasamus/Asemus* (Osâmsko kale, Cherkovitsa, reg. Plevén, în Bulgaria)¹⁵⁵. Informații despre acesta a oferit Theophilact Simocatta. Descriind campania militară a generalului Petru, fratele împăratului Mauriciu (582-602), din anul 594, îndreptată împotriva avarilor, istoricul bizantin a relatat unele evenimente petrecute la *Asemus*¹⁵⁶. Aceasta era o cetate – puțin peste 1,15 ha – situată pe Dunăre, în partea de nord-vest a provinciei *Moesia Secunda*, lângă gura de vărsare

¹⁵⁰ Pentru localizarea cetății *Securisca*, vezi BEKOV 2013, p. 31-44.

¹⁵¹ PROCOPIUS, IV.7.5, (HAURY & WIRTH 2001, 131.20 = FHDR II, p. 468-469): *πόλιν ἐδείματο οὐ πρότερον οὕσαν* (=a construit un oraș care nu exista mai înainte, trad.n).

¹⁵² PROCOPIUS, IV.7.5, (HAURY & WIRTH 2001, 131.20-21 = FHDR II, p. 468-469): *ἥνπερ ὁμωνύμως τῇ βασιλίδι Θεοδωρόπολιν ἐπωνόμασεν* (=pe care [oraș] l-a numit *Theodoropolis*, după numele împărătesei).

¹⁵³ YOTOV & MINČEV 2013, p. 59-77; BIERNACKI, YOTOV & MINČEV 2015, p. 417-435 (cu bibliografie).

¹⁵⁴ YOTOV & MINČEV 2013, p. 68, 73-74; BIERNACKI, YOTOV & MINČEV 2015, p. 419.

¹⁵⁵ Pentru *Anasamus/Asemus*, vezi TORBATOV 2016, p. 21-79.

¹⁵⁶ THEOPH.SIM., VII.3.1-10 (DE BOOR 1887, 249.20-251.8 = TEOFILACT, p. 137-138).

a râului Osam. Din terminologia folosită de istoricul bizantin în cazul ei – *πόλις*¹⁵⁷, *ἄστυ*¹⁵⁸, *πόλισμα*¹⁵⁹, *πολίχνη*¹⁶⁰ –, reiese că, la acea vreme, aşezarea avea statutul de oraş – *πόλις/civitas*¹⁶¹. Această interpretare este întărită şi de precizarea lui Theophylact Simocatta potrivit căreia împăratul Iustin le acordase locuitorilor de aici, prin lege (*νόμος*), dreptul de a avea propria garnizoană militară¹⁶². S. Torbatov¹⁶³ a văzut în aceasta o *lex civitatis*. Ar fi vorba, aşadar, de un document oficial prin care aşezarea fusese ridicată la statutul de *πόλις/civitas*¹⁶⁴.

În cazul studiului de faţă, în mod deosebit, interesează faptul că Theophylact Simocatta, relatând evenimentele din 594, aminteşte existenţa la *Asemus* a unui episcop¹⁶⁵. Despre momentul înfiinţării scaunului său bisericesc, istoricul bizantin nu precizează nimic. Având în vedere, însă, prevederile legii lui Zenon din 480, organizarea lui poate fi pusă pe seama ridicării acestei aşezări la statutul de *πόλις/civitas*, în timpul împăratului Iustin.

În aceste condiţii, deosebit de importantă devine identificarea acestui împărat. Aceasta, pentru că Theophylact Simocatta nu precizează despre care Iustin este vorba – Iustin I (518-527) sau Iustin II (565-578). Părerile istoricilor asupra acestui subiect sunt împărţite. După unii¹⁶⁶, ar fi vorba de Iustin I, după

¹⁵⁷ THEOPH.SIM., VII.3.1 (DE BOOR 1887, 249.20); VII.3.2 (de două ori) (DE BOOR 1887, 249.26); VII.3.3 (DE BOOR 1887, 249.28); VII.3.3 (DE BOOR 1887, 250.1); VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.3); VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.4); VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.6); VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.7); VII.3.5 (de două ori) (DE BOOR 1887, 250.11); VII.3.8 (DE BOOR 1887, 250.28); VII.3.9 (DE BOOR 1887, 250.29); VII.3.9 (DE BOOR 1887, 251.2); VII.3.10 (DE BOOR 1887, 251.5); VII.3.10 (DE BOOR 1887, 251.8).

¹⁵⁸ THEOPH.SIM., VII.3.1 (DE BOOR 1887, 249.21); VII.3.1 (DE BOOR 1887, 249.22); VII.3.1 (DE BOOR 1887, 249.23).

¹⁵⁹ THEOPH.SIM., VII.3.2 (DE BOOR 1887, 249.24); VII.3.10 (DE BOOR 1887, 251.7).

¹⁶⁰ THEOPH.SIM., VII.3.5 (DE BOOR 1887, 250.9).

¹⁶¹ În schimb, atunci când a descris campania armatei bizantine din anul 602, THEOPH.SIM., VIII.6.7 (DE BOOR 1887, 294.22-23), a categorisit *Asemus* drept *φρούριον*. Cercetătorul bulgar TORBATOV 2016, p. 28, a presupus că, în acest din urmă caz, Theophylact Simocatta s-a folosit de un document diferit de cel privitor la evenimentele din 594. Din punctul său de vedere, noul termen – *φρούριον* – nu ar reflecta, însă, nici decăderea şi nici depopularea acestei aşezări, care ar fi avut loc între cele două campanii militare.

¹⁶² THEOPH.SIM., VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.5-8).

¹⁶³ TORBATOV 2016, p. 28.

¹⁶⁴ Rangul de *πόλις/civitas* de la acea vreme al cetăţii *Asemus* este acceptat şi de SCHREINER 1986, p. 29.

¹⁶⁵ THEOPH.SIM., VII.3.6 (DE BOOR 1887, 250.12-14); VII.3.8 (DE BOOR 1887, 250.27-28). Existenţa unei episcopii la *Asemus* a fost acceptată de MUTAFČIEV 1932, p. 122-123, 126-127; BRĂTIANU 1936, p. 60-61; BURY 1958, 2, p. 133; VELKOV 1959, p. 221 (=VELKOV 1977, p. 247); DAGRON 1977, p. 21; MIHĂESCU 1985, p. 195; SCHREINER 1986, p. 29; SCHREINER 1987, p. 52; TORBATOV 2016, p. 28, cu n. 22. În schimb, WHITBY & WHITBY 1986, p. 183, n. 14, şi MADGEARU 2010, p. 148, au considerat că *Asemus* nu a fost niciodată centru episcopal. Din punctul lor de vedere, episcopul menţionat de Symocatta se refugiasse aici dintr-o altă cetate, reşedinţă episcopală, care fusese distrusă de barbari.

¹⁶⁶ SCHREINER 1986, p. 29, n. 26; LITAVRIN 1995, p. 58; TORBATOV 2016, p. 27-28. S. Torbatov nu a exclus nici posibilitatea ca *Asemus* să fi dobândit rangul de *πόλις/civitas* mai târziu. Într-un astfel de caz, ar fi vorba de Iustin II.

alții¹⁶⁷, de Iustin II. Alți cercetători au considerat că oricare dintre aceste identificări este posibilă¹⁶⁸, sau au evitat să se pronunțe¹⁶⁹.

În sprijinul identificării sale cu Iustin II nu a fost avansat niciun argument viabil¹⁷⁰. În schimb, în sprijinul identificării cu Iustin I, au fost aduse două argumente. Primul dintre ele se întemeiază pe o observație a lui G. Litavrin¹⁷¹. Potrivit acestuia, Theophylact Simocatta, de fiecare dată când a pomenit numele lui Iustin II, a folosit și epitetul *cel tânăr* (*ὁ νεώτερος, ὁ νέος*). În pasajul în care a descris evenimentele de la *Asemus*, istoricul bizantin nu l-a folosit, însă. Pe temeiul acestei observații, G. Litavrin, urmat și de S. Torbatov¹⁷², a conchis că în acel pasaj este vorba de împăratul Iustin I.

Pentru a argumenta afirmațiile sale, G. Litavrin a menționat cinci locuri – III.5.4; 9.3; 11.3; 8.10¹⁷³; VI.10.9 – din lucrarea lui Theophylact Simocatta în care acesta ar fi folosit apelativul *cel tânăr* pentru împăratul Iustin II. Din cele cinci trimiteri, doar patru – III.5.4; 9.3; 18.10 (trimiterea corectă); VI.10.9 – confirmă afirmațiile cercetătorului rus. În acestea, Simocatta a folosit, într-adevăr, apelativul *ὁ νεώτερος*¹⁷⁴ sau *ὁ νέος*¹⁷⁵. În schimb, una dintre trimiteri – III.11.3 –, contrazice afirmațiile sale. Aici numele împăratului – *ὁ αὐτοκράτωρ ... Ἰουστίνος*¹⁷⁶ – este menționat exact ca în paragraful privitor la cetatea *Asemus*¹⁷⁷.

În fapt, în cuprinsul lucrării sale, Theophylact Simocatta a pomenit numele împăratului Iustin II în zece locuri. În cinci dintre cazuri, el a folosit apelativul *ὁ νεώτερος*¹⁷⁸ sau *ὁ νέος*¹⁷⁹. În alte patru locuri, istoricul bizantin a pomenit doar

¹⁶⁷ MUTAFČIEV 1932, p. 127, cu n. 2; BRĂȚIANU 1936, p. 58, 60, 65; MIHĂESCU 1985, p. 137, n. 8.

¹⁶⁸ WHITBY & WHITBY 1986, p. 182, n. 13.

¹⁶⁹ BURY 1958, 2, p. 133; POHL 1988, p. 142.

¹⁷⁰ În fapt, dintre cercetătorii care au susținut această identificare, doar P. Mutafčiev și-a argumentat punctul de vedere. El a susținut că emiterea acelei legi pe seama cetății *Asemus* avusese loc cu *douăzeci de ani mai înainte*: „Dans le contexte il est expressément dit qu'il s'agissait d'un *privilège spécial*, qui avait été accordé deux décades plus tôt”. Într-un astfel de caz, ar fi vorba de anul 575, în timpul domniei lui Iustin II. Exprimarea cercetătorului bulgar lasă impresia că acest interval de timp – *douăzeci de ani* – ar fi fost menționat de Theophylact Simocatta însuși. În ediția critică a lucrării lui Simocatta, folosită și de P. Mutafčiev, nu apare, însă, nicio mențiune de acest fel. Ca atare, argumentul adus de cercetătorul bulgar în sprijinul identificării sale este lipsit de valoare.

¹⁷¹ LITAVRIN 1995, p. 58.

¹⁷² TORBATOV 2016, p. 28.

¹⁷³ Această trimitere – III.8.10 – este greșită, cea corectă fiind III.18.10. Probabil, este vorba de o greșală de tipar, care nu afectează, pe fond, demonstrația cercetătorului rus.

¹⁷⁴ THEOPH.SIM., III.5.4 (DE BOOR 1887, 117.26-27); III.18.10 (DE BOOR 1887, 148.19); VI.10.9 (DE BOOR 1887, 240.18).

¹⁷⁵ THEOPH.SIM., III.9.3 (DE BOOR 1887, 128.11).

¹⁷⁶ THEOPH.SIM., III.11.3 (DE BOOR 1887, 132.6).

¹⁷⁷ THEOPH.SIM., VII.3.4 (DE BOOR 1887, 250.6): *Ἰουστίνου τοῦ αὐτοκράτορος*.

¹⁷⁸ THEOPH.SIM., III.5.4 (DE BOOR 1887, 117.26-27); III.9.1 (DE BOOR 1887, 128.3); III.18.10 (DE BOOR 1887, 148.19).

¹⁷⁹ THEOPH.SIM., III.9.3 (DE BOOR 1887, 128.11); III.9.4 (DE BOOR 1887, 128.13).

titlul imperial – *αὐτοκράτωρ*¹⁸⁰ sau *βασιλεύς*¹⁸¹. Într-un alt loc, el a folosit atât apelativul *ὁ νεώτερος*, cât și titlul imperial *αὐτοκράτωρ*¹⁸².

Forma folosită în pasajul cu cetatea *Asemus* – *Ἰουστίνος ὁ αὐτοκράτωρ* – este identică cu cele de la III.10.4 și III.11.3 și apropiată de cele de la III.10.1, III.16.3 și VI.10.9. Ca atare, omiterea apelativului *ὁ νεώτερος/ὁ νέος* nu exclude identificarea acestui împărat cu Iustin II.

Pe de altă parte, trebuie precizat că, în cuprinsul lucrării sale, Theophylact Simocatta nu a pomenit niciodată numele împăratului Iustin I. În plus, până la paragraful cetății *Asemus*, el pomenise în zece rânduri numele lui Iustin II. În aceste condiții, dacă el l-ar fi avut în vedere pe Iustin I, ar fi fost de așteptat ca Simocatta să-și fi atenționat cititorii asupra faptului că cel în cauză nu trebuie confundat cu împăratul omonim pe care îl pomenise deja, în mod repetat. Atenționarea ar fi putut să o facă fie prin folosirea unui alt apelativ, precum cel *Mare* (*Ἰουστίνος ὁ μέγας*¹⁸³), fie prin unele explicații suplimentare.

Ca atare, modul în care Theophylact Simocatta l-a pomenit în cuprinsul operei sale pe Iustin II nu numai că nu poate fi invocat drept argument la identificarea împăratului din paragraful cetății *Asemus* cu Iustin I, dar chiar contrazice o astfel de concluzie.

Al doilea argument invocat în sprijinul identificării cu Iustin I a fost avansat de S. Torbatov¹⁸⁴. Acesta a avut în vedere sintagma *πρεσβυτέρων χρόνων*, folosită de Theophylact Simocatta¹⁸⁵ atunci când a evaluat timpul scurs între momentul constituirii garnizoanei militare din *Asemus* și evenimentele din 594. Din punctul de vedere al cercetătorului bulgar, ea ar indica un interval mare de timp, potrivit mai bine domniei lui Iustin I, decât celei a lui Iustin II.

Valoarea cronologică a lui *πρεσβύτερος* în exprimarea lui Simocatta este, însă, relativă. Într-un alt loc, istoricul bizantin a indicat prin același adjectiv o perioadă de timp de doar treizeci de ani. În acel paragraf, el amintea un război – categorisit drept *πρεσβύτερα πράγματα* –, petrecut în al doilea an al domniei lui Iustin II – 566 – și povestit treizeci de ani mai târziu – 596¹⁸⁶.

Așadar, nici folosirea lui *πρεσβύτερος* nu exclude identificarea celui împărat cu Iustin II.

¹⁸⁰ THEOPH.SIM., III.10.4 (DE BOOR 1887, 130.5-6): *Ἰουστίνου τοῦ αὐτοκράτορος*; III.11.3 (DE BOOR 1887, 132.6): *ὁ αὐτοκράτωρ ... Ἰουστίνος*.

¹⁸¹ THEOPH.SIM., III.10.1 (DE BOOR 1887, 129.22-23): *Ἰουστίνος, ὁ τοῦ Ρωμαϊκοῦ βασιλεύς*; III.16.3 (DE BOOR 1887, 143.22): *Ἰουστίνος, ὁ τοῦ Ρωμαϊκοῦ βασιλεύς*.

¹⁸² THEOPH.SIM., VI.10.9 (DE BOOR 1887, 240.18): *πρὸς τὸν νεώτερον Ἰουστίνον τὸν αὐτοκράτορα*.

¹⁸³ Așa este pomenit împăratul Iustin I de THEOPH.CONF., A.M. 6011 (DE BOOR 1883, 165.4).

¹⁸⁴ TORBATOV 2016, p. 28.

¹⁸⁵ THEOPH.SIM., VII.3.2 (DE BOOR 1887, 249.24-26): *ἐν τῷ πολιίῳ τούτῳ ἀπὸ πρεσβυτέρων χρόνων τινῶν ὀπλιτικὸν συνετέτακτο ἐπὶ διαφρουρᾷ τῶν τῆς πόλεως*. (=TEOFILACT, p. 137): *În orașelul acesta exista din timpuri mai vechi o gardă înarmată pentru paza cetății*.

¹⁸⁶ THEOPH.SIM., VI.10.16 (DE BOOR 1887, 241.20-22): *ἐπεὶ τοίνυν πρεσβυτέρων πραγμάτων ἔκθεσις ἦν, τριάκοντά τε ἔτεσι προτερεῦεν τὴν ἱστορίαν διέγνωστο ...* (=TEOFILACT, p. 132): *Deoarece era vorba de lucruri mai vechi și s-a văzut că întâmplările au avut loc cu treizeci de ani mai înainte,...*

Nu este lipsit de importanță nici faptul că scaunul de *Asemus* nu este menționat în niciuna dintre *Notitiae* păstrate. Dacă el ar fi fost înființat în timpul lui Iustin I, ar fi fost de așteptat ca numele său să fie menționat fie în rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4, fie în cea a mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3, fie în amândouă.

Ca atare, cel mai probabil, cetatea *Asemus* a fost ridicată la rangul de *πόλις/civitas* în timpul lui Iustin II, poate la începutul domniei acestuia. Tot atunci trebuie să fi fost înființată și episcopia acestei cetăți.

Datarea momentului organizării episcopiei de *Asemus* contribuie și la înțelegerea evoluției structurilor episcopale din *Moesia Secunda*, după domnia lui Iustinian I. În fapt, ea certifică înființarea de noi centre episcopale și după 565, în timpul lui Iustin II. În plus, atrage atenția faptul că episcopia de *Asemus* funcționa într-o așezare de mici dimensiuni – puțin peste 1,15 ha. Ca atare, nu este exclusă existența și a altor cazuri similare.

Din toate cele expuse mai sus reiese că rețeaua episcopală de pe teritoriul provinciei *Moesia Secunda* a atins maxima dezvoltare în timpul domniei lui Iustin II (565-578). Declinul ei a fost provocat de marea invazie slavo-avară.

c. Alte posibile centre episcopale în *Moesia Secunda* (sec. al VI-lea p.Chr)

Nu este exclus ca un scaun episcopal să fi fost organizat și la *Iatrus* (Krivina, reg. Ruse, Bulgaria)¹⁸⁷ – 2,5-3 ha. Theophylact Simocatta, descriind campania generalului Priscus din anul 594¹⁸⁸ și pe cea a generalului Comentiolus din anul 598¹⁸⁹ împotriva avarilor, a menționat *Iatrus* cu rangul de oraș (*πόλις*)¹⁹⁰. Anterior, Procopius¹⁹¹ îl menționase ca *φρούριον*. Un argument în sprijinul organizării aici a unei episcopii îl constituie descoperirea lângă bazilica D – construită în timpul domniei lui Iustinian I –, a unui baptisteriu cu *piscina*¹⁹². De asemenea, despre unul dintre edificiile (nr. 14) de aici se crede că a fost reședința celui mai important membru al clerului local¹⁹³. Ar putea fi vorba, în acest caz, de reședința unui episcop.

Dacă această presupusă episcopie a existat cu adevărat, ea va fi fost întemeiată după 560/1 – data redactării *De aedificiis*. Ar fi vorba de ultimii ani ai

¹⁸⁷ Pentru *Iatrus*, vezi VON BÜLOW 1995, p. 29-53; VON BÜLOW 2007, p. 459-478 (cu bibliografie); pentru bazilicile și baptisteriul de la *Iatrus*, vezi CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 197-199; VON BÜLOW 1995, p. 35; VON BÜLOW 2007, p. 466, 468, 472.

¹⁸⁸ THEOPH.SIM., VII.2.16 (DE BOOR 1887, 249.6).

¹⁸⁹ THEOPH.SIM., VII.13.9 (DE BOOR 1887, 268.15).

¹⁹⁰ VON BÜLOW 2007, p. 472, a înclinat să creadă că acest termen nu reflectă schimbarea statutului legal al așezării, ci doar modificări intervenite la nivelul terminologiei.

¹⁹¹ PROCOPIUS, IV.7.6 (HAURY & WIRTH 2001, 131.22 = *FHDR* II, p. 468-469).

¹⁹² Plecând de la faptul că în izvoarele scrise *Iatrus* nu este menționat ca centru episcopal, VON BÜLOW 1995, p. 35, a respins existența aici a unei episcopii. În lumina concluziilor din studiul de față, acest argument este, însă, lipsit de valoare. În fapt, niciuna dintre *Notitiae episcopatuum* nu surprinde organizarea bisericească de pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* din perioada post 536 - ante c. 614.

¹⁹³ Vezi DINCHEV 2007, p. 498.

domniei lui Iustinian I sau, ca și în cazul episcopiei de *Asemus*, de domnia lui Iustin II.

Și în alte așezări fortificate de pe teritoriul *Moesia-ei Secunda* au fost identificate bazilici cu baptisterii. Unele dintre acestea sunt Shumenska krepost/Hisarlâka (lângă Shumen, reg. Shumen, Bulgaria)¹⁹⁴ – 1,71/2,80 ha –, Krumovo kale (reg. Tărgovishte, Bulgaria)¹⁹⁵, o așezare de dimensiune medie, situată la aproximativ 7 km de orașul modern Tărgovishte¹⁹⁶, și, posibil, la Gradishteto-Gabrovo (reg. Gabrovo, Bulgaria)¹⁹⁷ – 2,4 ha¹⁹⁸.

Pe de altă parte, în așezarea fortificată din vecinătatea orașului Kilifarevo (reg. Veliko Tărnovo, Bulgaria)¹⁹⁹ – 1,5 ha –, una dintre cele două bazilici identificate în zona protejată are *synthronon*. De asemenea, la Storgosia (Kaylâka, reg. Pleven, Bulgaria)²⁰⁰ – c. 2 ha –, în zona protejată, au fost descoperite ruinele unei bazilici (nr. 2) de mari dimensiuni – 46,00 x 28,00 m²⁰¹.

Rămâne de văzut dacă în vreuna dintre aceste așezări vor fi identificate alte vestigii care să confirme existența acolo a unor episcopii.

¹⁹⁴ Pentru Shumenska krepost/Hisarlâka, vezi ANTONOVA 1978, p. 13-24; ANTONOVA 1995, p. 12-26; DINCHEV 2006, p. 11, cu n. 9; DINCHEV 2007, p. 485; BĂJENARU 2010, p. 47. Pentru bazilicile de aici, vezi ANTONOVA 1972, p. 3-20, 24; ANTONOVA 1995, p. 18, 21, 25; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 184-186. Trebuie precizat că baptisteriul de aici a fost datat la sfârșitul secolului al V-lea-începutul secolului al VI-lea, ANTONOVA 1972, p. 20. În acest caz, cel puțin în primă fază, el va fi fost folosit de un episcop al cărui scaun bisericesc se afla într-o altă cetate, și care avea sub jurisdicția sa și Shumenska krepost.

¹⁹⁵ Pentru Krumovo kale, vezi OVCHEAROV 1982, p. 27-28; DINCHEV 2007, p. 501-502; BĂJENARU 2010, p. 48, 218. Pentru bazilicile descoperite aici, vezi OVCHEAROV 1976, p. 22-37; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 193-194; DINCHEV 2006, p. 17, cu n. 20.

¹⁹⁶ Baptisteriul de la Krumovo kale a fost datat în timpul domniei lui Iustinian I, înainte de jumătatea secolului al VI-lea.

¹⁹⁷ Pentru fortificația Gradishteto-Gabrovo, vezi KOJCHEVA 1994, p. 212-220; DINCHEV 1999b, p. 16-17 (= DINCHEV 2000, p. 70-71) (cu bibliografie). Pentru bazilicile descoperite aici, vezi MILCHEV & KOJCHEVA 1978, p. 25-32; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 208-211.

¹⁹⁸ Destinația de baptisteriu a anexei bazilicii nr. 1 de la Gradishteto-Gabrovo, este admisă de MILCHEV & KOJCHEVA 1978, p. 30-31, CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 208-210, și DINCHEV 1999b, p. 17 (= DINCHEV 2000, p. 70). Întrucât, însă, ea nu are *piscina*, această destinație este nesigură. Vezi, în acest sens, și aprecierile lui POULTER 1995, p. 164, 182, cu n. 27, față de alte cazuri similare.

¹⁹⁹ Pentru fortificația timpurie bizantină de la Kilifarevo și bazilicile descoperite aici, vezi NIKOLOVA 1978, p. 21-34; CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 204.

²⁰⁰ Pentru *Storgosia*, în general, vezi DINCHEV 1999b, p. 17 (= DINCHEV 2000, p. 71); pentru bazilicile descoperite aici, vezi CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 214-217 (cu bibliografie).

²⁰¹ La bazilica nr. 2 de la *Storgosia* au fost identificate două etape de funcționare: 1. sec. al IV-lea-jumătatea sec. al V-lea; 2. sec. al VI-lea. Se apreciază că în a doua perioadă de funcționare (sec. VI), arhitectura edificiului a cunoscut modificări. Trebuie precizat, apoi, că *atrium*-ul (sau curtea) din partea de vest a edificiului nu a fost cercetat din punct de vedere arheologic până la momentul de față, CHANEVA-DECHEVSKA 1999, p. 214-217. Ca atare, posibilitatea descoperirii aici a unui baptisteriu rămâne deschisă.

În alte cazuri, este vorba de așezări fortificate de dimensiuni medii sau mari, precum Gradishteto-Vojvoda (reg. Shumen, Bulgaria) – 7/10 ha –²⁰², Obzor (reg. Burgas, Bulgaria) – 20-22 ha –²⁰³ sau Ekrensko kale (lângă Kranevo, reg. Dobrich, Bulgaria)²⁰⁴. În niciuna dintre acestea nu au fost efectuate cercetări arheologice aprofundate²⁰⁵. Însă, pe temeiul dimensiunilor apreciabile ale suprafețelor lor, posibilitatea ca ele să fi dobândit în timp statutul de *πόλις/civitas* nu a fost exclusă. Într-un astfel de caz, tot atunci ele au devenit și centre episcopale.

Reorganizarea structurii episcopale a provinciei *Moesia Secunda* (începutul sec. al VII-lea p.Chr)

În ceea ce privește reorganizarea structurii episcopale a provinciei *Moesia Secunda* ca urmare a mării invazii slavo-avare, este puțin probabil ca ea să se fi petrecut în timpul procesului de dispariție a episcopiilor sufragane de la acea vreme. O perioadă de așteptare, în speranța revenirii la normalitate a situației din regiune – ca și în timpul invaziei hunilor – trebuie avută în vedere. În acest caz, este posibil ca reorganizarea să fi avut loc după distrugerea în masă a fostelor cetăți reședințe episcopale de la Dunărea de Jos și dispariția efectivă a episcopiilor sufragane de aici – c. 614 –, pe fondul retragerii armatei bizantine din regiune²⁰⁶.

Așa cum se poate deduce din cuprinsul *Notitiae* 1-2, 4-5²⁰⁷, reorganizarea a constat în retrogradarea mitropoliilor pline de la *Odessos* și *Tomis* la statutul de mitropolii onorifice (=arhiepiscopii autocefale). În felul acesta a fost reglementată funcționarea canonică a celor două mitropolii rămase fără episcopii sufragane. Pe de altă parte, din această măsură se poate deduce că Patriarhia ecumenică a admis, în mod oficial, dispariția fostelor episcopii sufragane din *Moesia Secunda* și *Scythia*. Este de presupus că, tot atunci, a fost redactată o nouă *Notitia* oficială. În cuprinsul ei, provinciile *Moesia Secunda* și *Scythia* trebuie să fi fost reprezentate

²⁰² Unii cercetători au identificat-o cu *Diniscarta* (*Δινισκάρτα*), menționată de Procopius în *De aedif.*, PROCOPIUS, IV.11.20 (HAURY & WIRTH 2001, 148.42 = *FHDR* II, p. 472-473). Pentru Vojvoda, vezi POULTER 1995, p. 35; DINTCHEV 1999a, p. 52 (= DINTCHEV 2001a, p. 231); DINTCHEV 2009, p. 423-424; BĂJENARU 2010, p. 19, 44.

²⁰³ Vezi DINTCHEV 1999a, p. 48 (=DINTCHEV 2001a, p. 228); DINTCHEV 2006, p. 34, n. 56; DINTCHEV 2009, p. 430, 440-441. Fortificația de la Obzor a fost identificată de unii cercetători cu *Templum Iovis*, vezi BĂJENARU 2010, p. 27, 138.

²⁰⁴ DINTCHEV 2009, p. 430, 441. Potrivit lui V. Dinchev, la Ekrensko kale au fost identificate 35 de turnuri de apărare și cel puțin două porți de acces în cetate.

²⁰⁵ La Obzor, ruinele vechii așezări fortificate sunt suprapuse de clădirile orașului modern.

²⁰⁶ Pentru situația militară și bisericească de la Dunărea de Jos la începutul secolului al VII-lea, vezi și MADGEARU 2006, p. 151-168; MADGEARU 2010, p. 145-153. Ne propunem să revenim într-un studiu viitor asupra momentului reorganizării structurilor bisericești de la Dunărea de Jos după marea invazie slavo-avară. Pentru moment, am avut în vedere anul 614 ca limită pur ipotetică a celor două etape istorice. Este posibil, însă, ca reorganizarea să se fi produs încă din luna mai a anului 612, în cadrul unui proces mai larg de restructurare a organizării bisericești din cuprinsul Patriarhiei ecumenice. Un indiciu în acest sens ar putea fi revizuirea schemei administrative a Marii Biserici din Constantinopol întreprinsă de patriarhul Sergius I la acea dată – mai 612. Schimbările inițiate de el cu acel prilej au fost ratificate de împăratul Heraclius printr-o *novella*, vezi KAEGI 2003, p. 60.

²⁰⁷ DARROUZÈS 1981, 1, 39-40, p. 205; 2, 42-43, p. 217; 4, 40-41, p. 250; 5, 44-45, p. 265.

doar de scaunul de *Odessos* și, respectiv, cel de *Tomis*, înregistrate pe primele două locuri în lista arhiepiscopilor autocefale – partea a III-a a documentului.

Câteva observații privind *Notitiae episcopatum*

Concluziile de mai sus privitoare la evoluția structurii episcopale a provinciei *Moesia Secunda* aduc progrese și în înțelegerea originii *Notitiae episcopatum*.

Se poate observa, în primul rând, că niciuna dintre versiunile păstrate ale acestor documente nu reflectă structura episcopală a provinciei *Moesia Secunda* anterioară anului 527. Cel mai vechi izvor folosit la redactarea rubricilor acestei provincii a fost o listă arhetip în care era expusă schema episcopală din perioada 527-536. Informații din cuprinsul ei se regăsesc, în formă fragmentară, în rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4.

Lista arhetip din perioada 527-536 a fost redactată în timpul patriarhului Epiphanie al Constantinopolului (520-535).

Această din urmă observație poate lămuri și tradiția atribuirii *Notitia*-ei 1 sfântului Epiphanie de Salamina (+403)²⁰⁸. Ca ipoteză de lucru, avansăm aici următoarea explicație. Nu este exclus ca într-una dintre copiile *Notitia*-ei redactate în perioada 527-536, numele ierarhului constantinopolitan să fi fost menționat într-o formă prescurtată – *Επιφάνιον ἀρχιεπισκόπου* –, fără menționarea scaunului său – *Κωνσταντινουπόλεως* – și a titlului de patriarh – *πατριάρχου*²⁰⁹. Ulterior, în lipsa altor informații, s-a crezut, în mod greșit, că ar fi vorba de arhiepiscopul Ciprului de la cumpăna secolelor IV-V, o personalitate mult mai prestigioasă decât ierarhul constantinopolitan din prima jumătate a secolului al VI-lea. În acest caz, tradiția privind originea *Notitia* 1 ar avea un sâmbure de adevăr: atribuirea uneia dintre vechile liste episcopale – poate chiar a celei mai vechi dintre ele –, azi pierdută, dar care a servit ca izvor, alături de alte documente similare, și la redactarea actualei *Notitia* 1, unui ierarh cu numele Epiphanie.

În acest caz, având în vedere că Epiphanie al Constantinopolului și-a încheiat păstoria la 5 iunie 535, ziua morții sale, această dată poate fi avansată drept *terminus ante quem* al redactării listei arhetip de la începutul domniei lui Iustinian I. Ca atare, datarea schemei episcopale expuse, într-o formă alterată, în rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4 poate fi restrânsă la intervalul 527-535.

Pe de altă parte, menționarea numelui arhiepiscopului Epiphanie în documentul original sau într-una dintre copiile sale sugerează că redactarea acelei *Notitia* s-a făcut la cancelaria Patriarhiei ecumenice, iar nu la cancelaria imperială.

²⁰⁸ DARROUZÈS 1981, 1, titlu, p. 204: *Επιφάνιον ἀρχιεπισκόπου Κύπρου ἐκθεσις πρωτοκλησιῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν* (=Expunere a arhiepiscopului Epiphanie de Cipru despre rangul de întâietate a patriarhilor și mitropoliților).

²⁰⁹ În legea împăratului Iustinian I de la 1 martie 528, adresată, în mod oficial, patriarhului Epiphanie al Constantinopolului, acesta din urmă este pomenit cu titulatura: *Epiphanius archiepiscopus Constantinopolitanus et patriarcha*/Επιφάνιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ πατριάρχης, CJC 2, I.3.42 (43).titlu (KRÜGER 1884, p. 28).

Nu este exclus, însă, ca inițiativa să-i fi aparținut împăratului Iustinian I, ca și în cazul *Codex Iustinianus*. În cazul corpusului legislativ, împăratul a recurs la ajutorul celor mai buni juriști ai vremii. În cazul listei episcopale, el va fi solicitat patriarhului ecumenic redactarea unui catalog al tuturor scaunelor bisericești de sub jurisdicția sa. După redactarea documentului, acesta va fi fost pus și la dispoziția cancelariei imperiale²¹⁰.

O altă listă arhetip a fost redactată la scurtă vreme după momentul reorganizării structurilor bisericești din vestul și nordul Mării Negre în luna mai a anului 536. După cum s-a conchis deja, cel mai probabil, ea a fost redactată la scurtă vreme după acel eveniment, înainte de sfârșitul anului 536. La acea vreme, patriarh al Constantinopolului era Menas (536-552).

Această listă a servit drept izvor la redactarea rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3. În cuprinsul acesteia din urmă, conținutul listei arhetip din c. 536 se păstrează fragmentar.

Se poate observa, apoi, că organizarea bisericească din perioada post 536 – ante c. 614, în care pe teritoriul provinciei *Moesia Secunda* au fost înființate noi episcopii sufragane, nu este oglindită în niciuna dintre *Notitiae*. Această situație își poate găsi cel puțin două explicații. Prima ar fi aceea că niciunul dintre compilatorii listelor episcopale păstrate nu a avut la îndemână sau nu a folosit copiile listelor arhetip din acest interval de timp. O a doua posibilă explicație ar putea fi aceea că, pe fondul înmulțirii excesive a scaunelor sufragane în a doua jumătate a secolului al VI-lea, cancelaria Patriarhiei ecumenice a renunțat la întocmirea unor *Notitiae* complete, în care să fie menționate și scaunele sufragane ale fiecărei mitropolii pline, preferând doar actualizarea listelor privitoare la scaunele mitropolitane și arhiepiscopiile autocefale, după modelul *Notitia* 5²¹¹.

În fine, o nouă listă arhetip a fost redactată după dispariția episcopiiilor sufragane de la Dunărea de Jos, în urma distrugerii cetăților lor de reședință în timpul mării invazii slavo-avare. Ea a fost alcătuită, cel mai probabil, în timpul patriarhului Sergius I²¹², posibil în jurul anului 614. Informații din cuprinsul ei referitoare la situația bisericească din *Moesia Secunda* se regăsesc în *Notitiae* 1-2, 4-5. Este vorba de menționarea scaunului de *Odessos* cu rangul de arhiepiscopie autocefală.

Toate aceste observații conduc la concluzia că niciuna dintre *Notitiae* păstrate nu este un document omogen. În cazul provinciei *Moesia Secunda*, fiecare dintre ele expune două etape istorice diferite. În *Notitiae* 1-2, 4-5 este vorba de etapa istorică din perioada 527-536 – prin rubrica (sau menționarea în *Not.* 5) mitropoliei de *Marcianopolis* – și cea posteroară reorganizării petrecute în jurul anului 614 – prin menționarea scaunului de *Odessos* ca arhiepiscopie autocefală. În *Notitia* 3, este vorba de etapa istorică din perioada 527-536 – prin rubrica

²¹⁰ Pentru opiniile cercetătorilor privind redactarea celei mai vechi *Notitia*, vezi POPESCU 1994, p. 142-150 (= POPESCU 1987, p. 332-343).

²¹¹ Ne propunem să revenim într-un alt studiu asupra acestor două ipoteze.

²¹² Pentru opiniile cercetătorilor privind redactarea unei *Notitia* în timpul păstoriei patriarhului Sergius I al Constantinopolului, vezi și POPESCU 1994, p. 146, cu n. 41 (=POPESCU 1987, p. 337-338, cu n. 41).

mitropoliei de *Marcianopolis* – și cea inaugurată în luna mai a anului 536 – prin rubrica mitropoliei de *Odessos*.

Notitiae episcopatum păstrate sunt, așadar, prelucrări târzii ale unor vechi documente oficiale. Chiar și așa, valoarea lor constă în aceea că permit intuirea principalelor etape istorice ale organizării bisericești de la Dunărea de Jos din secolele al VI-lea și al VII-lea.

Redactarea *Synecdemus*

După cum s-a arătat deja²¹³, cei mai mulți cercetători au datat informațiile din *Synecdemus* privitoare la structura organizării civile de pe teritoriul provinciei *Moesia Secunda* la începutul domniei lui Iustinian I. Primul și, după cunoștințele noastre, singurul care a pus sub semnul întrebării această datare a fost S. Torbatov²¹⁴. El a luat în calcul posibilitatea ca Hierocles să se fi bazat, în cazul acestei provincii, pe informații mai vechi, anterioare anului 527.

Cercetătorul bulgar a emis această ipoteză plecând de la datarea momentului la care cetatea *Asema* a dobândit statutul de *πόλις/civitas*. În fapt, plasarea acestui eveniment în timpul domniei lui Iustin I, așa cum a crezut S. Torbatov, intra în dezacord cu informațiile din *Synecdemus*, unde *Asema* nu este menționată între așezările cu rang de *πόλις/civitas* din *Moesia Secunda*. Posibila explicație avansată de S. Torbatov a fost aceea că Hierocles a folosit izvoare mai vechi la redactarea rubricii *Moesia-ei Secunda*.

După cum s-a arătat deja, Theophylact Simocatta l-a avut în vedere, însă, pe Iustin II, iar nu pe Iustin I. Cu toate acestea, posibilitatea ca *Synecdemus* să reflecte, în cazul *Moesia-ei Secunda*, o situație mai veche, anterioară anului 527, nu trebuie exclusă cu totul. Astfel de cazuri au fost identificate deja de A.H.M. Jones²¹⁵ la nivelul rubricilor altor provincii din *Synecdemus*.

În cele ce urmează vom încerca să reevaluăm principalele concluzii ale studiului de față, luând în calcul această posibilitate.

Înainte de toate, trebuie lămurit cât de vechi ar putea fi informațiile pe care s-a bazat Hierocles în cazul *Moesia-ei Secunda*. După cum s-a arătat deja, cercetătorii care s-au ocupat de *Synecdemus* au ajuns la concluzia că acest document este un rezumat al unui ghid de călătorie redactat în timpul lui Theodosie II (402-450) sau Marcian (450-457). La redactarea ghidului original au fost folosite datele oficiale de la acea vreme. În acest caz, informațiile expuse de Hierocles nu pot fi mai vechi de aproximativ jumătatea secolului al V-lea.

În cazul rubricii *Moesia-ei Secunda*, această datare este confirmată, indirect, de informațiile din *Encyclia* (457/8). În acest din urmă document apar ca reședințe episcopale aceleași cetăți cu cele enumerate în *Synecdemus* ca având rangul de *πόλις/civitas*. Ca atare, se poate admite că, la acea vreme – anii 457/8 –, acestea erau singurele așezări ale provinciei care dețineau acest statut civil.

Întrebarea care se pune în continuare este: cât timp s-a menținut această situație în *Moesia Secunda*?

²¹³ Vezi, mai sus, paragraful cu n. 9.

²¹⁴ Vezi TORBATOV 2016, p. 27-28.

²¹⁵ JONES 1971, p. 514-521.

Evidențe clare pe temeiul cărora să se poată da un răspuns ferm, nu există. În cazul altor provincii ale Imperiului, datele expuse de Hierocles au fost verificate pe temeiul a trei categorii de informații: lucrarea lui Georgios din Cipru, *Novellae* lui Iustinian I și *Notitiae episcopatum*²¹⁶. În cazul *Moesia-ei Secunda*, primul document – lucrarea lui Georgios din Cipru – nu ajută cu nimic, întrucât el nu expune situația provinciilor din Peninsula Balcanică. De asemenea, nu s-a păstrat nicio *Novella* din timpul lui Iustinian I în care să fie expusă situația civilă sau bisericească din *Moesia Secunda*. În ceea ce privește *Notitiae episcopatum*, până la momentul studiului de față, nu a existat o datare clară a informațiilor expuse în cuprinsul lor. În același timp, valorificarea datării noastre în cazul de față nu este posibilă, întrucât ea a fost făcută pe temeiul unei evidențe – datarea *Synecdemus* în 527 – pusă acum sub semnul întrebării. Totuși, în ceea ce privește *Notitiae episcopatum*, rămâne valabilă datarea rubricii mitropoliei de *Odessos* din *Notitia* 3 în 536. Ea s-a făcut independent de *Synecdemus*.

În absența altor izvoare scrise pe temeiul cărora să se poată face o verificare a informațiilor din *Synecdemus*, deosebit de importante devin rezultatele săpăturilor arheologice. Pe temeiul lor, cercetătorii au ajuns la concluzia că, după jumătatea secolului al V-lea, schimbări majore în ceea ce privește situația așezărilor de la Dunărea de Jos au avut loc începând cu domnia lui Anastasius. În timpul acestui împărat au fost demarate ample lucrări de refacere a vechilor fortificații²¹⁷. Ca atare, cu rezervele de rigoare, se poate presupune că abia din timpul domniei acestui împărat ar fi putut apărea primele schimbări în ceea ce privește structura organizării civile a provinciei. Avem în vedere, în primul rând, posibilitatea ca, unele dintre așezările reconstruite sub Anastasius să fi dobândit statutul de *πόλις/civitas*. Totodată, pe temeiul acestui nou rang civil, ele puteau deveni și centre episcopale.

Având în vedere, apoi, că Anastasius și-a început domnia în anul 491 și că fortificarea primelor așezări va fi durat câțiva ani, stabilirea, cu aproximație, a anului 500 ca terminus post quem al primelor posibile modificări în schema organizării civile din *Moesia Secunda* pare plauzibilă. Acest an – 500 – a fost avut în vedere, de altfel, și de alți cercetători²¹⁸ la datarea informațiilor expuse în *Synecdemus*.

În continuare, se va face o reevaluare a situației bisericești din *Moesia Secunda* pe temeiul acestei noi datări a informațiilor din *Synecdemus*.

În primul rând, schema episcopală reflectată în *Encyclia* nu mai poate depăși anul 500. Ca atare, etapa istorică în care ea a funcționat ar fi cuprinsă între anii 457/8 și 500.

Această restrângere a intervalului ei de funcționare – de la 457/8-527 la 457/8-500 – nu afectează, pe fond, datele problemei. În continuare este vorba de un interval de timp apreciabil – cel puțin șase decenii – care nu este oglindit în niciuna dintre *Notitiae episcopatum* păstrate. Ca atare, chiar și în acest caz, devine evident că informațiile referitoare la *Moesia Secunda* expuse în *Notitiae* se bazează

²¹⁶ Vezi JONES 1971, p. 514-521.

²¹⁷ BARNEA 1960, p. 363-374; TORBATOV 2002b, p. 424-425; VON BÜLOW 2007, p. 462-463, 468, 470, 472.

²¹⁸ SALWAY 2012, p. 228.

pe documente redactate după anul 500. Datarea lor înainte de 457/8 rămâne în continuare imposibilă, fiind infirmată de informațiile din izvoarele scrise și de rezultatele descoperirilor arheologice.

În ceea ce privește schema episcopală expusă în rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4, în contextul noii datări pentru *Synecdemus*, ea ar fi putut funcționa între 500 și 536. Tot atunci ar fi putut fi înființate episcopiile de *Transmarisca*, *Zekedepa* și cea a ipoteticei *Scaria*. Ele sunt singurele scaune bisericești noi atestate pe teritoriului *Moesia-ei Secunda* de rubricile mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae*.

Practic, singura modificare majoră determinată de noua datare pentru *Synecdemus* privește momentul la care aceste cetăți – *Transmarisca*, *Zekedepa* și *Scaria* (?) – au dobândit statutul de *πόλις/civitas* și, prin aceasta, au devenit reședințe episcopale. Este posibil ca această schimbare să fi avut loc nu în primul deceniu al domniei lui Iustinian I, așa cum ne obliga să conchidem datarea pentru *Synecdemus* în 527, ci ceva mai devreme, în timpul lui Anastasius sau al lui Iustin I.

În ceea ce privește momentul alcătuirii listei arhetip pe temeiul căreia a fost redactată rubrica mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4, și acesta trebuie încadrat în intervalul 500-536, iar nu doar în 527-536. Rămâne, însă, în continuare, posibilitatea ca această listă să fi fost redactată în timpul patriarhului Epiphanius (520-535). În plus, rămâne plauzibilă presupunerea ca ea să fi fost redactată după urcarea pe tronul imperial a lui Iustinian I. Preocuparea acestui împărat de a pune în bună rânduială legislația imperiului sugerează că tot el a fost și cel care a dispus lămurirea schemei de organizare bisericească din cuprinsul *Patriaehiei ecumenice*.

În acest caz, am avea următoarea situație: 1. este posibil ca, în jurul anului 500, *Transmarisca*, *Zekedepa* și *Scaria* (?) să fi dobândit statutul de *πόλις/civitas* și, pe temeiul lui, să fi devenit reședințe episcopale; 2. cel dintâi document care a surprins această modificare în schema de organizare a eparhiei *Moesia Secunda* a fost o *Notitia* redactată în timpul patriarhului Epiphanius, cel mai probabil între anii 527-535; 3. această *Notitia*, azi pierdută, a servit drept izvor la redactarea rubricilor mitropoliei de *Marcianopolis* din *Notitiae* 1-4.

BIBLIOGRAFIE

Abrevieri

ACO- *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, t. I.1.5 (ed. Ed. Schwartz), Berolini; Lipsiae: de Gruyter, 1927; t. I.4 (ed. Ed. Schwartz), Berolini; Lipsiae: de Gruyter, 1922-1923; t. II.5 (ed. Ed. Schwartz), Berolini; Lipsiae: de Gruyter, 1936; t. III (ed. Ed. Schwartz), Berolini; Lipsiae: de Gruyter, 1940.

CJC 2 - *Codex Iustinianus* (*Corpus Iuris Civilis*, vol. 2, ed. P. Krüger, Berolini, 1884).

CJC 3 - *Iustiniani Novellae* (*Corpus Iuris Civilis*, vol. 3, ed. R. Schöll, Berolini, 1912).

COD - *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 3 (ed. G. Alberigo et alii), Paderborn/ München/ Wien/ Zürich: F. Schöningh, 1973.

DACL - *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* publié par F. Cabrol et H. Leclercq, Paris, 1907.

DHGE - *Dictionnaire d'histoire et géographie ecclésiastique*, Paris.

Fontes/FHDR II - *Fontes Historiae Dacoromanae* vol. II (ed. H. Mihăescu et alii), București, 1970.

FHDRCh - *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis* (ed. N. Zugravu), Iași, 2008.

GCS - *Die Griechischen christlichen Schriftsteller*.

SC - *Sources Chrétiennes*.

ZK - *Zeitschrift für Kirchengeschichte*.

Autori

ALEKSIEV 1994 – Y. Aleksiev, *Ранновизантийският град във Велико Търново*, în: *Историко-археологически изследвания в памет на проф. д-р Станчо Ваклинов* (ed. V. Tăpkova-Zaimova et alii), Veliko Tărnovo, 1994, p. 21-28.

ANGELOVA & BUCHVAROV 2007 – S. Angelova & I. Buchvarov, *Durostorum in late antiquity (fourth to seventh centuries)*, în: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol. 2 (Byzantium, Pliska, and the Balkans) (ed. J. Henning), Berlin/New York, 2007, p. 61-87.

ANTONOVA 1972 – V. Antonova, *Новооткрити църкви в Шуменската крепост*, ИИМШ 5 (1972), p. 3-40.

ANTONOVA 1978 – V. Antonova, *Шуменската крепост през римската епоха (II-IV в.)*, Археология/Arheologija 20 (1978), 4, p. 13-24.

ANTONOVA 1995 – V. Antonova, *Шумен и Шуменската крепост*, Shoumen, 1995.

ARICESCU 1970 – A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, Dacia N.S., 14 (1970), p. 297-309.

ATANASOV 2007 – G. Atanasov, *Християнският Дуросторум-Дръстър (The Christian Durostorum-Drastar)*, Veliko Tărnovo, 2007.

ATANASOV 2011 – G. Atanasov, *Бележки и допълнения към църковната организация в Скития и Втора Мизия през IV–VI в.*, AMV, VIII-1 (2011), p. 297-318.

ATANASSOV 2012 – G. Atanasov, *Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor (4th-6th c. AD)*, în: *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)* (ed. L. Vagalinski, N. Sharankov & S. Torbatov), Sofia, 2012, p. 327-380.

ATANASOV 2015 – G. Atanasov, *Durostorum – Dorostol(os) – Drastar – Dristra – Silistra*, în: *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria* (ed. R. Ivanov), Sofia, 2015, p. 493-587.

ATANASOV 1981 – I. Atanasov, *Мраморна маса от с. Ковачевец, Търговищко*, Археология/Arheologija 23 (1981), 4, p. 45-50.

BALDWIN 1991 – B. Baldwin, *Sokrates*, în: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3 (ed. A.P. Kazhdan et alii), New York/Oxford/Oxford University Press, 1991, p. 1923.

BARNEA 1960 – I. Barnea, *Contribution to Dobrudja history under Anastasius I*, Dacia, N.S., 4, (1960), p. 363-374.

BĂJENARU 2010 – C. Băjenaru, *Minor Fortifications in the Balkan-Danubian area from Diocletian to Justinian*, Cluj-Napoca, 2010.

BEKOV 2013 – VI. Bekov, *Хипотеза за локализацията на Securisca (пътна станция и военен лагер на Крайдунавския път) – под крепостта на Змийската канара, между с. Драгаши войвода и Никопол*, ЖИАИ 2 (2013), p. 31-44.

BELKE 1984 – K. Belke, *Tabula Imperii Byzantini*, vol. 4 (Galatien und Lykaonien), Wien, 1984.

BESHEVLIEV 1962 – V. Beshevliev, *Из късноантичната и средновековната география на Североизточна България*, ИАИ 25 (1962), p. 1-18.

BEŠEVILIEV 1970 – V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De aedificiis"*, Amsterdam, 1970.

BIERNACKI, YOTOV & MINČEV 2015 – A. Biernacki, V. Yotov & A. Minčev, *The Origin of the Marble of the Architectural Elements and Details from the Early-Christian Church at Cape Sveti Atanas near Bjala (Bulgaria)*, în: *Ad fines Imperii Romani. Studia Thaddaeo Sarnowski*

septuagenario ab amicis, collegis discipulisque dedicata (ed. A. Tomas et alii), Varşovia, 2015, p. 417-435.

BOBICHEVA 1974 – L. Bobicheva, *Археологическа карта на Толбухински окръг*, Sofia, 1974.

BRĂTIANU 1936 – Gh.I. Brătianu, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*, Paris-Bukarest, 1936.

BURY 1958 – J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*, vol. 1-2, New York, 1958.

CHANEVA-DECHEVSKA 1999 – N. Chaneva-Dechevska, *Раннохристиянската архитектура в България IV–VI в.*, Sofia, 1999.

CHRYSOS 1969 – E. Chrysos, *Zur Entstehung der Institution der Autokephalen Erzbistümer*, BZ 62 (1969), p. 263-286.

CLIANTE & RĂDULESCU 1988 – T. Cliante & A. Rădulescu, *Le trésor de Sucidava en Mésie Seconde*, RA 2 (1988), p. 357-380.

COVACEF 2006 – Z. Covacef, *The Art*, în: M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, 2006, p. 219-230.

DAGRON 1977 – G. Dagron, *Le christianisme dans la ville byzantine*, DOP 31 (1977), p. 1-25.

DAGRON 1984 – G. Dagron, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, în: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982)*, (Collection de l'École Française de Rome, 77), Paris, 1984, p. 1-19.

DARROUZÈS 1981 – J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981.

DARROUZÈS 1984 – J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, REB 42 (1984), p. 147-214.

DE BOOR 1891 – C. de Boor, *Nachträge zu den Notitiae episcopatum (II)*, ZK 12 (1891), p. 519-534.

DECHEV 1958 – D. Dechev, *За строежите (De aedificiis) превод и бележки*, ИБИ, т. III, ГИБИ, т. II (ed. I. Dujčev et alii), Sofia, 1958, p. 154-178.

DETSCHIEW 1976 – D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste. 2. Auflage mit Bibliographie 1955-1974*, von Ž. Velkova, Wien, 1976.

DIACONU 1963 – P. Diaconu, *Urme vechi creştine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, BOR 81 (1963), 5-6, p. 546-557.

DIMITROVA 2013 – E. Dimitrova, *Епископски храмове и резиденции в провинция Moesia Secunda през IV-VI в. (Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis, Odessos)*. I част, ЖИАИ 2013, 2, p. 56-70; II част, 2013, 3, p. 19-35.

DINTCHEV 1997 – V. Dintchev, *Zikideva – An Example of Early Byzantine Urbanism in the Balkans*, ArchBulg 1 (1997), 3, p. 54-77.

DINTCHEV 1999a – V. Dintchev, *Classification of the Late Antique Cities in the Dioceses of Thracia and Dacia*, ArchBulg 3 (1999), 3, p. 39-73.

DINTCHEV 1999b – V. Dintchev, *За границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези Thracia и Dacia – нацелените центрове*, Археология/Arheologija 41 (1999), 1-2, p. 13-31.

DINTCHEV 2000 – V. Dintchev, *The Limit of Urban Life in the Late Antique Dioceses of Thracia and Dacia: The Overestimated Centers*, ArchBulg 4 (2000), 2, p. 65-84.

DINTCHEV 2001a – V. Dintchev, *Класификация на късноантичните градове на Thracia и Dacia – модел и интерпретация*, БАН-ГАИМ, vol. 1, Sofia, 2001, p. 223-252.

DINTCHEV 2001b – V. Dintchev, *Ранновизантийският град върху хълма Царевец, Велико Търново*, în: *Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Професор Иван Гълъбов“ (14-17 ноември, 1996 г.)* (ed. I. Haralampiev et alii), Veliko Tărnovo, 2001, p. 225-257.

DINCHEV 2003 – V. Dinchev, *Ранновизантийският град върху хълма Царевец, Велико Търново*, în: *Сборник в памет на д-р Петър Горбанов (Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum I)* (ed. S. Angelova), Sofia, 2003, p. 384-429.

DINCHEV 2006 – V. Dinchev, *Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Thracia и Dacia)*, în: *Разкопки и проучвания*, 35, Sofia, 2006.

DINCHEV 2007 – V. Dinchev, *The Fortresses of Thrace and Dacia in the Early Byzantine Period*, în: *The Transition to Late Antiquity, on the Danube and Beyond* (ed. A. Poulter), Oxford; New York/ Oxford/ University Press, 2007, p. 479-546.

DINCHEV 2009 – V. Dinchev, *Новите късиоримски центрове на Scythia и Moesia Secunda*, în: *Сборник в памет на професор Велизар Велков* (ed. H. Popov & A. Tenchova), Sofia, 2009, p. 414-448.

DINCHEV 2013 – V. Dinchev, *Notitiae episcopatum, Theophylactus Simocatta и S. Olteanu. Zikideva и Долното Подунавие в края на VI – началото на VII в.*, în: *In honorem proffessoris Георги Кузманов (Известия на националния археологически институт, XLI)* (ed. V. Dinchev), Sofia, 2013, p. 453-493.

DUCHESNE 1895 – L. Duchesne, *Les anciens évêchés de la Grèce*, MAH 15 (1895), p. 375-385.

DUMANOV 2003 – B. Dumanov, *Archaeology of the Late Antique Treasures Southern of the Lower Danube (4–6 CC.). Common Directions*, Thracia 15 (In Honour of Alexander Fol's 70th Anniversary), Sofia 2003, p. 677-690.

EVANS 1996 – J.A.S. Evans, *The Date of Procopius' Works: A Recapitulation of the Evidence*, GRBS 37 (1996), p. 301-313.

FABRICIUS 1724 – J.A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, vol. XII (*Index geographicus episcopatum Orbis christiani*), VI/2, Hamburg, 1724.

FEDALTO 1988 – G. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, vol. I-II, Padova, 1988.

FLOCA 1993 – I.N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1993.

GERLAND 1931 – E. Gerland, *Corpus notitiarum episcopatum ecclesiae orientalis Graecae. I. Die Genesis der Notitia episcopatum. 1. Einleitung*, Istanbul, 1931.

GREGORY 1991 – T.E. Gregory, *Hierokles*, în: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2 (ed. A.I.P. Kazhdan et alii), New York/ Oxford/ Oxford University Press, 1991, p. 930.

GUEST 1999 – P. Guest, *The Roman and Byzantine Coins Excavated at Nicopolis ad Istrum and Gradishte, Bulgaria*, NC 159 (1999), p. 314-327.

HEATHER & MATTHEWS 2004 – P. Heather & J. Matthews, *The Goths in the Fourth Century*², Liverpool University Press, 2004.

HOLUBEANU 2015-2016 – I. Holubeanu, *Noi interpretări privind rangul scaunului bisericesc de la Tomis în secolele al V-lea și al VI-lea d.Hr.*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 25-60.

HOLUBEANU 2016 – I. Holubeanu, *Structura episcopală a eparhiei bisericești Moesia II în 457/458 d.Hr.*, în: *Tradiție, istorie, armată. Sesiunea națională de comunicări științifice a Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, vol. I (ed. O.M. Glodarenco & C. Constantin), București, 2016, p. 24-33.

HONIGMANN 1936 – E. Honigmann, *Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople*, Byzantion 11 (1936), 2, p. 429-449.

HONIGMANN 1937 – E. Honigmann, *Sur les listes des évêques participant aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcédoine*, Byzantion 12 (1937), 1, p. 323-347.

HONIGMANN 1939 – E. Honigmann, *Le Synekdemos d'Hiérôklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre: texte, introduction, commentaire et cartes*, Bruxelles, 1939.

ILSKI 1994 – K. Ilski, *Korespondencja biskupów Mzyjskich*, Studia Moesiaca, Poznań, 1994, p. 129-136.

ILSKI & SALAMON 2008 – K. Ilski & M. Salamon, *Novae in Ancient Sources*, în: *Novae. Legionary Fortress and Late Antique Town*, vol. 1 (ed. T. Derba, P. Dyczek & J. Kolendo), Warsaw, 2008, p. 73-114 (inaccesibilă mie).

IVANOV 2012 – R. Ivanov, *Roman cities in Bulgaria*, vol. 1, Sofia, 2012.

IVANOV & IVANOV 1994 – T. Ivanov & R. Ivanov, *Никополис ад Иструм*, t. I, Sofia, 1994.

IVANOV & STOJANOV 1985 – T. Ivanov & S. Stojanov, *Abritus. Geschichte und Archäologie*, Rasgrad, 1985.

JANIN 1959 – R. Janin, *La hiérarchie ecclésiastique dans le diocèse de Thrace*, REB 17 (1959), p. 136-149.

JANKOVIK 2011 – M. Jankovik, *Byzance sur la mer Noire sous Constant II (641-668): la date de la première notice du patriarcat de Constantinople*, Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies, Sofia, 22–27 august 2011, vol. III, Sofia, 2011, p. 56–57.

JONES 1971 – A.H.M. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*², Oxford, 1971.

JORDANOV – St. Jordanov, *Из античната и средновековната топонимия на Поломиецо*, (sub tipar).

KAEGI 2003 – W.E. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press, 2003.

KOJCHEVA 1983 – K. Kojcheva, *Разкопки в местн. Градище, Габровско*, în: *Археологически открития и разкопки през 1982 г.*, Pleven, 1983, p. 72-73.

KOJCHEVA 1994 – K. Kojcheva, *Нови данни за късноримската укрепителна система*, în: *Поселищен живот в древна Тракия*, t. III (ed. D. Draganov), Iambol, 1994, p. 212-220.

KONIDARES 1934 – G. Konidares, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμένης πατριαρχείου καὶ ἡ „τάξις” αὐτῶν*, Atena, 1934 (inaccessibilă mie).

LE QUIEN 1740 – M. Le Quien, *Oriens christianus*, t. I-II, Paris, 1740.

LECLERCQ 1933 – H. Leclercq, *Mésie*, DACL, XI/1, Paris, 1933, col. 498-508.

LITAVRIN 1995 – G.G. Litavrin, *Феофилакт Симокатта – Комментарий*, în: *Свод древнейших письменных известий о славянах-Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historiam slavica pertinentium*, vol. II (ed. S.A. Ivanov, G.G. Litavrin & V.C. Ronin), Moscova, 1995, p. 44-64.

LUNGU 2000 – V. Lungu, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Sibiu-Constanța, 2000.

MADGEARU 2006 – Al. Madgearu, *The End of the Lower Danubian Limes: A Violent or a Peaceful Process?*, SAA 12 (2006), p. 151-168.

MADGEARU 2010 – Al. Madgearu, *The Church in the Final Period of the Late Roman Danubian Provinces*, în: *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu* (ed. M.-V. Angelescu et alii), Cluj-Napoca, 2010, p. 145-153.

MANGO & ŠEVČENKO 1972 – C. Mango & I. Ševčenko, *Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V*, BZ 65 (1972), p. 379-393.

MIHĂESCU 1970 – H. Mihăescu, *Procopius din Caesarea. Introducere și note*, în: *FHDR II*, București, 1970, p. 432-475.

MIHĂESCU 1985 – H. Mihăescu, *Traducere, introduce și indice la Teofilact Simocata, Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, București, 1985.

MILCHEV & KOJCHEVA 1978 – A. Milchev & K. Kojcheva, *Ранновизантийска базилика в местн. Градище край Габрово*, *Археология/Arheologija* 20 (1978), 4, p. 25-33.

MINCHEV 1986 – A. Minchev, *Ранното християнство в Одесос и околностите му*, ИИМБ 22 (37), 1986, p. 31-42.

MINČEV 1987 – A. Minčev, *Marcianopolis Christiana*, MiscBulg 5 (1987), p. 297-306.

MUTAFCIEV 1932 – P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.

NIKOLOVA 1978 – I. Nikolova, *Разкопки на Килифарево манастир (1974-1975)*, *Археология/Arheologija* 20 (1978), 1, p. 21-35.

OLTEANU 2007 – S. Olteanu, *Toponime procopiene*, SCIVA 58 (2007), 1-2, p. 67-116.

OVCHEAROV 1976 – D. Ovchearov, *Базилика No. 2 в крепостта „Крумово кале“ до Търговище*, Археология/Arheologija 18 (1976), 3, p. 22-37.

OVCHEAROV 1982 – D. Ovchearov, *Византийски и български крепости, V-X век*, Sofia, 1982.

PALLADIOS – Palladios, *Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome* (ed. A.-M. Malingrey), t. I-II, SC 341-342, Paris: Les éditions du CERF, 1988.

PARTHEY 1866 – G. Parthey, *Hieroclis Synekdemosis et Notitiae Graecae Episcopatum accedunt Nili Doxopatris Notitia Patriarchatum et locorum nomina immutata*, Berolini, 1866.

PĂCURARIU 1991 – M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*², vol. I, București, 1991.

PÂRVAN 2000 – V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*², București, 2000.

PETOLESCU 1994 – C.C. Petolescu, *SVCIDAVA-ΣΥΚΙΔΙΒΑ*, ArhOlt S.N., 9 (1994), p. 43-45.

POHL 1988 – W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr.*, München, 1988.

POPESCU 1969 – Em. Popescu, *Contributions à la géographie historique de la Péninsule Balkanique aux Ve-VIIIe siècles*, Dacia N.S., 13 (1969), p. 403-415.

POPESCU 1987 – Em. Popescu, *Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române: Tomis-ul. Arhiepiscopie autocefală*, în: *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, 1885-1985*, București, 1987, p. 327-353.

POPESCU 1994 – Em. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994.

POULTER 1995 – A.G. Poulter, *Nicopolis ad Istrum. A Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Excavations 1985-1992*, London, 1995.

PROCOPIUS – Procopius, *De aedificiis*, în: *Procopius Caesariensis, Opera omnia*, vol. IV (ed. J. Haury & G. Wirth), München/Leipzig, 2001.

RĂDULESCU & CLIANTE 1986 – A. Rădulescu & T. Cliante, *Tezaurul de la Sucidava-Izvoarele (jud. Constanța)*, Pontica 19 (1986), p. 127-158.

REISKE 1830 – J.J. Reiske, *Commentarii ad cletorologium seu librum de ritibus sacrarum epularum aulae byzantinae*, în: *Constantinus Porphyrogenitus, De cerimoniis aulae byzantinae*, t. II (ed. J.J. Reiske), Bonn, 1830, p. 824-903.

RUSEV 2007 – N. Rusev, *The Late Roman Fortress Kovachevsko Kale, Istros* 14 (2007), p. 131-154.

SALWAY 2012 – B. Salway, *Putting the World in Order*, în: *Ancient Perspectives. Maps and Their Place in Mesopotamia, Egypt, Greece and Rome* (ed. R. Talbert), Chicago/London: The University of Chicago Press, 2012, p. 193-234.

SCHREINER 1986 – P. Schreiner, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, în: *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident* (ed. R. Pillinger), Wien, 1986, p. 25-35.

SCHREINER 1987 – P. Schreiner, *Das christentum in Bulgarien vor 864*, MiscBulg 5 (1987), p. 51-61.

SCHWARTZ 1934 – Ed. Schwartz, *Publizistische sammlungen zum acacianischen schisma*, München, 1934.

SIEBIGS 2010 – G. Siebigs, *Kaiser Leo I. Das oströmische Reich in den ersten drei Jahren seiner Regierung (457-460 n.Chr.)*, Berlin/New York, 2010.

SOCRATES – Socrates, *Historia ecclesiastica (Kirchengeschichte)* (ed. C.H. Günther), GCS N.F., 1, Berlin, 1995.

STOJKOV 2011 – Vl. Stoykov, *Молидовул на император Юстиниан I (527-565), намерен в „Ковачевско кале“*, Поповско, AMV, VIII-2 (2011), p. 201-205.

TÂPKOVA-ZAIMOVA 1958 – V. Tăpkova-Zaimova, *Пътеводител на Хиерокъл*, în: *ИБИ, t. III, ГИБИ, t. II* (ed. I. Dujčev et alii), Sofia, 1958, p. 87-94.

ТАРКОВА-ЗАИМОВА 1960 – V. Tărkova-Zaimova, *Епархийски списъци (Notitiae episcopatuum)* – увод, превод и бележки, ИБИ, т. VI, ГИБИ, т. III (ed. I. Dujčev et alii), Sofia, 1960, p. 184-196.

ТАРКОВА-ЗАИМОВА 1961 – V. Tărkova-Zaimova, *Епархийски списъци (Notitiae episcopatuum) от IX до средата на X в. – увод, превод и коментар*, ИБИ, т. VIII, ГИБИ, т. IV (ed. I. Dujčev et alii), Sofia, 1961, p. 146-165.

ТЕОФИЛАКТ – Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, traducere, introducere și indice de H. Mihăescu, București, 1985.

THEOPH.CONF. – Theophanes Confessor, *Chronographia* (ed. C. de Boor, vol. 1), Lipsiae, 1883.

THEOPH.SIM. – Theophylact Simocatta, *Historiae* (ed. C. de Boor), Lipsiae, 1887.

TORBATOV 1997 – S. Torbatov, *Quaestura exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian*, ArchBulg 1 (1997), 3, Sofia, p. 78-87.

TORBATOV 2000a – S. Torbatov, *Procop. De aedif. IV, 7, 12-14 and the Historical Geography of Moesia Secunda*, ArchBulg 4 (2000), 3, p. 58-77.

TORBATOV 2000b – S. Torbatov, *The Roman Road Durostorum - Marcianopolis*, ArchBulg 4 (2000), 1, p. 59-72.

TORBATOV 2002a – S. Torbatov, “Скифские аномалии” Прокопия Кесарийского и вопрос о времени составления его трактата “О постройках”, ВВ 61 (2002), p. 49-57.

TORBATOV 2002b – S. Torbatov, *Укрепителната система на провинция Скутия (края на III – VII в.)*, Veliko Tărnovo, 2002.

TORBATOV 2006 – S. Torbatov, *Раннохристиянската базилика край Дебрене, Добричко*, în: *Spartacus II. 2075 години от въстанието на Спартак. Трако-римско наследство. 2000 години християнство* (ed. A. Milcheva & V. Katsarova), Veliko Tărnovo, 2006, p. 301-307.

TORBATOV 2012 – S. Torbatov, *Trimammium – A Roman Castellum and Civitas on the Lower Danube*, în: *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th c. AD)* (ed. L. Vagalinski, N. Sharankov & S. Torbatov), Sofia, 2012, p. 429-460.

TORBATOV 2015 – S. Torbatov, *Palatium/Palatiolum* (античното селище при с. Байкал, Плевенско), Be-JA 5 (2015), p. 15-36.

TORBATOV 2016 – S. Torbatov, *Anasamus/Ansamus/Ἀσημοῦς/Ἀσήμος* (античните селищни и фортификационни останки край устието на р. Осъм), Be-JA 6 (2016), p. 21-79.

TURNER 1930 – C.H. Turner, *Ecclesiae Occidentalis monumenta iuris antiquissima*, I.2.3, Oxonii, 1930.

VAGALINSKI & PETKOV 2006 – L. Vagalinski & E. Petkov, *New Data on the Fortifications of Late Antiquity Transmarisca*, în: *Felix Romuliana. 50 Years of Archaeological Excavations. Papers from the International Conference, Zaječar, 27th-29th October 2003* (ed. M. Vasić), Beograd, 2006, p. 105-109.

VAILHE 1912 – S. Vailhé, *Abrytus*, DHGE, 1 (1912), col. 197-198.

VARBANOV & DRAGOEV 2007 – V. Varbanov & D. Dragoev, *Archaeological Excavations within the Territory of the Roman Fort Sexaginta Prista (a preliminary report)*, Istros 14 (2007), p. 227-243.

VELKOV 1959 – V. Velkov, *Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV-VI в.)*. Проучвания и материали, Sofia, 1959.

VELKOV 1977 – V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977.

VELKOV 1995 – V. Velkov, *Der Wohnsitz der Gothi minores (der Wulfilagoten) in Moesien*, în: *Studia in honorem Georgii Mihailov* (ed. A. Fol et alii), Sofia, 1995, p. 491-496.

von BÜLOW 1995 – G. von Bülow, *Die Entwicklung des Siedlungsbildes von Iatrus in der Periode B/C*, in: *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, Bd. V: Studien zur Geschichte des Kastells Iatrus (Forschungsstand 1989), Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 17, Berlin, 1995, p. 29-53.

von BÜLOW 2007 – G. von Bülow, *The Fort of Iatrus in Moesia Secunda: Observations on the Late Roman Defensive System on the Lower Danube (Fourth-Sixth Centuries AD)*, în: *The Transition to Late Antiquity, on the Danube and Beyond* (ed. A. Poulter), Oxford/ New York/ Oxford University Press, 2007, p. 459-478.

VULPE 1938 – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucurest, 1938.

YOTOV & MINČEV 2013 – V. Yotov & A. Minčev, *Сакральный центр на мысе Св. Атанас в Западном Причерноморье*, SP 2013, 6, p. 59–77.

ZAHARIADE 1988 – M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988.

ZEILLER 1918 – J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918.

ZUGRAVU 1997 – N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

ZUGRAVU 1999 – N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999.

ZUGRAVU 2008 – N. Zugravu, *Studiu introductiv, notițe bibliografice, note și comentarii*, în: *FHDRCh*, Iași, 2008.

WHITBY & WHITBY 1986 – M. Whitby & M. Whitby, *The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes*, Oxford/ New York/ Oxford University Press, 1986.